Faşizmin Yeni Yüzleri

Enzo Traverso

Fransızcadan Çeviren: Kadir Filiz

AYRINTI

ENZO TRAVERSO

Enzo Traverso, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Cornell Üniversitesi'nde profesördür.

1957 yılında Gavi'de doğdu. Kendi deyimiyle "Katolik-komünist bir ailede" büyüdü. Enzo Traverso, Cenova Üniversitesi'nde çağdaş tarih eğitimi aldıktan sonra 1985 yılında Paris'e taşındı ve Michael Löwy yönetimindeki *Marksistler ve Yahudi Sorunu* üzerine bir tezi tamamlayarak 1989 yılında EHESS'ten doktorasını aldı. 1989 ve 1991 yılları arasında Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nde, ardından Picardy Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak işe alındığı 1995 yılına kadar Nanterre'deki BDIC'de çalıştı. 2009'dan beri siyaset bilimi profesörüdür. Ayrıca Paris-VIII Üniversitesi'nde (1993-1995) ve EHESS'te (1995-1997) öğretim görevlisi olarak ders vermiştir. Almanya (Berlin Özgür Üniversitesi), Belçika (Brüksel Özgür Üniversitesi), İtalya (Macerata Üniversitesi, Venedik Üniversitesi), İspanya (Valencia Üniversitesi, Barselona Özerk Üniversitesi), Arjantin'deki (La Plata Ulusal Üniversitesi) ve Meksika (UNAM, INAH, Claustro Üniversitesi) gibi çeşitli üniversitelerde misafir profesör olarak bulunmuştur. Birçok Avrupa ve Latin Amerika ülkesinin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da konferanslara katılmış ve konferanslar vermiştir.

La Quinzaine littéraire (1993-2000), *Lignes* (2002-), *Illusio* (2004-), *Contretemps* (2001-2007) dahil olmak üzere birçok Fransız ve yabancı derginin yayın kurulu ve bilimsel konsey üyesidir. *La Fabrique*'in (1998-2008) editoryal ekibinin bir üyesiydi.

Araştırmaları 20. yüzyılın siyasi ve entelektüel tarihinin yanı sıra çağdaş dünyadaki şiddetin sosyal ve kültürel tarihine odaklanmaktadır. Enzo Traverso, Devrimci Komünist Birliği'nin (LCR) bir üyesiydi (bu hareket 2009'da ortadan kaybolana kadar) ve bu sıfatla *Rouge* ve *Critique Comunist* yayınlarına katkıda bulundu.

Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır:

Yahudi Meselesi ve Marksistler (Yazın); *Geçmişi Kullanma Klavuzu* (Versus).

L'histoire Comme Champ de Bataille / Interpréter les violences du xxe siècle (*Savaş Alanı Olarak Tarih / XX. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak*, Çev. Osman S. Binatlı, Ayrıntı Yay., 2013.)

La fin de la modernité juive / Histoire d'un tournant conservateur (*Yahudi Modernitesinin Sonu / Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi*, Çev. Zeynep Bursa, Ayrıntı Yay., 2016)

Solun Melankolisi-Marksizm, Tarih ve Bellek, Çev. Elif Ersavcı, İletişim Yay. 2018; *Modern Barbarlığın Eleştirisi*, Çev. Selim İ. Kabak, Ayrıntı Yayınları, 2024.

Devrim, Bir Entelektüel Tarih, Çev. Osman S. Binatlı, Ayrıntı Yay. 2024.

Ayrıntı: 1792
İnceleme Dizisi: 362

Faşizmin Yeni Yüzleri
Enzo Traverso

Kitabın Özgün Adı
Les Nouveaux Visages du fascisme

Fransızcadan Çeviren
Kadir Filiz

Söyleşiyi Yapan
Régis Meyran

Dizi Editörü
Güven Gürkan Öztan

Son Okuma
Zeynep S. Sayın

Original Title: Les Nouveaux Visages du fascisme
Original Publisher: © Éditions Textuel, 2017
13 Quai de Conti, 75006 Paris
www.editionstextuel.com

Bu kitabın Türkçe yayım hakları Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *2024*

ISBN 978-605-314-652-0
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayingrubu.com & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Enzo Traverso

Faşizmin Yeni Yüzleri

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

SERMAYENİN DOĞASI:
FOUCAULT'DAN SONRA MARX
Richard Marsden

ASLINDA NE YİYORUZ,
NASIL YİYORUZ?
Gıda Tercihlerimiz Neden Önemli?
Peter Singer & Jim Mason

HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ
HEMEN ŞİMDİ
Peter Singer

UYGARLIĞIN KISA BİR DOĞA TARİHİ
İşbirliğiyle Rekabet Arasında Denge Kurmak
İnsanlık İçin Neden Yaşamsal Önemdedir?
Mark Bertness

YAŞAMIN POLİTİKASI
21. Yüzyılda Biyomedikal,
İktidar ve Öznellik
Nikolas Rose

AVRUPA'DA FAŞİZMİN
YURTTAŞ DAYANAKLARI
İtalya, İspanya ve Romanya, 1870-1945
Dylan Riley

KÜRESEL KAPİTALİZM VE
İNSANLIĞIN KRİZİ
William I. Robinson

AKIŞKAN MODERN DÜNYADA
YÖNETİM
Zygmunt Bauman, Irena Bauman
Jerzy Kociatkiewicz, Monika Kostera

TOPLUMSAL HAREKETLER (BAZEN)
NASIL FARK YARATABİLİR?
David S. Meyer

ATAERKİL SİSTEMLERİN
YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ
Kesişimsel Bir Siyasal İktisat
Nancy Folbre

ANAVATANDA NEFRET
Yeni Küresel Aşırı Sağ
Cynthia Miller-Idriss

BÜYÜK GERİ TEPME
Popülizm ve Pandemi Sonrası Politika
Paolo Gerbaudo

AYKIRI KÜLTÜR
Yazarın Yeni Önsözü'yle
Paul E. Willis

SAĞLIĞIN VE HASTALIĞIN
TOPLUMSAL NEDENLERİ
William C. Cockerham

KÜRESEL POLİS DEVLETİ
William I. Robinson

BİR BORU HATTI NASIL PATLATILIR
Yanmakta Olan Bir Dünyada
Mücadele Etmeyi Öğrenmek
Andreas Malm

NEDEN VEGAN?
Etik Beslenme
Peter Singer

YEMEĞİN PSİKOPOLİTİKASI
Neoliberal Çağda Yemek Ritüelleri
Mihalis Mentinis

SİYASET TEORİSİ
Pete Woodcock

ELEŞTİREL BİLİNÇ İÇİN EĞİTİM
Paulo Freire

ADINI SÖYLEMEYE CESARET EDEN
BİR SOL
34 Zamansız Müdahale
Slavoj Žižek

FREDRIC JAMESON
Diyalektik Eleştiri Projesi
Robert T. Tally Jr.

ENGELSİZ ANARŞİ
Peter T. Leeson

KÜLTÜR TEORİSİNDE ESKİZLER
Zygmunt Bauman

SAPKIN
Gey Normalleşmesi ve
Queer Antikapitalizm
Peter Drucker

İçindekiler

Önsöz 7
Faşizmden post-faşizme mi? 9
Siyasi Kimlikler 37
Antisemitizm ve İslamofobi 60
Radikal İslamizm veya "İslamo-faşizm"?
Faşizm Tarihi Işığında IŞİD 79
Sonuç: Siyasi Muhayyile ve Post-Faşizmin Ortaya Çıkışı 99
Ek: Yirmi Birinci Yüzyıl Faşizmi: Durduğumuz Yer 113

Önsöz

Batılı toplumların süregelen ekonomik krizlerinde, ideoloji-sonrası zamanlarda ve kötü haldeki demokratik sistemin reddedildiği bu dönemlerde, yeni bir aşırı sağın ortaya çıkışı dikkat çekici olduğu kadar kaygılandırıcı.* Fakat, bu yeni tip parti bana her türlü analizden bir şekilde paçayı kurtarıyormuş gibi geliyor ve haliyle onları "faşist" olarak tanımlamak yetersiz kalıyordu. Dolayısıyla şu sorunun peşinden gittik: Onları tarihe yeniden nasıl kaydedebiliriz ve onların yirminci yüzyıldaki faşizmden farkını nasıl anlayabiliriz?

* Kitapta çokça kullanılan bazı kavramlar Türkçede iki karşılığa sahiptir. Her ne kadar Türkçede bu kavramlar bazen nüanslara sahip bir şekilde farklı anlamlarda kullanılsa da bu çeviride aralarında bir fark gözetilmemiştir: Siyaset ile politika, ulusal ile milli, ulusçuluk ve milliyetçilik, zenofobi ve yabancı düşmanlığı gibi karşılıklar metinde aynı kavramın çevirileridir. Metni okuyan ve kıymetli yorumlarıyla çevirinin daha iyi hale gelmesine yardımcı olan Selman Bayer'e can u gönülden teşekkür ederim. (ç.n.)

Bu konudaki birçok yayın beni tatmin etmedi. Bu çalışmalar, ele aldıkları nesnenin kendisinden kaynaklanan siyasi dilin unsurlarını tam anlamıyla yakalayamıyordu ve bu yüzden bir tür eşzamanlı analiz olarak kalıyorlardı. Meseleyi geçmişiyle daha fazla kavramaya çalışan bir analiz arıyordum. Traverso'nun *Revue du crieur*'daki makalesi (Haziran 2015) bu konuda takip edilecek yeni yollar ortaya atıyordu ve ben de bunları geliştirmesi için uzun bir röportaj teklif ettim. Traverso, özellikle "faşizm" kelimesinin Marine Le Pen'den IŞİD'e birbirinden çok farklı insan ve grupları işaret etmek için gelişigüzel bir şekilde kullanıldığı konusunda ısrarcıydı. Buna karşılık, faşist matriste doğan fakat oluşum aşamasındaki farklı bir hareket tarzını isimlendirmek için "post-faşizm" kelimesini ortaya attı.

İslamofobinin yapılandırdığı bir milliyetçilik sunan bu hareketler, tıpkı diğer partiler gibi cumhuriyetçi olmayı amaçlıyor. Bununla beraber, Traverso ütopyaların tutulması analizine devam ediyor (*Où sont passés les intellectuels*, Textuel 2013) ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasından, devrimci ümitlerin itibarını kaybetmesinden beri IŞİD'in üyeleri gibi bu yeni aşırı sağ hareketlerin de beklenti ufkunun yokluğunda nasıl gerici bir karşılık tesis ettiklerini gösteriyordu. Geliştirilen tüm bu öğeler, bizim bu sıkıntılı zamanlarımıza yoğun bir ışık tutmamızı mümkün kılıyor.

Bu röportaj iki farklı zamanda yapıldı. Böylece Birleşik Devletler'deki başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın zaferine dair analizini, özellikle popülizm ve faşizm arasındaki ilişki bağlamında göz önünde bulundurarak tamamlaması için Enzo Traverso'ya imkân sağladı.

Régis Meyran

Faşizmden post-faşizme mi?

Aşırı sağın yeniden canlanmasını ve yayılmasını bütün Avrupa'da gözlemliyoruz. Fakat bunun ayırıcı özelliklerini nasıl saptayabiliriz? Tarihçi Ian Kershaw'ın[1] (Nazizm ve İtalyan Faşizmi de dahil olmak üzere) yirminci yüzyılda doğan birtakım hareketler için belirlediği okuma şeması bugün hâlâ geçerli olabilir mi?

Faşizm, tarihsel bilincimizin ve siyasi muhayyilemizin bir parçası olduğu için iki dünya savaşı arasındaki Avrupa'nın klasik faşizmlerine referans olarak kendiliğinden aklımıza geliyor. Fakat daha en baştan bu referans, mevcut bağlamdaki çok yönlü unsurlardan dolayı bulanıklaşıyor. İlk olarak, yorumcuların ve siyasi aktörlerin sıklıkla "İslamo-faşizm"

1. Ian Kershaw, *Qu'est-ce que le nazisme?*, Paris, Folio-Gallimard, 1992.

olarak nitelediği İslamist terörizmden –ki bu meseleyi sonra konuşacağız– ikinci olarak da kendini "İslamo-faşizm"e karşı bir siper olarak yansıtan yeni radikal sağdan dolayı.* Fakat "faşizm" kavramı üzerine düşünmeye başlar başlamaz bu kelime, bir açıklama unsuru olmaktan çok tartışma için bir engel olarak karşımıza çıkıyor.

Ben ise için post-faşizm kavramını öneriyorum fakat sınırlarını işaret etme konusunda dikkatli bir şekilde. Bu kavram bize geçici, değişen ve hâlâ kristalleşmemiş bir fenomeni betimlemede yardımcı oluyor. Dolayısıyla, post-faşizm kavramı, faşizm kavramıyla aynı statüye sahip değil. Faşizm kavramının çeşitli anlamları var fakat kavramın meşruiyeti tartışılmaz ve genel kabul görmüş bir kullanımı mevcut. Faşizm üzerine tarih yazımına dair tartışma elbette bitmekten uzaktır fakat her şeye rağmen, hakkında konuştuğumuzun ne olduğunu bugün açıkça biliyoruz. Bunun aksine, yeni radikal sağ hareketler heterojen, karma bir fenomen. Avrupa'nın her yerinde aynı özellikleri göstermiyorlar: Fransa'dan İtalya'ya, Macaristan'a, Ukrayna'ya veya Polonya'ya kadar ortak noktaları ve aynı zamanda birçok farklılıkları mevcut.

Buna dayanarak, bu yeni aşırı sağ hareketlerin yeni faşizmler olarak ele alınamayacağını söylüyorsunuz. Neden?

Post-faşizm kavramını tam da neo-faşizmden ayırmak için önerdim. Neo-faşizm, bazı ülkelerde izi silinmiş, neredeyse kalıntı bir fenomen, bazılarında ise eski faşizmi devam ettirme ve yeniden canlandırma girişimi. Orta Avrupa'da son yirmi yılda ortaya çıkan, tarihsel faşizmin ideolojik sürek-

* Yazarın kullandığı "islamisme" (ve sıfat hali "islamiste") kavramını, Türkçeye "İslamizm" (ve "İslamist") olarak çevirdim. Her ne kadar Türkçede daha yaygın "İslamcılık" kavramı muhtemel bir karşılık olsa da Türkçedeki bu kavram modern zamanlarda ilk önce fikri bir hareket olarak ortaya çıkan ideolojiye referansla kullanılmaktadır. Yazarın ve Batılı medyanın özellikle 11 Eylül'den sonra kullanıma aldığı "İslamizm" kavramı daha çok "güncel şiddet içerikli" faaliyetleri isimlendiren bir tabirdir. Bu kavramın, İslam kelimesinden türetildiği için sorunlu bir kullanım arz ettiğine dair birçok eleştiri mevcuttur. Türkçedeki "İslamcılık" kavramı çok daha farklı bir şeye işaret ettiği için çeviride "İslamizm" olarak tercüme etmeyi uygun gördüm. (ç.n.)

liliğinin ürünü olduğunu açıkça iddia eden (Macaristan'da Jobbik iyi bir örnek) birçok parti ve hareket için durum böyle. Post-faşizm ise farklı. Matrisi, birçok durumda klasik faşizmle aynı fakat kendisini klasik faşizmden özgürleştirmiş. Bu hareketlerin çoğu artık "bu aynı soydan gelme"yi iddia etmiyor, dolayısıyla kendilerini neo-faşizmden açık bir şekilde ayırıyorlar. Dahası, artık ideolojik seviyede klasik faşizmle görünür herhangi bir süreklilik arz etmiyorlar. Bunları tanımlamayı denersek, bu faşist başlangıç tecrübesini yok sayamayız ve başlangıca dair bu matrisler olmadan da post-faşizm var olamazdı zaten. Aynı zamanda bu hareketlerin evrimini de hesaba katmak zorundayız çünkü hâlâ dönüşmekteler ve bugün, akıbetini bilmediğimiz bir yöne doğru gidiyorlar. Daha dakik, sabit bir siyasi ve ideolojik karakterle yeni bir şeyi mesken tuttuklarında, yeni bir tanımı biçimlendirmek gerekecektir. Post-faşizmi nitelendiren şey, belirli bir tarihsellik rejimidir –yirmi birinci yüzyılın başlangıcı– ve bu tarihsellik rejimi post-faşizmin dalgalı, değişken, içinde zıt siyasi felsefelerin dolaşıp durduğu, çoğu kez çelişkili bir biçimde tezahür eden ideolojik içeriğini açıklar.

Yeni radikal sağın geçici bir fenomen olduğunu söylemenizin sebebi nedir? Neden yeni bir ideolojik matrisle, farklı ülkelerde ve farklı yollarla da olsa henüz kristalleşmemiş olsun?

Son başarılarını göz önünde tutarsak birçok yönden sembolik olan ve üzerine Avrupalı spotların çevrildiği Fransız Ulusal Cephe vakasını alalım. İyi bilinen bir tarihe sahip bir hareket ile karşı karşıyayız burada. 1971'deki yaratımının zamanıyla pek aşikâr olan doğumu, Fransız faşizminin matrisidir. Akabinde, sonraki on yılda bu parti Fransız aşırı sağının farklı akımlarını birleştirebildi: ulusalcı, Katolik fundamentalist, Poujadist, Fransız Cezayir'i nostaljisiyle sömürgecilik. Bu birleştirme işlemi mümkündü çünkü onu Vichy'den ayıran tarihsel mesafe ve sömürge savaşları nispeten ufaktı. Parti kurulduğunda, "faşist bileşen" birleştirici unsurdu ve bu partinin motoruydu. Partinin evrimi 1990'larda başladı

fakat Marine Le Pen'in 2011'de partinin başına geçmesinden beri Ulusal Cephe, derisini değiştirmeye uğraşıyor: Söylem dönüştü; ideolojik ve siyasi referanslar o günden beri aynı değil ve partinin siyasi sahnedeki konumlanması da kayda değer bir değişime uğradı. Artık saygınlık kaygısına sahip ve Beşinci Cumhuriyet'in sistemine, "normal" bir siyasi değişim sunarak entegre olmaya çalışıyor. Kendisini bir alternatif olarak lanse ediyorsa, artık yıkıcı bir güç olarak görünmeyi dilemiyordur. Klasik faşizm, her şeyi tersine çevirmeyi istediği sistemi içinden dönüştürmek istiyor. Pek tabii, burada Mussolini ve Hitler'in iktidara gelmelerinin de meşru yollarla olduğunu söyleyerek itiraz edilebilir fakat onların hukukun egemenliğini altüst etme ve demokrasiyi silme arzuları şüphe götürmezdi. Ulusal Cephe'nin siyasi söylemi pek farklı, tıpkı günümüz Fransa'sını 1930'ların Avrupa'sından ayıran tarihsel bağlamlar gibi. Bu büyük bir değişimdir. Birinci Ulusal Cephe ile aynı soydan geldiklerini elbette görebiliriz, bilhassa bu hareket, kelimenin "literal" anlamıyla hanedana ait izlere sahip çünkü babası iktidarı kızına devretti. Bununla beraber, bu ulusalcı hareket şu an bir kadın tarafından yönlendiriliyor ki bu durum faşist hareketlerin gerçekten ortak bir özelliği değil. Dahası, baba ile kız arasındaki ideolojik çekişme veya esas Ulusal Cephe ile bağlantılı akımlar ve onu başka bir şeye dönüştürmek isteyenler arasında açıkça görülen gerilimler sürmekte. Dolayısıyla mutasyon hâlâ devam ediyor. Bir dönüşüm hattı başladı ve henüz kristalleşmedi.

Yeni aşırı sağın yükselişi karşısında AB'nin rolünü nasıl görüyorsunuz? Bunun sebebi mi, devası mı?

Keşke ikinci cevabın doğru olduğunu söyleyebilseydim fakat maalesef her şey bunun böyle olmadığına işaret ediyor. Avrupa fikri eskidir ve Avrupalı federalizmin ilk tasarılarının tarihi on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar gider. İkinci Dünya Savaşı'nın neticesinden sonra bir Avrupalı topluluğun ilk taslağını tanzim eden muhafazakâr devlet adamları, faşizm

ve milliyetçilik sayfasını kapatıp gerçek bir iş birliğine başlamak için kıtaya barışı getirmenin samimi arzusuyla hareket ettiler. Ayrıca, hepsinin Avrupalı bir Almanya fikriyle ilişkili olduğu eklenebilir. Almanya şansölyesi Kondrad Adenauer, İtalya başbakanı Alcide De Gasperi ve Fransız dışişleri bakanı Robert Schuman kendi aralarındaki görüşmelerde birbirleriyle Almanca konuşuyorlardı. Adenauer Renanya'da, Köln belediye başkanıydı, De Gasperi Habsburg İmparatorluğu Meclisi'nde milletvekiliydi ve Schuman ise Alman üniversitelerinde eğitim görmüştü. Prusya milliyetçiliğine karşı marjlarda Avrupalı bir Almanya'yı şekillendirmişlerdir.

AB, başta ekonomik entegrasyonu (kömür ve çelik) bir siyasi inşanın öncülü olarak tasavvur etmişti ve bu da devletlerin konfederasyonuna yol açmalıydı fakat günümüzde AB, bu asli projeden çok daha uzun bir yol kat etti. Mali piyasaların ulusüstü egemenliğine tabi olmak için ulusal egemenlikleri kademe kademe aşındırdı. 2015'teki Yunan krizi, Birlik'in gerçek gücünü gösterdi: Troyka (Avrupa Merkez Bankası, IMF ve AB'nin siyasi kolu AB Komisyonu). Şu nokta çarpıcı: Bugün büyük uluslararası bankalar tarafından ekonomisi talan edilmiş bir ülke olan Yunanistan'ın borcuna gösterilen bütün katılıktan sonra, AB mülteci krizi zamanlarında ise kendisini aynı derecede güçsüz göstermiştir. Maliye bakanlarının ahenkli korosu, üye ülkeler arasındaki sınırların kapatılmasıyla ulusal zenofobinin (yabancı düşmanlığının) kakofonisine dönüşmüştür. Bu galiz gösteri, bizim Avrupalı elitlerimizin verip veriştirdikleri tüm milliyetçi, yabancı düşmanı ve popülist hareketlerin temel meşrulaştırmalarından birisidir. 2004-14 arası, Komisyona José Manuel Barroso başkanlık yaptı, şimdi Goldman Sachs'ın danışmanı; 2014'te yerine Jean-Claude Juncker geçti ki o da yirmi yıldır Lüksemburg vergi cennetini yönetiyordu. Başka bir Goldman Sachs temsilcisi Mario Draghi, Avrupa Merkez Bankası'na başkanlık yapıyor. Bu figürlerin yanında Adenauer, De Gasperi ve Schuman gibi vizyonlu ve cesaretli devlet adamları, devler olarak görünüyorlar. Brexit travmasından sonra AB

eğer dümen kıramazsa, sağ kalmayı hak etmeyecektir. Bugün, aşırı sağın yükselişine karşı bir engel olarak durmaktan çok uzaktadır hatta onları meşrulaştıran ve besleyen bir yerdedir. Bununla birlikte Ulusal Cephe'nin iktidara yükselmesi, aşırı sağın Avusturya veya Danimarka'daki seçim başarılarından çok daha önemli neticelere sahip olabilir ve muhtemelen AB'nin parçalanmasına damga vurabilir. AB'nin yerinden oynaması ve bunun da ekonomik krizle sonuçlanması bağlamında, Ulusal Cephe çok daha radikal bir hale gelecektir: Post-faşizm böylece neo-faşizmin özelliklerini alabilecektir. Domino etkisiyle başka ülkelerin aşırı sağları kuvvetlenecek ve benzer bir evrimi tecrübe edeceklerdir. Bu hipotez hariçte bırakılamaz. İşte bu yüzden "post-faşist" sağın geçici ve değişen karakterini vurguluyorum.

Fakat daha orada değiliz. Bugün küresel ekonomiye hâkim olan güçler, Marine Le Pen'in veya eski dünyanın diğer yabancı düşmanı ve "post-faşizm" hareketlerinin üzerine zar atmıyor, AB'yi destekliyorlar. Bundan dolayı Brexit'e karşılardı ve yine bundan dolayı Amerika seçim kampanyalarında Wall Street, Donald Trump'ı değil, Hillary Clinton'ı destekledi. Yukarıda tasvir ettiğim Ulusal Cephe'nin iktidara gelmesi ve AB'nin çöküşü senaryosu, hâkim sosyal ve siyasi bloğun kıta ölçüsünde yeniden düzenlemesini içermektedir. Bu uzatılan kaotik durumda, her şey mümkün olacaktır. Esasında, Almanya'da 1930-33 arasında olan şey budur. Nazilerin, öfkeli halk tabakasının bir azınlık hareketi statüsünü bırakıp büyük Konzern'lerin (şirketlerin), endüstriyel ve finansal elitlerin, akabinde de askeriyenin muhatabı haline gelmesi.

AB'yi bir tür günah keçisine dönüştürmenin bir tehlikesi yok mu? Aşırı sağ, şüphesiz Avrupa'ya ait (ve hatta uluslararası) bir fenomen fakat ilk başta aşırı sağın tezahür ettiği çeşitli ülkelerde bununla mücadele edilmesi gerekiyor.

Haklısınız, çünkü aşırı sağ farklı yüzler sergiliyor ve onunla Yunanistan'da, İspanya'da ve Fransa'da aynı şekilde

mücadele edilemez. Fakat bizi en yakından ilgilendiren ve tüm kıtaya yayılabilecek ölçüde dehşet verici etkilere sahip olma riski olduğu için en önemlisi Fransa'daki durumu ele alalım. Fransa'da, Jean-Marie Le Pen'in kendisini ikinci turda bulduğu 2002 cumhurbaşkanlığı seçimleri depreminden beri, içteki siyasi ajandayı bir şekilde belirleyen Ulusal Cephe'dir. Sarkozy'nin İçişleri Bakanı ve akabinde Cumhurbaşkanı olmasıyla, önce banliyölerin "silinip süpürülmesi"* sözü verildi, sonrasında da Göç ve Ulusal Kimlik Bakanlığı kuruldu. François Hollande'un Cumhurbaşkanlığında ise saldırılar sonrasında artan gerginlik ikliminde aşırı sağın temalarının benimsenmesinin daha da üzerinde duruldu. Olağanüstü halin resmi ilanından başlayıp vatandaşlık hakkını kaybetmeyi yasallaştırma, iş kanunun aksine sendika gösterilerinin yasaklanması girişimine, yaygınlaşmış polis şiddeti bağlamında gidildi. Cumhuriyetçi retorik, "güvenlik" önlemlerine dönüştü: Siyasi ayrılık ve sosyal protestolar güvenliğe tehditler olarak yansıtıldığı gibi ayrımcılık ve güvensizlik politikası sömürge-sonrası kökenli ahaliye (en çok da çifte vatandaşlara) yönetildi; terörizmin kaynağı olarak algılandılar. Güvenliği temin edebilmek için eğer otoriter ve yabancı düşmanı bir devlet lazımsa, Ulusal Cephe her zaman Sosyalist Parti'den daha güvenilir olacaktır ve Marine Le Pen, François Hollande'dan daha donanımlıdır. Dahası, sağ veya sol hükümetler tarafından uygulanan tasarruf politikalarının aksine, Ulusal Cephe "beyaz" halk sınıflarının, arkada bırakılan "yerli Fransız"ın çıkarlarını savunmayı vaat ediyor.** Bu da son yıllarda mülteciler konusunda çekimser kalan seçmen kitlesinin bir kısmını ayartmaya yetiyor.

---

* Yazarın burada kullandığı "karchériser" kelimesi, yüksek basınçla temizlik yapan cihazları üreten firmanın isminin fiil haline getirilmesiyle yapılmıştır. (ç.n.)

** Burada geçen "yerli Fransız" ifadesi "Français de souche" tamlamasının çevirisidir. "De souche" tabiri kelime anlamı olarak "kökten" gibi bir manaya sahiptir fakat Fransa'daki mevcut siyasi söylemde milliyetçi bir eğilimi de ifade etmektedir. Kökten, yerli, doğuştan, has, saf Fransızları işaret ederek göçmen kökenli Fransızları dışlamaktadır. Metinde "yerli" şeklinde çevirmeyi tercih ettim. (ç.n.)

Aşırı sağın bu yeni türlerini tasvir etmek için siyaset bilimci Jean-Yves Camus ve Nicolas Lebourg'un yaptığı gibi "ulusal-popülizmler"den bahsedebilir miyiz?[2] Ulusal-popülizmler, sosyal meselelerin tutsağı olma, azınlıklara gösterilen ilgi, etnik olarak saf vb hayali halka müracaat etmek gibi şeylerle nitelenebilir... Aynı zamanda dünyanın eski ırksal vizyonunu terk ediyor ve yerine kültürel karşılaşmalar bakımından dünyanın yeni bir vizyonunu koyuyorlar...

Jean-Yves Camus, bu yeni fenomenin çok ince analizlerini sunmuş olsa da (onun aksine) ulusal-popülizmler dediği şeyin ortak bir ideolojiye dayanan, yeni bir siyasi aile kurabileceğini düşünmüyorum. Ayrıca, popülizm ve dolayısıyla ulusal-popülizm kavramlarına karşı çok temkinliyim. Ulusal-popülizm kavramı 1980'lerin başında entelektüel sahnede görünür oldu; özellikle de kavramın en sistematik tanımını vermeye çalışan Pierre-André Taguieff'un katkılarıyla.[3] Elbette, günümüzde bu kavram 1980'lerden daha ikna edici olacaktır çünkü klasik faşizm ve Ulusal Cephe arasındaki fark o zamanlardan daha belirgin. Fakat popülizm kavramının suistimali öyle bir raddeye ulaştı ki kavram hiçbir anlama gelmiyor artık.

Lütfen beni yanlış anlamayın: Belli bazı siyasi hareketler için geçerli olabilecek "popülizm" kavramına karşı çıkmıyorum fakat bir isim ve bir kavram olarak kullanıldığında sorun teşkil ediyor. Bir sıfat olarak kullanmayı tercih ediyorum. Kendi çapında, kendi profili ve ideolojisiyle siyasi bir fenomen olarak popülizm, çağdaş gerçeklikle örtüşüyor gibi gözükmüyor bana. Bu kavram, Rus ve Amerikan popülizmi, veya Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in başındaki Boulangizm gibi on dokuzuncu yüzyıl siyasi fenomenleri için karşılıklı mutabakata dayalı ve hatta tarih yazımı açısından çok sağlam bir statüye sahip. Fakat her şeyden önce, popülizm siyasi bir

2. Jean-Yves Camus et Nicolas Lebourg, *Les Droites extrêmes en Europe*, Paris, Le Seuil, 2015.

3. Jean-Pierre Rioux (ed.) tarafından derlenen katkı için bakınız: *Les Populismes*, Paris, Perrin/Tempus, 2007

tarz, bir ideoloji değil. Halkı elitlere, sivil toplumu siyasi sisteme karşı koyma, kitleleri "sisteme" karşı hareketlendirme, insanların "doğal" erdemlerini heyecanlandırmaktan ibaret, mümkün retorik bir yöntemdir popülizm. Fakat bu retoriği çok farklı hareketlerde ve siyasetçilerde bulabiliyoruz.

Son zamanlarda Fransa'da Nicolas Sarkozy, Marine Le Pen ve Jean-Luc Mélenchon, İtalya'da Silvio Berlusconi ve Beppe Grillo, Birleşik Krallık'ta Jeremy Corbyn, Birleşik Devletler'de Donald Trump ve Bernie Sanders, Venezüella'da Hugo Chavez, Bolivya'da Evo Morales, Arjantin'de Néstor Kirchner ve sonra da eşi Cristina... hepsine "popülizm" dedik. Bu karakterlerin aşırı çeşitliliğini düşündüğümüzde, "popülizm" kelimesi içi boş bir kabuk oluyor ve birbirlerinden çok farklı siyasi içeriklerle doldurulmaya müsait hale geliyor. En temelde, bu kavramın belirsizliği ve elastikliğinin ötesinde, kavramın kullanımlarına dikkat çeken Marco d'Eramo'nun analizini paylaşıyorum.[4] Ona göre "popülizm", bu kavramın adlandırdığından ziyade onu kullananları niteleyen bir kategori; hasmını yaftalama amacı taşıyan siyasi bir kavganın başvurduğu silahtan başka bir şey değil. Siyasi hasımları isimlendirmek için bu terimin yinelenen kullanımı, her şeyden öte, bunu sağa sola püskürtüp duranların karşıtlarına yönelik küçümsemesini ortaya çıkarıyor. *El País*'den *La Repubblica*'ya, *Le Monde*'den *the Guardian* ve *the Frankfurter Allgemeine Zeitung*'a, Avrupa basınına bakın, popülizmin yükselişi karmakarışık bir sosyal politikayı adlandırıyor: tasarruf politikalarını sorgulama, asgari ücret artışı... – aynı zamanda yabancı düşmanlığı ve ırkçılık. Bu zikrettiğim, popülizm kelimesinin yol açtığı birçok karışıklıktan sadece biri.

Bu mantığa göre, Avrupa Komisyonu, IMF ve Avrupa Merkez Bankası'nın neoliberal politikalarını eleştiren herkes popülist olabilir! Yunanistan'da Syriza ve İspanya'da Podemos sürekli popülist diye niteleniyor. Fransa'da Marine Le Pen ve Jean-Luc Mélenchon, Donald Trump ve Bernie Sanders... işte

4. Marco d'Eramo, "Populism and the new oligarchy," *New Left Review* 82, Temmuz-Ağustos 2013.

böyle kendilerini aynı kutuda buluyorlar. Popülizm bir sıfat olarak onların radikal ideolojik farklarını kaygısızca görmezden gelmemize yol açıyor. Popülizm kavramını kabul eder etmez, siyasi sahanın belirteci olarak sağ/sol ayrımı eskimiş ve kullanılmaz hale gelmiş oluyor.

Başka bir örnek bu argümanı belki daha iyi açıklar. Bizim sıklıkla popülizm kategorisinde bir araya getirdiğimiz Latin Amerika solu ile Avrupalı post-faşist hareketler arasında esaslı bir fark var. Hugo Chavez'i ele alalım: Bütün görkemiyle, siyasi tarz anlamında bir popülistti. Çoğu kez demagojiyi bir iletişim tekniği olarak kullandı, yeniden ortaya çıkmasını istediği insanlara çağrıda bulundu... Bazen de iyi sebeplerle bunu yaptı, mesela 2002 yılında Venezüella sağı ve Birleşik Devletler Büyükelçiliği tarafından organize edilen darbe girişimi sırasında onu kurtaran "popüler bir ayaklanma"ydı. Yine de Latin Amerika popülizmi, bütün sınırlarının ötesinde, dışlanan sosyal katmanları siyasi sisteme dahil edebilmek için serveti yeniden bölüştürmeyi deniyor. Elbette bu ekonomik politika hakkında tartışabiliriz –Venezüella'nın ekonomisini, neredeyse ülkedeki bütün dövizi temsil eden petrol kiralarını kullanmak ve ekonomiyi buna bağlayıp çeşitliliği sağlamamak, varil fiyatlarındaki düşüşten sonra ülkeyi felaketin eşiğine getirdi– fakat en temelde topluma yönelik bir amacı vardı. Diğer taraftan Batı Avrupa'nın "popülist" partileri, yabancı düşmanlığı ve ırkçılıkla ön plana çıkıyor ve neredeyse nüfusun bütün kategorilerini dışlayacak bir hedefle arzı endam ediyorlar. İşte bu yüzden popülizm ve ulusal-popülizm kavramları kanaatimce tartışmayı aydınlatmaktan çok karışıklık yaratıyor. Bir siyasi hareketin doğasını hem sağ hem de solun rahatlıkla paylaştığı bir üsluba dayandırıyorlar.

Donald Trump'ın Amerikan seçimlerindeki zaferini, Trans-Atlantik neo-muhafazakâr bir dalga olarak görebilir miyiz?

Hiç şüphesiz bu zafer dünyada siyasetin eksenini sağa kaydırdı ve bunun sonuçları küresel çapta kayda değer olacak

özellikle de Avrupa'da. Fakat bu galibiyeti gerçek boyutlarıyla analiz etmek zorundayız. Seçimden bir gün öncesine kadar Hillary Clinton'ın zaferi medya tarafından kaçınılmaz görülüyordu ve sonuçlar bu yüzden derin bir travma yarattı. *New York Times*'a göre %80'nin üzerinde kazanma şansı vardı ve seçimleri kaybetmesiyle beraber bu yenilgi, ansızın içine düştüğümüz bir kâbus, olamayacak bir şeyin gerçekleşmesi, canlı bir alternatif tarih [*uchronie*] izlenimi ortaya çıkardı. Tıpkı Charles Lindbergh'in 1941'deki zaferini Philip Roth'un *Amerika'ya Tuzak* eserinde betimlediği veya İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşik Devletler'in Naziler ve Japon İmparatorluğu'nun boyunduruğu altına girmesini anlatan *Yüksek Şatodaki Adam*'da olduğu gibi. Clinton'ın zaferi kaçınılmaz olduğundan, Trump'ın gelişi "tarihin yasasını" ihlal etme olarak görülüyor. Berlusconizmi yirmi yıl tecrübe etmiş İtalya'dan gelen biri olarak, her ne kadar Trump'ın zaferinin neticelerinin çok daha derin olduğunu fark etsem de şaşkınlıktan ziyade "bıkkınlık" hissetmiştim. Seçim sonuçlarına daha yakından bakarsak büsbütün açık bir sonuca varırız: Medyanın tahmin edemediği şey devasa bir neo-muhafazakâr dalga değildi, böyle bir şey ortaya çıkmadı, olan daha çok Demokratik oyların çöküşüydü. Trump, Amerikan seçim sisteminin altında sadece Hillary Clinton'dan değil, aynı zamanda muhtemelen 2012'de Mitt Romney'den de çok daha az bir oyla kazandı (iki milyon oydan fazla fark vardı). Trump'ın zaferini aslında Clinton'ın çöküşü açıklıyor. Birleşik Devletler'in faşistleşmesine, yeni bir karizmatik lider tarafından hipnotize edilmesine şahit olmuyoruz. Karşılaştığımız şey, bir demagog ve popülist siyasetçi tarafından yakalanmış protesto oyu ve kitle çekimserliğiyle, siyasi ve ekonomik kurumların derin bir reddidir.

Donald Trump genellikle Mussolini'yle kıyaslanıyor ve bir faşist olarak niteleniyor, bu tanımı ve tarihsel paralelliği geçerli buluyor musunuz?

Bu soru son Amerikan seçim kampanyasında tekrar ve tekrar karşıma çıktı. Trump sadece *The Nation* ve *The New*

Republic gibi sol-liberal dergilerin sayfalarında değil, aynı zamanda *The New York Times* ve *The Washington Post*'daki (Robert Kagan gibi neo-muhafazakâr bir entelektüel de dahil olmak üzere[5]) bazı prestijli isimler tarafından da bir faşist olarak nitelendi. Bu analizler çoğunlukla yüzeysel ve Cumhuriyetçi adayın kişiliğine odaklanıyor. Klasik faşist liderleri yakından hatırlatan Trump'ın bazı kişisel özelliklerine vurgu yapıyor bu analizler: Trump kendisini düşünce değil, "aksiyon adamı" olarak yansıtıyor; taşkınca maçoluk gösteriyor, erkekliğini kaba ve saldırgan bir şekilde sergiliyor; eleştirilere hoşgörüsüz; ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını bir propaganda silahı olarak kullanıyor, Müslümanları ve Latinleri sınır dışı etmeyi öneriyor, polisler Afro-Amerikalıları öldürdüğünde polisi övüyor ve hatta kökeninden dolayı Obama'nın gerçek bir Amerikalı olamayacağını söylüyor; seçilmesini şovence çağrıştırıyor ve ülkedeki sanayi faaliyetlerinin askıya alınmasının ve 2008'den beri sosyal eşitsizlikleri derinleştiren ekonomik krizin vurduğu[6] işçi sınıfının bir savunucusuymuş gibi davranıyor. Karizması ekranlardan taşıyor, otoriterliğini teşhir ediyor ve demagojiyi kullanarak sıradan Amerikalıları, Washington'ın yozlaşmış siyasi sistemine karşı kafa tutturuyor (onlara göre Trump bu sistemin bir parçası değil ve her zaman bu sistem tarafından sömürülmüş). Hillary Clinton'la televizyon ekranındaki tartışmalarında, Başkan seçilmesi durumunda Clinton'ı hapishaneye göndermekle bile tehdit etti. Tüm bu faşist kişilik özellikleri inkâr edilemez elbette fakat faşizm de tek başına bir siyasi liderin kişiliğine indirgenemez.

Gerçek şudur ki Trump'ın arkasında faşist bir hareket yok. Trump bir kitle hareketinin lideri değil, "televizyon ekranlarının bir starı"dır. Bu açıdan, Mussolini'den çok Berlusconi ile daha fazla kıyaslanabilir. Washington'da Kara

5. Robert Kagan, "This is How Fascism Comes to America," *The Washington Post*, 18 Mayıs 2016.
6. Ross Douthat, "Is Donald Trump a Fascist?," *The New York Times*, 3 Aralık 2015.

(veya kahverengi) etekliler diye bir yürüyüş yaptırmakla tehdit etmiyor çünkü basitçe arkasında organize olmuş bir sürü yok. Clinton ailesinin sembolü haline geldiği *The Wall Street* ve Washington elitlerine karşı popüler bıkkınlığı somutlaştırabiliyordu fakat onlara sadece kendisi olarak karşı koyuyordu. Trump'ın kurulu düzene karşı bu şahsi mücadelesi öncekilerden çok daha fazla bir şekilde paradoksaldı çünkü kendisi Cumhuriyetçi Parti'nin, GOP'un (Grand Old Party), yani kurulu düzenin direklerinden birisinin adayıydı. Şimdiye kadar faşist bir hareket inşa etmekten çok GOP'un yıkımında daha etkili oldu – neredeyse partinin bütün ileri gelenleri kendilerini adaylarından uzaklaştırdılar. Bush döneminin sonundan beri Cumhuriyetçi Parti'yi karakterize eden kimlik krizi ve ideolojik duruş kaybını Trump kendi çıkarı için kullanabildi. Siyaset alanında, otoriter bir dönüşü ilan etti; sosyoekonomik düzlemde ise belli bir eklektizm sergiliyor. Hem korumacı hem de neoliberal, bir taraftan Meksika ile serbest ticaret anlaşmasını sonlandırmak istiyor, diğer taraftan vergileri radikal biçimde düşürmek ve özellikle sağlık alanında Obama yönetiminin zaten kurulu olan ılımlı sosyal politikalarını parçalayarak sosyal hizmetleri tamamıyla özelleştirmek istiyor. Bu bakımdan, avroya karşı çıkan yeni Avrupalı sağ, çok daha "topluma yönelik". Fakat Birleşik Devletler'de, kurulu düzene karşı sosyal muhalefet Bernie Sanders tarafından temsil edildi. Yine de klasik faşizmler neoliberal değildi, devletçi ve emperyalistti; askeri büyüme politikalarını destekliyorlardı. Trump devletçilik karşıtı ve daha ziyada tecritçi çünkü Amerikan savaşlarına karşı çıkıyor ve Putin'in Rusya'sıyla bir uzlaşmayı savunuyor. Faşizm her zaman ulusal ve ırksal topluluk fikrini desteklerken Trump bireyciliği vaaz ediyor. Amerikanizmin yabancı düşmanı ve gerici versiyonunu cisimleştiriyor: Sosyal-Darvinist, kendi kendine yetişmiş bir adam, silahlanma hakkını iddia eden yasadışı kanun infazcısı, göçmenler ülkesinde bir azınlığa dönüşen beyaz halkın öfkesi. Seçmenin çeyreğinin oylarını kazandı ve dolayısıyla, WASP (Avrupa kökenli Protestan

orta sınıf beyaz Amerikalılar) milliyetçiliğinin yüz yıl önce Güney ve Doğu Avrupalı Katolik, Ortodoks ve Yahudilerin gelişine karşı yaptığı gibi bir azınlığın korku ve hüsranını ifade etti. Bu yüzden Trump'ı "faşizmsiz post-faşist bir lider" olarak tanımlayabiliriz, şunu da ekleyerek: Tarihçi Robert O. Paxton'ın dediği gibi Trump'ın faşist pozları, farkında olmadan ve istemsizce çünkü muhtemelen Hitler veya Mussolini üzerine tek bir kitap okumadı.[7] Gerçek şu ki Trump ne yapacağı kestirilemeyen ve kontrol edilemeyen özgür bir ruh.

O zaman Trump ile faşizm arasında bir yakınlığı kabul etmiyorsunuz?

Hayır, fakat soruyu daha uygun bir tarihsel perspektifte sormanız gerekiyor. Temelde, mesele yirmi birinci yüzyılda faşizmin ne anlama geldiğini, neye benzeyeceğini sormaya kalıyor. Tarihsel kıyaslar, analojilerin taslağını çıkarmamız için bize izin verir fakat türdeşlikleri vermez ve iki dünya savaşı arası doğan faşist bir paradigmayı Trump'ın profilinin üstüne giydiremeyiz. Bağlamlar son derece farklı. Belki de şunu söyleyebiliriz: Trump'ın klasik faşizmden uzak olması gibi Occupy Wall Street, Los Indignados ve La Nuit Debout da geçmiş yüzyılın komünizminden uzaktır. Yine de faşizm ve komünizmin birbirlerine karşı olması kadar derin bir sosyal ve siyasal kutupluluğu cisimleştiriyorlar. Her ne kadar bu kutupluluğun öznelerinin "kendileri"nin, böyle bir tarihsel akrabalıkta olduklarını fark ettikleri anlamına gelmese de bu analoji bana meşru geliyor. Başka bir ifadeyle, Trump'ın faşizmi hakkında konuşmak tarihsel sürekliliği tesis etmek anlamına gelmiyor, onun bilinçli bir şekilde varsaydığı bir mirasa da işaret etmiyor.

Elbette, bazı yakınlıklar çok çarpıcı. Trump, 2008 krizinin sınıflarını ve ülkenin sanayisini yitirmesinin derinden vurduğu işçi sınıfını savunduğunu iddia ediyor fakat bunun temel failini yani finans kapitali kınamıyor, sadece günah keçilerine işaret

7. Paxton'un Isaac Chotiner ile röportajı için bakınız: "Is Donald Trump a Fascist?," *Slate*, 10 Şubat 2016.

ediyor. Seçim kampanyası, 1930'ların faşist antisemitizminin birtakım benzer özelliklerini kopyalıyor – bu antisemitizm düşmanlarına karşı mitsel, etnik olarak homojen bir ulusal topluluğu savunuyordu. Faşizm için en başta Yahudiler vardı; Trump listeyi genişletti. Liste şu anda siyahları, Latinoları, Müslümanları ve beyaz olmayan göçmenleri içeriyor. Kırsal ve kentsel Amerika arasındaki oy pusulalarının (Trump %60'tan fazla oyla kazandığı eyaletlerin bile şehirlerinde kaybetti) açığa çıkardığı şaşırtıcı bölünme ekonomik kriz ve yabancı düşmanlığı arasındaki çok eski bağlantıyı göstermektedir. Günah keçisi politikasının kendi çıkarı için kullandığı ve büyüttüğü multi-etnik Amerika'nın durdurulamaz yükselişine karşı, derin, beyaz Amerika'dan zenofobik korku ve tepki mevcut. Trump'ın retoriğinde, kuruluş kelimesi eski antisemitik klişeyi yeniden üretiyor: Topraktan kökünü alan erdemli, uyumlu ve barış dolu topluluk, anonim, entelektüel, kozmopolit ve yozlaşmış büyük şehir tarafından tehdit ediliyor.

Bu minvalde devam edersek bazı analojiler karikatür gibi ve oldukça gülünç. Trump'ın uçağıyla iniş yapması, uçaktan çıkışı ve cep telefonlu sıradan insanların oluşturduğu asfalt üstünde toplanmış heyecanlı kalabalıklara hitap etmesi, faşist selamına benzeyen fotoğraf çekme eylemi izlenecek gibi değil. Leni Riefenstahl'ın Nürnberg'deki Nazi Kongresi hakkındaki filmi *İradenin Zaferi*'nin açılış sahnesinde, tezahürat yapan kalabalık tarafından daha selamlanmadan önce Hitler'in şehrin üzerinde uçmasını hatırlamamak elde değil. Fakat tüm bunlar anekdot tarzında. Mussolini ve Hitler'in aksine Trump hiçbir zaman Gustave Le Bon'un *Kitleler Psikolojisi* kitabını okumamıştı ve demagojik tarzı, televizyon iletişiminin kodlarıyla yakınlığından kaynaklanıyordu. Destekçileri arasındaki çok sayıdaki kişi, Erich Fromm ve Theodor W. Adorno'nun 1950'de yaptıkları "otoriter kişilik" tasnifine göre F (faşist) düzeyini hiç şüphesiz sergilemektedir fakat söylediğim gibi faşizm, bir liderin karakterine veya takipçilerinin psikolojik eğilimlerine –her ne kadar bunlar önemli olsa da– indirgenemez.

Peki Trump'ın ajandası hakkında ne dersiniz?

Sorun tam da Trump'ın hiçbir programının olmamasında yatıyor. Onu tarihsel faşizmlerden ayıran bir fark da bu nokta. İki dünya savaşı arasındaki dehşet verici yılların bağlamında faşizm, ideolojik eklektizmine rağmen, çökmüş görünen liberal düzene karşı sosyal bir alternatif önerdi. Başka bir ifadeyle, faşizm sosyal bir proje, yeni bir medeniyet, komünizm ve liberalizme zıt bir "üçüncü yol" ileri sürüyordu. Trump hiçbir alternatif toplum modeli sunmuyor. Ajandası *Make America Great Again* (Amerika'yı tekrardan büyük yap) sloganına indirgenmiş. Amerikan ekonomik ve sosyal modelini, basit bir sebepten dolayı değiştirmek istemiyor çünkü kendisi de bundan muazzam faydalar elde ediyor.

Faşizm, ekonomiye büyük devlet müdahaleciliğinin zamanında ortaya çıktı ve bu husus farklı biçimlerde Sovyetler Birliği, faşist ülkeler ve Batılı demokrasiler tarafından Roosevelt'in *New Deal*'iyle başlayarak paylaşıldı. Fordist kapitalizm çağı, kitle üretimi ve kitle kültürü o devrenin bir çocuğuydu. Trump, neoliberalizm çağında, finansal kapitalizm, rekabetçi bireyselcilik ve yöresel güvensizlik çağında ortaya çıktı. Kalabalıkları harekete geçirmiyor; atomize edilmiş bireyler, fakirleşmiş ve izole müşterilerden oluşan bir dinleyiciyi cezbediyor. Trump bir siyasi tarz icat etmedi, bir asker olarak görünmek istemiyor ve bir üniforma giymiyor. Şatafatlı, korkunç bir şekildeki kitsch, belirli Hollywood dizilerindeki sahneleri hatırlatan hayat tarzıyla hava atıyor. Neoliberal antropolojik bir modeli tecessüm ettiriyor. Eski Avrupa'nın milliyetçi, ırkçı ve yabancı düşmanı hareketlerinden Trump'ı ayıran işte bu farktır; Avrupa'dakiler kendi faşist kökenlerinden kurtularak belli bir saygıdeğerlik elde etmeye çalışıyorlar. Paradoksal biçimde, Birleşik Devletler şimdiye kadar Trump kadar sağcı bir başkana sahip olmamasına rağmen faşist düşünceler yetmiş veya yüz yıl öncesine, McCarthyizm ve Kızıl Tehlike zamanındakine göre muhtemelen daha az yaygın.

Bu bir rastlantı mı?

Hayır, çünkü Trump'ın zaferi, AB krizleri, Brexit ve Fransa seçimleri gibi meselelerin arasında uluslararası bağlamın bir parçası. Genel gidişatta bir yeri var: Sağ kanatta ortaya çıkan hareketler, mevcut iktidarları ve bir noktaya kadar ekonomik globalleşmeyi (avro, AB ve ABD kuruluşları) sorguluyor ve bu hareketler bir tür post-faşist gruplaşmayı tasarlıyor. Fakat bu çok unsurlu bir eğilimdir ve tarihsel şecereleri bir hayli farklı olan çeşitli akımları birleştiriyor.

Popülizm meselesine geri dönelim. Popülizm bazen "anti-politika" ile tanımlanıyor, bu durum hakkında ne düşünüyorsunuz?

Öncelikle kelimelerin anlamı üzerinde mutabık olalım çünkü "anti-politika"nın çeşitli tanımları var. Pierre Rosanvallon, popülizmi "siyasi patoloji" olarak anlıyor. Ona göre, popülizm "tamamlanmış anti-politika" veya *politik olmayan*ın [*impolitique*] başka bir biçimi: Temsili demokrasi felç oldu ve sonunda "karşı-demokrasi" tarafından "vampirleştirildi", yani bütün demokrasilerin ihtiyacı olan birtakım (denetim organı ve yargı gücünün gibi) güçler ayrılığı, demokrasinin yerine geçtiğinde onu öldürebilir.[8] İtalyan filozof Robert Esposito *politik olmayan* kavramını siyasete inancını yitirmiş, siyaseti olgusallığına, saf maddeselliğine indirgeyen bir yaklaşım olarak tanımlıyor.[9] Carl Schmitt tarafından 1920'lerde kodlanan eski *siyasi ilahiyat*ın sekülerleşmesi bağlamındaki "klasik modern siyaset görüşü" kullanılmaz hale geldi.[10] Modern siyaset, ilahi hukukun eski monarşilerinin yerine seküler kurumların –halkın egemenliği, temsilciler ve Anayasa– kutsallaştırılmasına dayanıyordu; mutlakiyetçiliğin simgeleri ve ayinleriyle cumhuriyetçi semboller ve merasimler yer değiştirmişti. Bu görüşte, siyasi güçler değerleri

8. Pierre Rosanvallon, *La Contre-démocratie. La Politique à l'âge de la défiance*, Paris, Le Seuil, 2007.
9. Roberto Esposito, *Catégories de l'impolitique*, Paris, Le Seuil, 2005.
10. Carl Schmitt, *Théologie politique*, Paris, Gallimard, 1988.

cisimleştirir; siyasi temsil neredeyse kutsal çağrışımlara sahiptir ve siyasi çoğulculuk "fikir çatışmasını, güçlü entelektüel mutabakatı" ifade eder. Günümüzde bütün devlet adamları, iyi pragmatikler ve "post-ideolojik" müdürler olmak istiyorlar: Siyaset, saf yönetim ve güçler dağılımının, hatırı sayılır kamusal kaynakların idaresinin yerine geçmek için değerleri cisimleştirmekten vazgeçiyor. Siyasi sahada artık fikirler için mücadele etmiyoruz, kariyer inşa ediyoruz. *Politik olmayan*, temsilin altında yatan maddi gerçeklik olarak politikayı açığa çıkarıyor. Çağımızda "anti-politika" olarak tanımlanan şey, "maddi kurulumuna" indirgenmiş siyasetin reddidir.

Popülizmin düşmanları, konu"anti-politikayı" suçlamaya geldiğinde yorulmak bilmiyorlar fakat birçok durumda bunun sebeplerine dair sessiz kalıyorlar. Anti-politika siyasetin düşüşünden, içeriğinin boşaltılmasından ortaya çıkıyor. Geçen otuz yılda, hükümetlerin birbiri ardına gelmesi onların politikalarını temelden değiştirmedi çünkü her şeyden öte bu değişimler, kamusal kaynakları kendi ağları ve müşteri tabanıyla yöneten personeldeki bir değişim anlamına geliyordu. Bunlara iki temel dönüşüm de eklenebilir. Bir taraftan, kamusal alanın –iktidarın faaliyetlerinin analiz edildiği ve eleştirildiği aklın eleştirel kullanımının mekânı– tekelci medya ve iletişim endüstrisinin içine çekilmesiyle artan şeyleştirilmesi; diğer taraftan iktidarın Bonapartist tıkanması, milletvekillerinin yürütücüler tarafından tasarlanmış yasaları kaydeden loncalar rolünü oynamaya indirgendiği daimi bir *istisna hali* tesis ediyor. Böyle bir bağlamda, "anti-politika"nın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Kısacası, popülist "anti-politika"yı kınayanlar çoğunlukla bundan sorumlu olanlardır. Fakat post-faşizm 1930'lardaki öncüleri gibi –artık– "güçlü" değerler taşımamakla birlikte *politik olmayan*a indirgenmiş siyaset tarafından yaratılan boşluğu doldurduğunu iddia etmektedir. Reçeteleri siyaseten tepkici ve sosyal olarak da gericidir. Milli egemenliğin restorasyonunu, ekonomik korumacılığın biçimlerini benimsemeyi ve tehdit edilen "milli kimliği" savunmayı talep ediyor. Siyasetin itibarının

sarsılması karşısında, halk ile lider, ulus ile lider arasındaki füzyonal ilişkide olabilecek herhangi bir kolektif müzakereyi iptal eden halk oylaması demokrasisi modelini destekliyor. *Politik olmayan* kavramı, Thomas Mann'a kadar giden uzun bir tarihe sahip. Büyük Savaş'ın sonunda Almanya'da muhafazakâr Devrim'in başsözcüsüydü[11] fakat anti-politikanın çağdaş biçimleri, İtalya'daki 5 Yıldız Hareketi'nin kanıtladığı üzere sadece sağcı değil, aynı zamanda temsili demokrasinin gerici eleştirisini ve siyasetin güncel krizine demokratik bir alternatif arayışını beraber yönlendirmeye çalışıyor. Bununla birlikte şöyle bir gerçek var ki "anti-politika"nın "mevcut politika"nın savunulması adına damgalanması, başarısızlığa mahkûm olacaktır.

Fakat her şeye rağmen, bu yeni radikal sağ hareketlerde ortak özellikler yok mu?

Bu hareketler hiç şüphesiz ortak özellikler paylaşıyor ve bunların en önemlisi de kendisini retorik olarak yenileyen bir yabancı düşmanlığı geliştiriyor olmaları. Yabancı düşmanlığı, klasik faşizmin eski klişelerinin yardımıyla formüle edilmiyor, her ne kadar hedefte göçmenler veya "göçmen soyundan gelen" yani Avrupa toprağında doğanlar da dahil sömürge kökenli nüfus olsa da. İkincisi, bu yeni milliyetçiliği yapılandıran eksen artık antisemitizm değil, İslamofobi –bu meseleye geleceğiz. Elbette, başka eksenler de var: küreselleşmeye karşı milliyetçilik, Avrupa'ya karşı milli geri çekilme, tek para birimini kabul etmeme vb. Bunlara otoritecilik ve güvenlik eklenebilir. Mesela, Ulusal Cephe artık idam cezasının geri gelmesinde değil, fakat finans gücüne boyun eğmeye karşı koyacak egemen bir devlet ihtiyacıyla, güçlü, otoriter bir hükümette ısrar ediyor. Belli bir tutarlılığa sahip gibi görünen bir söylem bu, bir dereceye kadar eklektik de fakat klasik faşizmlerde olduğu gibi güçlü bir ideolojiye dayanmıyor artık. Mussolini, Hitler ve Franco'nun militarist ve emperyalist retorikleri bugün işlemiyor. Küresel, tarihsel

11. Thomas Mann, *Considérations d'un apolitique*, Paris, Grasset, 2002.

değişimler nedeniyle durum böyle. Post-faşizmler, sömürge imparatorluklarını veya sınır genişletme savaşlarını yeniden tesis etmek istemiyor ve ilk bakışta (Orta ve Yakın Doğu'daki Amerikan savaşlarına karşı) "pasifist" görünen bir anti-Amerikancılığı paylaşıyorlar. Bununla beraber, tarihçiler tarafından uzunca tartışılan bir noktayı hatırlamalıyız: Faşizm aynı zamanda tutarsızlıklar, gerilimler ve çatışmalar tarafından mimlenmiştir. İtalyan Faşizmi ve Alman Nazizmi, fütürist avangartlardan neo-muhafazakârlığa, en kavgacı militaristlerden Münih pasifistlerine vb farklı akımları birleştirmiştir.

> *Her ne kadar herkes (Robert Paxton daha çok "otoriter rejim"[12] diyor) faşizm olarak görmese de Vichy rejimi de, Action française (Fransız Eylem Hareketi)'den gerici bölgecilik taraftarlarına dek farklı akımları birleştirmişti.*

Çok doğru. Zeev Sternhell'e göre Fransa, faşizmin doğum yeridir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, Dreyfus Davası zamanında, Marksizmle köprüleri attıktan sonra milliyetçileşen bir sol ile krallık taraftarı muhafazakârlığı bıraktıktan sonra "devrimci", popülist olan bir sağ arasındaki sentezin ürünü.[13] Paxton daha nüanslı belirtiyor: "Milli Devrim"in faşizmden çok muhafazakârlıkla olan büyük ideolojik yakınlığını fark ediyor fakat Vichy'nin, faşizmlerin "manyetik alanı"na ait olduğunun da altını çiziyor. Bu konuda çok açık: "Ürkmüş burjuvazi tarafından alınan gaddar önlemler – bu faşizmin iyi bir tanımı olabilir. Bu anlamda, Vichy faşistti."[14] Faşizmin salgınına"yabancı" bir Fransa varsayan "bağışıklık" tezi eski ve "üç sağın" teorisyeni René Rémond'ya kadar gidiyor: Krallık taraftarı, Orleancı ve Bonapartçı, fakat faşist değil.[15] Son temsilcileri Pierre Milza ve Serge Bernste-

12. Robert O. Paxton, *Le Fascisme en action*, Paris, Le Seuil, 2004.
13. Zeev Sternhell, *La Droite révolutionnaire (1885-1914). Les origines françaises du fascisme*, Paris, Le Seuil, 1978.
14. Robert O. Paxton, *La France de Vichy 1940-1944*, Paris, Le Seuil, 1973, s. 224.
15. René Rémond, *Les Droites en France*, Paris, Aubier, 1992; bu akımdaki son eserlerden biri için bkz.: Serge Bernstein, Michel Winock (ed.), *Fascisme français? La Controverse*, Paris, CNRS Éditions, 2014.

in'dı. Kendi konumlarını sonradan vasıflandırmaya mecbur kaldılar ve bugün, 1930-40'larda Avrupa'daki faşist salgına "bağışıklı" bir Fransa'yı varsayan vizyonun yanıltıcı doğasını fark eden birçok araştırmacı var. Fakat, Vichy rejiminin ötesinde, Fransız faşizmi, eklektik yapısına rağmen, güçlü bir ideolojinin biçimlendirdiği siyasi güçlerin, liglerin... bir galaksisi. 1920-30'larda, ideoloji bu galaksi içinde, şimdiki radikal sağ için olduğundan çok daha fazla rol oynadı. Ulusal Cephe'nin arkasında Maurice Barrès, Charles Maurras, Robert Brasillach, Henri de Man gibi entelektüel figürler göremiyoruz mesela.

> *"Yeni Sağ"da tanımlanan kimseleri, mesela Club de l'horloge veya GRECE gibi gruplarla ve Nouvelle École veya Krisis gibi dergiler üzerinden anlayarak, bunları eski ırkçı mantığın kullanılamaz olduğunu ilan eden ve (Pierre-André Taguieff'ın etno-farkçılık dediği[16]) ırkçılığın kültürel bir türünü ileri sürenler olarak ele alamaz mıyız?*

Entelektüel yenilenmeye yönelik girişimlerle, aşırı sağdaki siyasi dönüşümler arasındaki bağlantıları görebiliriz. Fakat GRECE bir entelektüel hareketti, siyasi bir grup değildi. Ve bu hareketin en medyatik temsilcisi Alain de Benoist, bana göre Ulusal Cephe'nin metamorfozunda hiçbir rol oynamadı. Günümüzde, Ulusal Cephe'nin fikirlerinin Fransız kültüründe meşrulaştırılması rolü, bu partinin üyesi olmayan ve faşist ideologlar da olmayan kimseler tarafından sağlanıyor: Aklımda Éric Zemmour veya Alain Finkielkraut gibi kişiler var. "Büyük Yer Değiştirme"nin teorisyeni Renaud Camus gibi kimseler ise açıktan Ulusal Cephe'yi destekliyor. Fakat Renaud Camus ve Barrès'in sözleri arasındaki aşikâr benzerliğe rağmen Camus aynı entelektüel duruşa sahip değil ve siyasi bir ideolog da değil.

16. Pierre-André Taguieff, *Sur la Nouvelle droite*, Paris, Éditions Descartes & Cie, 1994.

Açıkça bir ırkçı, komplocu bir ideolog olan ve Ulusal Cephe'yi bırakmadan önce ona yanaşan Alain Soral'ın rolü hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bana öyle geliyor ki Ulusal Cephe kendini bu tür aşırıcı tiplerden, cumhuriyetçilerin saygınlığını kazanabilme gayesiyle gittikçe uzak tutuyor. Olanlara bakalım: Kim "büyük yer değiştirme" fikri etrafında bir kampanya yürüttü? Marine Le Pen değildi, Éric Zemmour'du. Sonuç olarak, "toplumsal" meselelerde, Fransız toplumunun en gerici unsurları Ulusal Cephe'ye eklemlenmiyor. "Herkese evlilik hakkı" zamanında, Katolik fundamentalistler Ulusal Cephe'den ziyade, sağ hükümet ile iş tutmaya çalıştı ve bu konuda, Marine Le Pen daha çok sessiz kaldı; bu rolü Marion Maréchal-Le Pen'e bıraktı.

Yine de 2013'te Marine Le Pen, seçildiği takdirde "Herkes için Evlilik Hakkı"nı kaldıracağını ilan etti ve bunu da kesinlikle, sizin belirttiğiniz yönde, "evlenmeden kayıtlı birlikteliği özellikle de miras meselelerinde geliştirmek" adına söylüyordu...

Bu durum, bir mutasyonun hâlâ seyir halinde olduğunu düşünmemin nedenlerinden birisi ki bu da aşırı sağın yorumu ve analizinin geleneksel kategorilerini tartışmalı hale getiriyor. Fransa, İtalya, Almanya, İspanya ve Avrupa'daki diğer hareketler arasında var olan ideolojik farkların ötesinde klasik faşizm, politikasını bir projeye ve yeni bir dünya vizyonuna dayandırma azmine sahipti. "Devrimci" olmak istiyordu çünkü yeni bir medeniyet inşa etmek istemişti ve liberalizm ile komünizm arasındaki "üçüncü yolu" arıyordu.[17] Fakat yeni radikal sağın artık böyle bir meselesi yok. Tarihsel olarak faşist milliyetçilik, ötekilik figürlerine karşı gelmeye ihtiyaç duyuyordu. İlk başta *Yahudi* geliyordu yani bir karşı-ırk türünün mitsel vizyonu ve ulusu yozlaştırmaya gelen, onun bedenine yabancı bir karşı-ulusun tecessüm etmiş hali. Buna maço ve kadın düşmanı dünya vizyonu da eklenebilir. Kadınlar toplumda bir hiyerarşi içinde tanımlanmış,

17. George L. Mosse, *La Révolution fasciste*, Paris, Le Seuil, 2000.

her zaman boyun eğmeleri beklenen bir role sürükleniyor ve buna da sahip çıkmaları bekleniyordu: Irkın devamını sağlayanlar olarak düşünülmeli, evle ve çocukların eğitimleriyle ilgilenmeliydiler ve toplumda oynayacakları hiçbir rol yoktu.[18] Elbette, Kültür Bakanlığını (Margherita Sarfatti) veya Nazi sinema propagandasını (Leni Riefenstahl) yöneten kadınlar vardı fakat bunlar istisnaydı. Homoseksüel de başka bir anti-ırk figürüydü: Ahlaki zayıflığın ve faşist erkeksiliğin çelişkili âdetlerindeki çöküşün tecessümüydü.[19] Günümüzde bütün bu retorik kayboldu, her ne kadar homofobi ve anti-feminizm bu yeni radikal sağ hareketlerde basmakalıp sözler olarak kalsa da çoğu kez, radikal ve milliyetçi sağ hareketler –Fransa, Hollanda, İtalya'da– kadınların ve homoseksüellerin haklarını İslamizme karşı savunduklarını iddia ediyor. Hollanda'daki Geert Wilders'ın hareketi hiç şüphesiz bunun en iyi örneğidir.

> *Bununla beraber, aşırı sağ feminist hareketlerin mevcut olduğunu göremiyoruz! Ve sivil toplumda, Antigone gibi kadının evine geri dönüşünü savunan anti-feminist, aşırı sağ gruplar var. [Herkes için Evlilik protestolarına karşı bir hareket olarak çıkan] "Manif pour tous"da, aşırı sağa yakın birçok insan vardı.*

Evet, fakat dahası, Ulusal Cephe'nin yöneticileri, yeni iletişim biçimleriyle şu anda iyi kaynaşmışlar ve mikrofonla kameraların önünde, çarşaf veya burkiniyi* dayatan ve zorunlu evliliği yerine getiren korku verici İslamistlere karşı mini etek giyme hakkını savunuyorlar. Bu gibi durumların hepsi, daha önceden üzerine konuştuğum gerilim ve tezatlara katkıda

18. Claudia Koonz, *Les Mères-patrie du Troisième Reich. Les Femmes et le Nazisme*, Paris, Lieu commun, 1989; Victoria de Grazia, *How Fascism Ruled Women. Italy 1922-1945*, Berkeley, University of California Press, 1993.

19. George L. Mosse, *L'Image de l'homme. L'Invention de la virilité moderne*, Paris, Press-Pocket, 1999.

* "Burkini", kadınların giydiği tesettürlü deniz kıyafeti; Türkçedeki benzer, güncel ifadesiyle "haşema"yı tarif ediyor. Çarşaf anlamına gelen "burka" ve bikini kelimelerinden oluşturulan pejoratif bir tabir. (ç.n.)

bulunuyor. Post-faşizm; anti-feminist, negrofobik (zenci-düşmanı), antisemitik, homofobik... matristen yola koyuluyor ve radikal sağ bu dürtüleri birleştirmeye devam ediyor çünkü en gericiler Ulusal Cephe'ye oy veriyor. Fakat bununla beraber, kendi genetik kodlarına ait olmayan dilin unsurlarını ve başka sosyal pratikleri kaynaştırıyorlar. Dolayısıyla, "Manif pour tous"a dair Marine Le Pen çok müphem bir pozisyona sahipti. Sessizliğiyle kendisini eylemcilerin muhafazakâr ve geleneksel söylemlerinden ayırdı çünkü bu eyleme katılanların kendi seçmen tabanını teşkil ettiğini biliyordu. Başka durumlarda ise İslam ve göçmenlik tarafından tehdit edilen kadınların ve homoseksüellerin haklarını savunmakta tereddüt etmiyordu. Ulusal Cephe'nin cumhuriyetçi deri değişimi bu tür tezatları besliyor. Bu değişimde yapay bir şey yok çünkü tarihsel bir dönüşümü yansıtıyor. Eğer aşırı sağ dışlanmak istemiyorsa bu tarihsel değişimi kabul etmeye mecburdur. Yirmi birinci yüzyılın başındaki Avrupalı toplumlar 1930'ların toplumları değil. Bugün kadınların evlere geri dönmesini savunmak tıpkı Fransız Cezayir'ini talep etmek kadar anakronistik olacaktır. Marine Le Pen'in kendisi bu dönüşümün ürünüdür ve bunu fark etmemenin halkın bütün kısımlarından yabancılaşma anlamına geleceğini çok iyi biliyor.

Dahası, "Manif pour tous" zamanlarında beni celbeden şey, bazı belirli grupların folklorik ve aşırı-gerici yönlerine rağmen, sokakların "sessiz çoğunluk" denilen muhafazakâr görüş tarafından fethedilmesiydi. Fakat kamusal alanın bu işgali, soldan ödünç alınan estetik kodların benimsenmesi ve özellikle Mayıs 68 posterlerinin gasp edilmesiyle yapıldı. Aşırı sağ hareketlerin kendi tarihlerine ait olmayan sembol ve sloganlara (hiç şüphesiz bozarak) el koyması, bana göre, referans noktalarının genel kaybını ve entelektüel manzaralarının yeniden yapılandırılmasını sergilemektedir.

Hal böyleyse Ulusal Cephe'nin söylemini analiz etmek çok zor hale geliyor. Merak ediyoruz: Bunun ne kadarı strateji ve ne kadarı kendi inançları?

Kanaatimce bu yanlış bir soru. Bugün post-faşizmin temel karakteri, eski faşizmin mirasıyla kendi geleneğine ait olmayan yeni unsurların aşılanması arasındaki, "çelişkili bir arada varoluş"ta yatmaktadır. Bu da basit bir sebepten dolayı mümkün: Elverişli bir küresel bağlamın varlığı. Aslında, bu tutarsızlık ve bu ideolojik kırılganlık unutmayalım ki diğer partilerde de bulunuyor. Avrupa'daki diğer aşırı sağ partiler gibi Ulusal Cephe, kamusal alanın dönüştüğü ve politik dünyanın değiştiği bugünün dünyasında siyaset yapıyor. Yirminci yüzyıl, ideolojik zemine, toplumsal tabana, milli yapıya dayanan ve sivil toplumda kökleri bulunan büyük kitle partilerine sahipti ama artık bunlar yok. Siyasi partilerin artık ideologlara ihtiyacı kalmadı. Mesela, [Fransa'daki] Sosyalist Parti ve Cumhuriyetçileri düşünelim, bunlar artık entelektüelleri değil, iletişim stratejisi uzmanlarını topluyor. Bu durum aynı şekilde Ulusal Cephe için de düşünülebilir. Bu parti, imajının, sloganlarının ve dil unsurlarının üzerine çalışıyor. İdeolojinin kaybolmasıyla stil gitgide daha önemli hale geliyor. Bu bağlamda, Ulusal Cephe'nin milliyetçiliği, ulusal topluluğu, ırk, kültür veya dini terimlerle tanımlamıyor, daha çok küresel tehdide karşı gerilemeye dayanıyor. Anti-politik ve post-ideolojik eklektizmin en uçtaki örneği hiç şüphesiz Donald Trump: Hiçbir ideolojik iddiası yok –Cumhuriyetçi Parti'nin en muhafazakâr akımları bile Trump'la aralarına mesafe koydu– ve her şey hakkındaki fikrini, bir günden diğer güne değiştirebilir, "anti-sistem" yönelimli çizgisini koruyor.

Biraz abartmıyor musunuz? Hıristiyan Fransa'ya, "yerli" Fransız halkına, Avrupa'nın Hıristiyan köklerine referanslar, Ulusal Cephe'nin projesinin merkezinde ve bunlar da ulusal bir topluluğu dini ve kültürel terimlerle tanımlıyormuş gibi geliyor bana. Dahası, milliyetçilik karmaşık bir tarihe sahip aynı zamanda ve her zaman aşırı sağ olmamış, dolayısıyla bu kelimeyi ele almak zor gibi burada...

Doğru. Ulus, uzun zamandır "objektif" terimlerle tanımlandı – bir toprağı, etnik olarak homojen olan halkı, bir

ekonomisi, bir kültürü, bir dili, bir dini... bulunan sabit bir topluluk. Uluslar neredeyse ontolojik terimlerle düşünülüyordu: Fransa, tarihin sadece bir yansıma olduğu, talihli bir yazgısı bulunan "kendinde şey bir varlık" olarak algılandı. Birleşik Devletler' de ulusun bu türden "talihli vizyonu" daha da geliştirildi fakat bu, bütün Avrupalı ulus devletlerde bulunabilir. Daha son dönemlerde, ulusların *hayali cemaatler* olduğunu gören Benedict Anderson'ın öncü çalışmasının ardından, ulusu sosyal ve kültürel bir üretim olarak düşünmeye başladık.[20] Aynı zamanda, geleneksel milliyetçi söylem artık Batılı kamusal alana giremez oldu çünkü şimdi herkes küreselleşmiş dünyayı tecrübe ediyor. Bu nedenle, milliyetçiliğin ekseni retorik olarak, geleneksel anlamda ulustan, *ulusal kimliğe* kaydı. Ulus, bugün artık kimliğe göre yeniden formüle ediliyor ve bu değişim, büyük ölçüde bütün sağı ilgilendiriyor. Fransa'da böyle bir söylem, daha Marine Le Pen tarafından kullanılmadan önce Nicolas Sarkozy tarafından ileri sürüldü. İtalya'da, aşırı sağın yabancı düşmanlığı kimliği çoğunlukla anti-ulusal oldu (Matteo Salvini, neo-faşistlerle müttefik olarak bu durumu değiştirmeye çalıştı fakat hareketi hâlâ Lega Nord olarak anılıyor). Burada gördüğümüz, faşistlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki milliyetçiliklerinin bugün artık faal olmadığıdır.

Dahası Marine Le Pen'in, Fransız milliyetçiliğine tesir eden travmaları tecrübe etmiş bir kuşağın parçası olmamasını da ekleyebiliriz: Ne Vichy'i ne de Cezayir Savaşı'nı gördü. Faşizmi inşa eden hiçbir şeyin var olmadığı bir manzarada siyasi bir figür olarak ortaya çıktı. 1970-80'lerde, hâlâ Vichy, Fransız Cezayir'i ve Hindiçin'e özlem duyan insanlar vardı, bugün artık böyle bir durum söz konusu değil.

Fakat yine de Fransa'nın güneyinde neler olup bittiğine, açıkça Fransız Cezayir'inin hatırasını savunan Béziers'nin

20. Benedict Anderson, *L'imaginaire national. Réflexions sur l'origine et l'essor du nationalisme*, Paris, La Découverte, 2006 (éd. or. 1983). [*Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayıncılık, 1993].

belediye binasına ve Fransız Cezayir'inin hafızasını diriltmek isteyen veya Millet Meclis'inde sömürgeciliğin "pozitif yönleri" fikrini savunan çeşitli sağ ile aşırı sağ kişilere bakarsak... bu özlem dolu kimselerin kendilerini kamusal alanda iyi bir şekilde temsil ettiklerini söyleyebiliriz, öyle değil mi? Aynı zamanda, size göre, yeni aşırı sağ ideolojinin dışındalar. Fakat bunların ortak özelliği olan "yabancı düşmanlığı ve anti-Müslüman ırkçılığı" yeni bir ideoloji tesis etmiyor mu?

Elbette, ırkçılık Ulusal Cephe'de bitmedi. Fakat post-ideolojik bir tutuma dair konuştuğumda, bu matrisin kendisini çok zıt doktrinsel varsayımlara adapte ettiğini kastediyorum yani bu anlamıyla "ideoloji artık onların bir meselesi değil". Bu bakış açısından, Ulusal Cephe'nin faşizmle ilişkisi, Sosyalist Parti'nin sosyalizmle ilişkisini hatırlatıyor! Bugün Avrupalı sosyal demokrasiler, neoliberalizmi hemen, çok iyi benimsiyor ve savaş sonrası dönemde önayak oldukları refah devletinden kalan şeyleri parçalamaya büyük gayret sarf ediyorlar. Fakat tarihsel olarak sosyalistler Gaullizme karşıydılar ve Beşinci Cumhuriyet'in gelişini otoriterlikte bir dönüm noktası olarak kınadılar. Artık bu kurumları ve genetik kodlarına ait olmayan ideolojileri çok iyi benimsiyorlar. Ekonomik realizm adı altında bütün değerlerini paranteze alıyor ve kendilerini eleştirmeye çalışan herkesi popülizmle suçluyorlar. Aşırı sağın kendi ideolojik zeminiyle ilişkisi de benzer. Daha da ileri gideceğim: Bu durum aynı zamanda aşırı sola da sirayet etti. Bugün Marksist-Leninist bir söylemi savunan ve iki savaş arasının komünizm tarzını sürdüren hareketler mezhep haline geldi, bununla beraber radikal solda dünyanın mevcut durumuna adapte olmaya çalışan kimseler bu retoriği bıraktı: NPA (Yeni Anti-kapitalist Parti), yeni iletişim biçimleri öne sürerek daha en başta eski devrimci Marksist söylemi inkâr etmeden onu aşmayı hedefledi. Troyka'nın (Avrupa Merkez Bankası, IMF ve AB'nin siyasi kolu AB Komisyonu) neoliberal politikalarına kökten karşı çıkan Podemos'un (veya 2015 seçimlerindeki ilk zaferi za-

manında Syriza'nın) programı, Fransa'da Sol Birliği'nin ortak programının, Alman sosyal demokrasisinin veya 1970'lerin İtalyan Komünist Partisi'nin sosyal projelerine göre çok ılımlı görünüyordu. Basitçe söylersek, yeni bir tarihsel rejime girdik. Neoliberal dünyada, refah devletinin savunusu yıkıcı olarak görünüyor. Bu bakış açısından, aşırı sağın ideolojik "tutarsızlıkları" özel bir durum değil: Hemen hemen bütün siyasi güçler tarafından tecrübe edilen bir değişimi yansıtıyor.

Siyasi Kimlikler

Odağımızı "yabancı düşmanlığı"ndan "ırkçılık karşıtlığı"na döndürelim. Parti des Indigènes de la République (Cumhuriyetin Yerli Halkı Partisi, PIR) hakkında ne düşünüyorsunuz? Onların ayrımcılığa, göçmen kökenli insanların "ırksallaştırılmasına" karşı kavgasını ve hâlâ emperyalizmin damgasını taşıyan ve gücü, büyük oranda yaşlı-beyaz adamın ellerinde olan bir toplumu "sömürgesizleştirme" arzusunu anlıyoruz. Fakat her şeye rağmen, onların, "devletin semitizm-sevgisi" suçlaması kabul edilebilir mi?*

Bu konuda öncelikle şunu söylemek istiyorum: PIR'in kimlik tutumuyla, aşırı sağın veya Ulusal Cephe'nin kimliğini aynı düzleme koymaya dayanan yaygın girişimlere

* *Parti des Indigènes de la République*, sömürge sonrası fikirleri savunan sol görüşe sahip bir parti. (ç.n.)

öfkeleniyorum. Bu durum, sözüm ona "beyaz karşıtı ırkçılığın" varlığına esef duyan bir kampanyaya yol açıyor. Böyle bir kampanya, bana göre, ırkçılık karşıtlığı adına ırkçılığın, İslamofobinin ve yabancı düşmanlığının sapık meşrulaştırılmasından başka bir şey değildir.[1] Bu küçük oyuna girdiğimizde, Frantz Fanon'un veya Malcolm X'in –beyaz güce karşı açıkça şiddeti savundular– ırkçı olduklarını söylemenin saçmalığı kadar basit oluyor. Ya da "Yahudi kanının" mistik değeri hakkında yazan Martin Buber'in *völkisch* (halkçı) nasyonalizm ideologlarından farklı olmadığını söylemek kadar saçma. Bu kampanya kayboldu [çok şükür], çok aşırı iddiaları vardı. Fakat bazı kimlik tutumlarının faydalı olabileceğini düşünüyorum. PIR, bu meyanda beni mutlu eden ve hoş karşıladığım çok provokatif sloganlara sahip; lafı gevelemiyor ve ilgi çekici tartışmalar alevlendiriyor. Ama bazen, beni hayrete düşüren konumlar alıyor veya paylaşmadığım özcü bir dili benimsiyorlar. Şunu kabul etmek istiyorum: Eğer tenim siyah olsaydı veya Piedmont'taki ufak bir kasabada değil de Cezayir veya Dakar'da doğmuş olsaydım, eğitimim farklı olacaktı ve muhtemelen bugün yazdığım şekilde yazamayacaktım. Fakat kendimi "beyaz" bir tarihçi olarak görmüyorum. Meseleye başka terimlerle yaklaşabiliriz: Karl Marx ve Friedrich von Hayek'e "beyaz ekonomistler" demenin bir anlamı var mı? Eric Hobsbawn ve François Furet'ye "beyaz tarihçiler" demenin? Ya da Bernie Sanders ve Donald Trump'a "beyaz siyasetçiler" demek anlamlı mı? Farklılıkları, onların ortak "beyazlığı"nın çok ötesine geçmiyor mu? Bazı kategorileri üstünkörü kullanmadan önce, bunların mantığının muhtemel neticelerini düşünmeliyiz. Fakat bir kere daha söylersem, ayırmayı amaçlayan kimlik temelli geri çekilme –yani Ulusal Cephe'nin, göçmenleri, yabancıları hariçte tutmak isteyen korumacılığının biçimlerine geri dönmek için AB'nin neoliberal politikalarına karşı durması– ile bastırılmış

1. Krş. Sylvie Laurent et Thierry Leclère (ed.), *De quelle couleur sont les Blancs? Des "petits Blancs" au "racisme anti-Blancs,"* Paris, La Découverte, 2013.

azınlıkların, tamamen haklı bulduğum kimlik iddialarını birbirinden ayırmak elzemdir. Taleplerinin aldığı biçimleri tartışabiliriz fakat genel olarak PIR olumlu bir rol oynuyor. Umuyorum ki banliyölerin ve Fransa'daki sömürge sonrası gençliğin *sola* doğru siyasi radikalleşmesi için öncü bir rol üstleniyor. Aynı zamanda, radikal İslamizme ve terörizme sürüklenmenin yanı sıra dini fundamentalizme karşı bir siper olarak da faydalı bir rol oynayabilir.

> *Evet! Mağrip veya Sahraaltı Afrika'dan gelen göçmenlerin neslinden olan kimselerin, bugün her ne kadar üçüncü kuşak olsalar da, hâlâ bütün karar ve iktidar alanlarından dışlandıklarını inkâr edemeyiz. Hatta, neden daha fazla isyan etmediklerine şaşırıyor insan...*

Kesinlikle katılıyorum fakat bu mesele daha geniş perspektiften sorular ortaya çıkarıyor. Ulusal Cephe'ye, kendisini ulusal toprak üzerinde tesis etmeye yarayan şey cumhuriyetçi retoriğin tamamıyla etkisizliğidir ki diğer partiler de bu retoriğe karşıdır. Ulusal Cephe'nin, Cumhuriyet'in değerlerine yabancı bir güç olacağı ve onunla bağdaşmayacağı fikri tartışılır. Bu söylem aslında Cumhuriyet'in tarihinin kendisini göz ardı etmeyi varsayıyor... Fakat cumhuriyetçi Fransa'nın tarihi, Üçüncü Cumhuriyetin altında yapılanmış sömürgeci imparatorluğun da tarihidir. Bu rejim Paris Komünü'nü kırarak doğmuş ve Vichy ile sonlanmıştır. Dördüncü Cumhuriyet de Sétif Katliamları ve Madagaskar İşgali'yle başlamış ve Cezayir Savaşı sırasındaki Gaullist darbeyle sonlanmıştır. İşte bu yüzden Cumhuriyet'in etrafını mistik bir hale gibi saran bu zararlı retorikten rahatsız oluyorum. Daha da hayrette bırakan ise sağdan sola bütün siyasi güçlerin ötesine geçmesi. Ve bugün, faşizm üzerine yeni bir sayfa açtıktan sonra eğer Ulusal Cephe, cumhuriyetçi geleneğin bir parçası olmak istiyorsa onu böyle bir sağda yok saymak zor olacaktır. Ulusal basındaki birçok yazı, nüfusun bazı kısımlarını hariçte bırakmak isteyen Ulusal Cephe'ye karşı bizi uyarıyor. Şunun da eklenmesi lazım yalnız: Dışarıda bırakma ve göçmenlerin

sosyal ve etnik gettolaştırılması, Beşinci Cumhuriyet altında hükmeden sağdan sola bütün siyasi güçler tarafından uygulanmıştır. Cumhuriyetçi söylemin zayıflığının sebeplerinden birisi de bu denilebilir. Öyle bir güçsüzlük ki, bu söylemi benimseyenlerin, bu söylemin argümanlarını kullanarak Ulusal Cephe'ye karşı çıkmaya çalışanlarla aynı olmasının altını çiziyor. Sarkozy'nin cumhurbaşkanlığında Göç ve Ulusal Kimlik Bakanlığı'nın kurulması ve hatta François Hollande'un teröristlerin vatandaşlığını iptal etme teklifiyle ortaya çıkan durum bu. Tüm bu teklifler cumhuriyetçi, entelektüel, yasal ve siyasi bir çerçevenin parçasıysa, Florian Phillippot veya Marine Le Pen'in cumhuriyetçi tutumlarını skandal olarak görmenin bir nedeni kalmıyor.

Cumhuriyet'in bu mistik cazibesine bağlılıkta rahatsız eden şey, aynı Cumhuriyet tarafından işlenen belli sayıdaki suçun (Charonne, Sétif vb.) inkârı veya minimize edilmesinin bu cazibeye eşlik etmesi... Yine de Ulusal Cephe bugün Avrupa'daki en radikal sağ parti olarak ortaya çıkıyor. Buna karşılık, Batı Almanya'da, Almanlar kendi geçmişlerine eleştirel bir şekilde baktılar ve orada aşırı sağ, buradaki kadar büyümüyor. Bu noktada nedensel bir bağ görüyor musunuz?

Herhangi bir belirlenimcilik olmasa ve her ülke kendi hususi durumunu sürdürse de bunlar arasında bir ilişkinin olduğunu düşünüyorum. İspanya'da, neo-faşizm neredeyse yok ve yine de Francoizm'e özlem, *Falange* gibi eski faşist organizasyonlarla bir bağlantısı olmayan Franco sonrası bir sağ parti *Partido Popular*'a (Halk Partisi) oy verenler toplumun en muhafazakâr tabakalarında bulunuyor. İtalya'da, neo-faşizmin dönüşümüne şahit oluyoruz. Her ne kadar kökeninde faşist bir şey olmayan *Lega Nord* (Kuzey Ligi) gibi faşist veya post-faşist hareketler ortaya çıkıyor olsa da muhafazakâr-liberal güç haline gelen ve klasik sağ ile bütünleşen bir neo-faşizmi görüyoruz. Almanya'da ise derin muhafazakâr dürtüler özellikle doğuda, *Pegida* ile ve şimdi

de mülteci krizinden faydalanan *Alternative für Deutschland* ile tezahür ediyor.* Fakat bununla beraber, bu ülke Nazi geçmişiyle hesabını kapattı. Almanya, Nazi suçlarını kabullendi ve hatta "Soykırım"ı kendi tarihsel bilincinin direklerinden biri haline getirdi. Almanya'nın "ulusal kimliği"nde Nazi hafızasından dolayı geniş ölçüde bir mutabakat sağlandığı ve bunun da Jürgen Habermas'ın ifadesiyle etnik milliyetçiliği aklından çıkaran "anayasal vatanseverlik"in matrislerinden birisi olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Fransa, sonradan bir bumerang gibi geri gelen kendi sömürgeci geçmişiyle hiçbir zaman gerçekten hesaplaşmadı.

Eski Ulusal Cephe sömürgeci bir muhayyileden besleniyorsa, yeni Ulusal Cephe, yanılmıyorsam, sömürgeciliğe dair herhangi bir referansı tamamıyla ortadan kaldırmadı mı? "Sömürgesizleştirme" aktivistlerini eleştirdiklerini duymuyoruz, belki de eleştirdiğiniz cumhuriyetçi mantığın içine dalıp gitmelerinden dolayı olabilir mi?

Evet, sorunun diğer taraflarından birisi de hiç şüphesiz bu. Fakat aynı zamanda yeni bir şeyin analiz edilmesi gerekiyor. Ulusal Cephe'nin başarısı ve yabancı düşmanlığı ve ırkçı söylemlerin popülaritesi, kelimenin tam anlamıyla reaksiyoner (gerici) bir boyuta sahip: Bir zayıflık, kendine güven eksikliği ve savunmacı bir duruşu ortaya çıkarıyor. İşte bu yüzden yirminci yüzyılın ilk yarısında antisemitizmin oynadığı rolle karşılaştırma yapmak bana geçerli geliyor. Éric Zemmour'un *Le Suicide français* [Fransız İntiharı] kitabını okuduğumuzda,[2] açık bir savunmacı duruş buluyoruz: Afrika ve Arap dünyasından gelen Müslümanların yeni barbar isti-

* Doğu Almanya'da 2014 yılında doğan siyasi hareket *Pegida*'nın açılımı "Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar"dır. Kuruluşundan itibaren Almanya genelinde birçok katılımcıyla çok sayıda gösteri düzenledi. Türkçesi "Almanya için Alternatif" şeklinde olan *Alternative für Deutschland* ise 2013 yılında kurulan aşırı sağ görüşe sahip siyasi bir partidir. Traverso'nun metinde sıklıkla referans verdiği Fransa'daki Ulusal Cephe'nin Almanya'daki versiyonu gibidir. (ç.n.)

2. Eric Zemmour, *Le Suicide français*, Paris, Albin Michel, 2014.

lasına karşı kendimizi savunmalıyız. Bu düşünceler Nicolas Sarkozy'nin ne yazık ki meşhur konuşmasında da bulunuyor: "Fransa, ya sev ya da terk et" ve diğeri "Fransız olur olmaz ataların Galyalılar olur".

Göçmen kökenli azınlıklar, bu ilk sloganı aslında çok da iyi bir şekilde kullanabilirler, bunu gönderene iade edebilirler: Fransa, sosyal ve kültürel, dini ve etnik seviyelerden çoğulcu bir ülkedir, kimlikler mozaiğidir. Hal böyle, sevmiyorsan, terk edebilirsin. Fransa bir asırdan fazla bir süredir göçmenlikle şekil almış ki bundan dolayı göçmen karşıtı söylem gerçekten, kelimenin tam anlamıyla "ütopik" bir söylem. Artık geriye dönmek imkânsız ve göçmenlerin kuşku uyandıran nesli üzerine gerici söylemiyle "yerli" Fransız halkı, var olmayan bir Fransa'yı varsayıyor ve idealize ediyor. Böyle bir Fransa'nın varlığı bir buçuk asırdan daha uzun zaman önce son buldu ve bunun küreselleşme çağında geri gelmesi pek mümkün görünmüyor. Sadece geri gelmeyecek olması mesele değil, eğer tekrar gelebilecek olsaydı, ülke için bir felaket olurdu; düşüşün, tecridin ve genel fakirleşmenin kaynağı olurdu.

Bir bütün olarak Avrupa için de böyle düşünülebilir; böyle bir durum kendi canına kasteden bir basiretsizlik olacaktır. Göçmenlik ihtiyarlayan dünyanın geleceğidir; dünyanın demografik gerilemesinden, ekonomik çöküşünden sakınmanın koşuludur. Yaşlanan nüfusa emeklilik maaşı vermek, dünyaya açılmak, kültürleri yenilemek ve diyaloğa sokmak için bir şarttır. Bütün analizciler bu temel gözlemi yapıyor fakat siyasetçilerimiz, basitçe seçim hesapları için bunu kabul etmek istemiyor. "Komüniteryanizm"in ezber haline gelmiş eleştirisi, etno-merkezciliğin geriye dönük bir biçimini öne sürmek için sadece bir bahanedir.[3]

Ulusal kimlik üzerine söylem, Sarkozy dönemi ve onun Claude Guéant ile Patrick Buisson gibi danışmanlarınca sulandırıldı. Zamanımızda aşırı sağın tarihsel olarak da-

3. Bkz. Fabrice Dhume, *Communautarisme. Enquête sur une chimère du nationalisme français*, Paris, Demopolis, 2016.

yandığı "gerici ve yabancı düşmanı ideoloji"nin kamusal alanda bu kadar geniş kesime yayılmasını ve aynı zamanda post-faşist partilerin bünyelerinde çok farklı ideolojik unsurlara yer vererek ve geleneksel olarak daha ilerlemeci düşüncelerle uzlaşarak yol almalarını nasıl açıklıyorsunuz?

Söylediğim gibi, savunmacı duruş *anakronistik* ve dolayısıyla peşinen yok olmaya mahkûm. Nicolas Sarkozy, göç ve ulusal kimliğin birbiriyle zıtlaşması için Göç ve Ulusal Kimlik Bakanlığı'nı yarattı ve *Maison de l'Histoire de France* (Fransız Tarihi Evi) projesini başlattı. Ve her ikisi de tamamen hataydı. Başarısızlığa uğrayan *Maison de l'Histoire de France* girişimi öğretici bir örnek olabilir. Projenin kurucu metinleri –yani Sarkozy'nin konuşmaları ve müze küratörleri ile şatafatlı armalı uzmanların yazdığı ilk taslak– Pierre Nora ve Fernard Braudel gibi yazarları çok rastgele kullanıyordu ve elbette bu iki tarihçinin kimlik meselesi üzerine düşüncelerindeki tezatlardan faydalanıyordu. Gelenekçi ve muhafazakâr bir ülke vizyonu ortaya çıktı: Etnik bakımda homojen bir millet, ortaçağlardan Beşinci Cumhuriyet'e sürekli ve teleolojik tarihin tecessümü, milliyetçi sağın sahip olduğu yekpare bir ulus vizyonu olarak Fransa. Fakat projenin başıyla son versiyonunu karşılaştırmak ilgi çekici, birbirlerinden o kadar farklılar ki – ben de projenin ilk haliyle aynı fikirde olabilirdim bu arada! Son kurtarma hamlesinde, *nihai olarak* bu proje Benjamin Stora, Étienne François, Pascal Ory ve François Hartog gibi Fransa'nın kültürel bir inşa olduğu ve yalnızca başka kültürlerle başarılı bir melezleşme sonucu var olabileceğini düşünen tarihçilerin ellerine verildi. Bu tam tersine dönüş, kimlik üzerine savunmacı karakter ve retoriğin anlamsızlığını iyi örnekliyor. Her durumda ideolojik temel çok kırılgan: Sarkozy, siyasi olarak çok etkili bir girişim başlatmak istedi fakat bunu hiçbir zaman kültürel seviyede meşrulaştıramazdı. Burada gizlenmeyen bir fenomen var. Günümüzde, siyaset artık ideolojiden kaynaklanmıyor. Daha ziyade, ideoloji bir politikayı meşrulaştırmak için *a posteriori* biçimde el yordamıyla tamir ediliyor. Radikal sağın ideolojik

atıflarında "post-modern" bir boyut olduğu düşüncesinin Cumhuriyetçiler için de geçerli olduğunu kabul ederek başlamalıyız. Sosyalist Parti için ise, Benjamin Stora ve Michel Wieviorka gibi partiye yakın entelektüeller, bana öyle geliyor ki partinin politikasını yönlendirmeyi çok önceden bıraktılar. Düzenli olarak hasarı sınırlandırmakla uğraşıyorlar.

Bugün birçok siyasetçinin büyüttüğü "Cumhuriyet'in mitsel kültü"nden bahsettiniz... Fakat bugün diğer sorunlu mesele laikliğe dair çok sert bir söylem değil mi? Jean Baubérot, mesela Marine Le Pen, Nicolas Sarkozy ve Cumhuriyetçiler ve hatta birtakım sosyalistlerde görülebilen, son yıllarda gelişmiş, laiklik temelli bir kimlik anlayışı olduğunu düşünüyor.[4] *İslam'a karşı konumlanan laikliğin ideolojik vizyonu şu gerçeği ihmal ediyor: Laiklik bir taraftan "Devlet"in tarafsızlığını diğer taraftan her birey için inanıp inanmama özgürlüğünü ifade eder... Sizin bu konudaki duruşunuz nasıl?*

Laiklik kavramının bugünkü uydurulmuş kullanımı, sorgulanabilir olmaktan daha ötede bir yerde ve çoğunlukla düpedüz gerici. Bu durum önceden açıkladığım cumhuriyetçi geleneğin muğlaklıklarıyla anlatılabilir. Laikliğin, Aydınlanma'dan kaynaklanan iki kavrayışı genellikle zıtlaşıyor. Birisi Anglosakson, diğeri ise Fransız laikliği, bunlar çok basit bir formülle şöyle özetlenebilir: Din "için" (*for*) özgürlük ve din"den" (*from*) özgürlük. *İçin* ve *-den*, bu iki edat çok büyük bir fark yaratıyor. İlki Protestan ülkelerde derinden kök salmıştır; devleti bütün dini azınlıkların garantörü kılar, onlara sivil toplumda kendilerini ifade etme izni verir. Birleşik Devletler'de bu ilke ülkeyi yapılandırmıştır; Avrupa'da eziyet edilen ve buradan sürülen dini azınlıklara kucak açan bir toprak olagelmiştir Amerika. Çok kültürlülüğün ortaya çıkmasından uzun zaman önce, devletin ilk olarak dini çoğulculuğu temin ettiği bu bağlamdaki laiklik kelimesinin, Fransız

4. Jean Baubérot, *Les Sept laïcités*, Paris, MSH, 2015.

anlamıyla varlığından bile söz edilemez. Buna karşılık, Fransa'da laiklik kavramı, dine karşı özgürleştirici mücadelenin bir sonucu ve Eski Rejim'e direnen bir mücadeledeki zafer olarak doğmuştur: Kamusal alan, Katolik Kilisesi'nin himayesinden tedricen arındırılmıştır. Bu bağlamda 1905 kanunu muhafazakâr, cumhuriyet karşıtı ve Katolik milliyetçiliğe karşı Cumhuriyet'in kendisini savunmayı hayata geçirdiği bir ölçüydü. Bundan ortaya çıkan şu laiklik kavrayışına kişi katılabilir: Devlet ile dinler arasında ayrım ve aynı zamanda, bütün dini inançların (ve inanmayanların) sivil toplumda ifade özgürlüklerinin tanınması.

Her nasılsa Fransa'da laikliğin tarihi, sömürgeciliğin tarihiyle kesişiyor çünkü Üçüncü Cumhuriyet, imparatorluğu inşa ederken diğer taraftan laiklik kavgasını yürütüyordu. Bu durum, cumhuriyetçi vatandaşlık kavramının tam da altında yatan bir çeşit siyasi antropolojiyle sonuçlanmıştır. Yani, Üçüncü Cumhuriyet'in altında, vatandaş ile onunla aynı haklara sahip olmayan "yerli halk" arasında bir zıtlık tesis edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet kendisini sadece iç düşmanlara karşı savunarak değil, aynı zamanda kendi sömürgeleşmiş tebaasına karşı yasal sınırlar çizerek ve siyasi hiyerarşiler kurarak doğurmuştur. Yirminci yüzyılın başında, Üçüncü Cumhuriyet, laikliği birtakım gerici tehditlerle yüzleşmek için savunmuştur, bugün ise Cumhuriyet, haklarını inkâr ettiği azınlıklara karşı bir dışlama silahı olarak laikliği kullanmaktadır. Bu cumhuriyetçi ve laik dışlama duruşlarında belli bir devamlılık var. Bunun haricinde, günümüzdeki bu laiklik gerçek Fransa'nın çoğul karakterini sorgulamayı amaçlıyor! Dolayısıyla mesele, herhangi özgür ve demokratik toplum için yeri doldurulamaz olan laiklik ilkesini sorgulamak değil, laikliğin tarihindeki çelişkilerin, birçok savunucusunun ikiyüzlülüğünün ve kullanımlarının sıklıkla neo-sömürgeci niteliklere sahip olduğunun farkına varmaktır. Fransa plajlarındaki burkiniye dair son zamanlardaki tartışmalar bu durumun aşikâr örneğidir: Laikliğin "laisizm" olarak –ki bu anlayışa göre laiklik devletin dinler

konusundaki tarafsızlığı olarak değil, devlet tarafından cisimleştirilen din karşıtı vaziyete vatandaşların uyma mecburiyeti olarak görülür– mezhepçi bir yorumu, İslamofobik kampanya için bir araç olmuştur. Burkini olayı, bir kere daha, belli bir laiklik kavrayışının müphemliklerini açığa çıkardı fakat sorunun kökü laiklik değil, İslam düşmanlığı. Dahası, polisin plajdaki örtülü kadınlara uyguladığı tiksindirici müdahaleyi laiklik adına kınamak ve çokkültürlü Fransa vizyonunu savunmak için birtakım sesler yükseldi.[5]

Bu mevcut laiklikten kopuş, cumhuriyetin dahili bir problemi mi veya bu da mı bağlamın unsurlarından ve özellikle de post-faşizmden kaynaklanıyor?

İki şey birbirleriyle irtibatlı: Ulusal Cephe'nin cumhuriyetçi yön değişimini, Fransız cumhuriyetçiliği tarihinin bu kendine has özelliğiyle ilişkilendirmezsek, bunu anlayamayız. Ayrıca, laikliğin bu biçimi ile belli bir –Elisabeth Badinter'den Caroline Fourest'e kadar– İslamofobik feminizm arasında rahatsız edici nesnel bir çakışma var.

Bu insanlar tesettürü, gerici bir dinde eril tahakkümünün aracı olarak görüyorlar...

On dokuzuncu yüzyılın sonunda adli antropolojinin kurucusu, ilerleme fikrine inanan ve büyük pozitivist akademisyen Cesare Lombroso, Aydınlanma felsefesinin Avrupalı kökenlerinde beyaz adamın renkli ırklara üstünlüğünün çürütülemez kanıtını gördü.[6] Sorunuzda bahsettiğiniz feminizm, Batı medeniyetinin üstünlüğünü varsayıyor ve bana öyle geliyor ki bu Aydınlanma idrakine uyuyor. Bu görüşe göre örtülü kadının varlığı, esasında sadece Avrupalı sömürgeciliğin "medenileştirme misyonu"nun bitmemiş karakterinin bir ifadesi olabilir.

---

5. Bu konuda Etienne Balibar'ın açıklamalarına katılıyorum, bkz. Etienne Balibar, "Laïcité ou identité?," *Libération*, 29 Ağustos 2016. Laiklik mevzusu için ayrıca Edwy Plenel' makalesine bkz: "*Pour les musulmans*".
6. Cesare Lombroso, *L'uomo bianco e l'uomo di colore. Letture sull'origine e la varietà delle razze umane*, Torino, Bocca, 1892.

Birçok anket, İslami tesettürün çok çeşitli seçimlere karşılık geldiğini ve bu seçimlerin kesinlikle sadece eril tahakküme indirgenemeyeceğini gösterdi. İster örtülü olsun isterse olmasın, birçok Müslüman kadın, bu fenomenin çok çeşitli olduğunu görerek bu konuda kendi farklılıklarını ifade etti. Öğrencileri arasında başörtülülerin olduğu bir üniversite profesörü buna şahitlik edebilir. Ve tartışmasız bir şekilde bunun sadece ataerkil karakteri varsaydığı düşünülse bile bununla baskı uygulayıcı ve yasal tedbirler ile savaşma fikri –mesela SSCB'deki ibadet etme yasağı gibi– bana kabul edilemez geliyor.[7]

Elisabeth Badinter yakın zamanlarda "İslamofobik olarak anılmaktan korkmamalıyız" diye konuştu...[8]

Evet... Bu ifade, bugün Fransız toplumunda varolan ve Ulusal Cephe'yi besleyen bir miktar yabancı düşmanı ve gerici dürtüyü meşrulaştırıyor. Aslında, laik olmak, başörtüsü takmayı seçen Müslüman kadının örtüsünü yırtıp atmaksa, bu durumda feminizmin en iyi savunucusu Ulusal Cephe'dir! Doğru bile olsa, bu kesişmeler Cumhuriyet ve sömürü arasındaki "eski ortak yaşam"dan dolayı canlı kalmaktadır. Bu durum, günümüzde uygulandığı üzere laikliğin İslamofobik kullanımını ve hem de Ulusal Cephe'nin kolayca bu cumhuriyetçi geleneğin bir parçası olduğunu iddia etmesini açıklıyor. Popülizm her şeyden öte siyasi demagojinin bir biçimiyse, laiklik kavramının mevcut kullanımının en yüksek dereceden popülist olduğu bana çok açık görünüyor. Doğrusunu söylemek gerekirse yasa teklifinin gerçek hedefini her zaman gizlemeyi deniyoruz: Dinin "şatafatlı işaretlerine" karşı yasayı yapanlar, yasanın bütün dinleri ilgilendirdiğini –özellikle İslam'ı– yani şimdiye kadar yasanın uygulandığı tek dini hedef almadığını tekrar etmeden yapamıyor. Benzer şekilde, çifte vatandaşlar için engel getiren anayasal değişikliğin öncellikle

7. Bkz. Charlotte Nordmann (ed.), *Le Foulard islamique en question*, Paris, Éditions Amsterdam, 2004.
8. Fransa hakkında Inter, 6 Ocak 2016.

Müslümanlara karşı yöneltildiği gerçeğini inkâr etmek için her çeşit retorik argümanla meşrulaştırılıyor – ve bu da Ulusal Cephe'nin eski bir teklifiydi. Mesaj açık: Teröristler (aslında her ne kadar onları Fransız toplumu yaratsa da) Fransa'ya ait değil ve İslam (her ne kadar buraya yerleşmiş olsa da) bu ulus için yabancı bir unsur. Bu konuya tekrar geleceğiz fakat Ulusal Cephe'yi onun retorik ve söylemlerini benimseyerek engelleme girişimleriyle karşılaştığımız açık. Fransa, kendi sömürgeci geçmişinden fışkıran parçasına karşı kendini korumak zorundadır.

Azınlık etkisini de hesaba katmalı mıyız? Katoliklik, Fransa'daki çoğunluğun dinini oluşturuyor, her ne kadar takipçileri hızlı bir biçimde azalma eğiliminde olsa da. Diğer taraftan İslam ise azınlığa ait. Laik eleştirinin etkileri, dolayısıyla bu iki durum için farklı...

Evet, bu dedikleriniz *Charlie Hebdo* saldırılarından hemen sonraki tartışmaları hatırlatıyor. Elbette, *blasphéme* [dine hakaret etme] ve din eleştirisi hakkını savunacağız fakat bu hak ve bu eleştiri her zaman verili bir tarihsel bağlamda uygulanır. Bir şaka, bağlamına göre farklı algılanabilir. Yahudiler hakkındaki aynı şaka bugün Tel-Aviv'deki insanları güldürür fakat 1935'de Berlin'dekiler şöyle dursun, Nürnberg Yasaları zamanında ve hatta 1944'te hiç güldürmezdi. Benzer şekilde Batı medyasında yayınlanan Hz. Muhammed karikatürleri, Mağrip ülkelerindeki İslami obskürantizmlerle aynı anlama gelmez. İran'da hicivci bir karikatürist, baskı rejimi altında engellenen özgürlüğe sahip çıkmak için çoğunlukla büyük bedeller ödeyerek risk alır. Fransa veya Danimarka'da, dışlanan kimselerle dalga geçmek için kendi özgürlüklerinin avantajından faydalanan karikatürcüler var. Bunlar arasında çok temel bir fark mevcut.

Her durumda, böyle bir laiklik anlayışının neredeyse bütün siyasi spektruma, Charlie Hebdo'dan Ulusal Cephe'ye kadar yayılmış olduğunu görmek çok rahatsız edici...

Hatta aşırı sola kadar çünkü laiklik tartışması solun da içinden geçiyor ve geleneksel sağ/sol ayrımıyla örtüşmüyor. Mesela, kendisini öngöremediği bir durumla karşı karşıya bulan Yeni Anti-kapitalist Parti'ye (NPA) bakalım. Parti, kendisini işçi sınıfı muhitlerinde tesis etmeye çalıştı ve orada bir etki kazanır kazanmaz başörtülü bir aktivist seçim listesinde yer buldu. Bu kadın, medyada gerçek bir nefret kampanyasının nesnesi haline geldi ve medya bu partiyi "İslamcı-solculuk" ile, yani zaten aşırı sol ve radikal İslamizm vb arasında varsayılan yakınsamayla suçlamaya başladı. Fas kökenli bu genç aktivist başörtüsü takıyordu ve bunu takma hakkını talep ediyordu, sağlam bir görüşle feminizmini, anti-kapitalizmini ve Filistin yanlısı olduğunu dillendiriyordu. Fakat NPA kendi kültüründen dolayı daha önce hiç tecrübe etmediği bu durumla baş edemedi. Aktivisti partiden atamadılar, kendi temsilcilerinden birisi olarak onu kabul ettiler fakat kendilerinin Marksist ve ateist gelenekteki sabitliklerini hatırlattılar. *Fiilen* bu durum NPA üyeleri için bir tür çifte statü tesis etmek anlamına geliyordu: Ateist ve dindar, tolere edilen fakat "normun dışında". 1930'lardan beri ve özellikle Cezayir Savaşı zamanında, sömürge karşıtlığı NPA'nın öncülerinin ayırt edici özelliklerinden birisiydi fakat dine dair görüşleri aşırı bir Aydınlanma anlayışından tevarüs ettikleri obskürantizm eleştirisinden öteye gitmedi. Bazı üyelerinin, özellikle Latin Amerika'daki kurtuluş teolojisi üzerine önemli eserler yazan din sosyoloğu Michael Löwy'nin[9] gayretlerine rağmen parti bu krizle yüzleşmeye hazır değildi ve kendisini, birbirine zıt konumlar arasında parçalanmış buldu. Sonuç olarak birçok genç aktivist NPA'yı bıraktı. Bu partinin sömürge karşıtı geçmişi, "göçmen soyundan gelen" gençlerin arasında partinin kök salmasına yardım etmişti fakat ideolojik atavizmi partiyi felç etti. Günümüzün Fransa'sı 1905'in Fransa'sı değil, bir yüzyıl öncesinden çok daha büyük bir kültüre ve dini çoğulculuğa sahip bir ülke! Dolayısıyla,

9. Michael Löwy, *La Guerre des dieux. Religion et Politique en Amérique latine*, Paris, Éditions du Félin, 1998.

insanlar laikliği artık tarih dışı bir şekilde "savunamaz"lar. Başka hareketler, bu gidişatın tam zıddını takip etti. Indigènes de la République (Cumhuriyetin Yerli Halkı Partisi, PIR) başlangıçta dinle alakadar değildi fakat bugün İslam'ın dini bir duruş yerine, kültürel ve siyasi bir duruş olduğunu söylüyor. Sol, din ile hesaplaşıp anlaşmaktan çok uzakta,[10] özellikle yirminci yüzyıldaki devrimlerin yenilgisinden sonra din tekrar siyasetin temel bir boyutu haline geldi.

Evet, PIR'in ardından bir Müslüman partisi fikri düşünülmeye başlandı...

1930'lar ile bir karşılaştırmayla devam edelim. İki savaş arası dönemde, bir din olarak Yahudilik ile alakası olmayan, bir sinagoga hiç girmemiş bir sürü Yahudi vardı ve hatta bazıları Marksist veya radikal ateist hareketlere bağlılardı. Şu an kendilerini kültürel seviyede Yahudi olarak görüyor ve kendilerine antisemitizmin yapıştırdığı damgalanmış kimliklerini haysiyetle, kolay bir şekilde üstleniyorlar. Hannah Arendt, Lessing Ödülü konferansında, savaş öncesi Almanya'sında "sen kimsin?" sorusuna verebileceği tek cevabın "bir Yahudiyim" olduğunu tekrarlar ve şöyle devam eder: "Sadece bu cevap, zulmün gerçekliğini hesaba katar." Bilge Nathan'ın meşhur cevabı "Ben bir insanım", mevcut durumda ona bir kaçış, "gerçeklikten tehlikeli ve grotesk bir firar" gibi gelir.[11] Yirmi birinci yüzyılın başında Avrupa'nın 1930'ların Avrupa'sıyla aynı olmadığı açık fakat nefret mekanizması, tarihsel bağlam değişmiş olmasına rağmen aynı şekilde işliyor. Bugün, "Müslüman kökenli" insanlar için benzer bir sürecin gerçekleştiğini düşünüyorum: Birisinin kökenini reddetmek gerçeklikten bir kaçıştır veya tecrübe ettikleri baskı ve dışlanma söylemini onaylamaya eş değerdir. Aynı

10. Bu mesele sorgulanabilir ve ufuk açıcı şu kitabın konusu, bkz. Jean Birnbaum, *Un Silence religieux. La Gauche face au djihadisme*, Paris, Le Seuil, 2016.

11. Hannah Arendt, "De l'humanité dans de 'sombres temps'," *Vies politiques*, Paris, Gallimard, 1974, s. 27.

zamanda, "Eichmann Kudüs'te" yazısının yayınlanmasından sonra ortaya çıkan polemikler esnasında, Arendt'in, Yahudi halkı adına onu konuşmaya zorlayan herhangi bir etno-merkezli tutumu tasdik etmeyi veya farazi bir Yahudi cemaatine bağlılık vaadinde bulunmayı reddettiğini de biliyoruz.[12] Gershom Scholem'e yazdığı mektupta, herhangi bir milleti sevmediğini, sadece arkadaşlarını sevdiğini söyler. Cemaate bağlılığı reddetme ve damgalanma karşısındaki bu haysiyetli tavrı bana çok ders verici geliyor.

Bununla beraber, Houria Bouteldja'nın son kitabı Les Blancs, les Juifs et nous (Beyazlar, Yahudiler ve Biz) topa tutuldu, özellikle Ivan Segré,[13] Cumhuriyetin Yerli Halkı Partisi (PIR) sözcüsü olan yazarın "Beyaz", "Yahudi" veya "Arap" gibi gruplar içine insanları yerleştirerek onlara sabit kimlikler atfetmesinin kafalarda soru işareti yarattığını söyledi, ki siz de bu konuda Segré'ye hak verebilirsiniz. Ayrıca, bazıları da kitabın antisemitik görüşler ileri sürdüğünü düşündü. Sizin bu konudaki hisleriniz neler?

Bu kitabı okudum ve bana göre antisemitik hiçbir şey yoktu. Böyle bir şikâyet, bağlamından koparılan bazı pasajlara varsayımsal anlamlar yüklenmeye dayanıyor olabilir. Ve bazı ifade ediş biçimleri hiç şüphesiz talihsizdi fakat kitap dürüst bir şekilde okunursa antisemitizm eleştirilerinin tutar tarafı kalmıyor. Frantz Fanon ve Malcolm X'in "beyaz karşıtı ırkçılık" ile suçlandıklarını bir kez daha hatırlatmak istiyorum. Houria Bouteldja'nın belli bazı duruşlarını paylaşmıyorum fakat kitabı bana ilginç ve faydalı geldi. Çok şahsi, samimi ve harikulade bir şekilde yazılmış ve aynı zamanda çok siyasi, kelimenin en iyi anlamıyla bir *provokasyon*. Cumhuriyetçi

12. Scholem'den Arendt'e 23 Haziran ve 12 Ağustos 1963 tarihli mektuplar için bkz. Dominique Bouretz, "Correspondances croisées," Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme/Eichmann à Jérusalem*, Paris, Quarto-Gallimard, 2000, s. 1344.

13. Houria Bouteldja, *Les Blancs, les Juifs et nous*, Paris, La Fabrique, 2016; ve Ivan Segré, "Une indigène au visage pâle," Lundimatin sitesinde.

ikiyüzlülüğün örtüsünü yırtıyor ve sert bir şekilde Fransa'da sömürgeci geçmişle bağlantılı bir ırk sorusu olduğunu doğruluyor. Haklı. Bence de bu aşikâr bir durum. Bunu görmemek için kör olmak lazım. Tıpkı bugünkü şehir peyzajı ve planlarının azınlıkların tecridi üzerine şekillendiğini görmemek gibi. Ulusal Cephe'nin ortaya çıkışından, 2005'teki isyanlardan, günlük ırksal profillemelerden, birçok ankette dikkat çeken ve çalışılan ayrımcılıklardan sonra bunu görmemek için kör olmak lazım. Hâkim söylem tarafından sürekli bastırılan bu gerçeklikle bizi yüzleştirmek için rahatsız edici kelimeler kullanıyor: "Beyazlar", "Yahudiler" ve "yerliler" yani siyahlar ve Araplar, büyük oranda Müslümanlar.

Birleşik Devletler farklı etnik gruplar arasında birlikte varoluş için bir model değil fakat orada çeşitlilik tanınıyor. Bu yıl, Amerikan düzeninin gazetesi *New York Times* sitesinde *Race in America* (Amerika'da Irk) başlıklı çoğu online yapılmış röportajlardan oluşan bir araştırma yayınladı. Farklı kökenden ve dinden insanlar kendilerini ifade etti ve onlar için Amerikalı olmanın anlamını, kültürel veya dini bağlarının ne olduğunu, Amerika'da hayatlarında hangi önyargılarla karşılaştıklarını dile getirdiler. Böyle bir şey *Le Monde*'da hiçbir zaman olmadı. Bununla beraber Houria Bouteldja'nın semantik provokasyonu gökten düşmedi; ne de bunu "soğukkanlı" bir şekilde yaptı. Otuz yıldan daha fazla bir süredir Fransa'da sömürge meselesinin bastırılması devam ediyor, 1980'lerin ortasında Irkçılığa Karşı ve Eşitlik Yürüyüşü (*Marche des beurs*)* bir duvarla karşılaştı ve küçük ellerin beyaz paternalizmine şu sloganla cephe aldı: "Dostuma dokunma" (*touche pas à mon pote*). 11 Ocak 2015 eylemlerine, Cumhuriyetçi Fransa'nın Charlie'nin kisvesine bürünmesine kadar sürdü. Dava arkadaşlığı aniden ortaya çıkmıyor, inşa edilmesi gerekiyor yani bunu terkip eden öznelliklerin birbirlerinin farkına varmasına işaret ediyor. Bu

* Diğer adıyla "Beur Yürüyüşü" olarak bilinir. "Beur" argoda Afrikalı ve Mağripli göçmenler için kullanılan bir tabir. Fransa'da sömürgelerden gelen ikinci kuşağın gerçekleştirdiği büyük eylem olmuştur. (ç.n.)

birbirini tanıma olmadan, evrenselcilik her zaman ikiyüzlü ve aldatıcı olacaktır, tıpkı cumhuriyetçi sömürgeciliğinki gibi.

Houria Bouteldja'nın kitabında sorunlu olan şey beyazlardan, Yahudilerden veya siyahlardan bahsetmesi değil. Bu kategorilerin "sosyal ve siyasal" bir anlamda kullanımı, bunları herhangi bir "biyolojik belirlenimcilik" biçiminden ayırarak belirtirken, aralarında süregiden farkları ve zıtlıkları silerek bu kategorileri homojen varlıklar haline getirmesi sorun teşkil ediyor. Dolayısıyla, Arap Devrimleri'ni göz ardı ediyor ve İslam'ı, Batı'ya karşı yekpare bir gruba dönüştürüyor, tıpkı yazarın pek sempatik bulmayacağı Samuel Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* kitabındaki gibi. Ne de İslamist terörizm hakkında bir şeyler söylüyor ki bu mesele bu farklı gruplar arasındaki ilişkileri tanımlamada mühim bir rol oynuyor. Ayrıca, İran eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejat'ın mizahını beğenmesi konusunda, Tahranlı homoseksüellerin Bouteldja ile hemfikir olacağından emin değilim. Aynı şekilde Mağribli maçoluğu müdafaasının kökeni ne olursa olsun bunun mağduru olan kadınlar tarafından bu fikrin paylaşılması da mümkün değil. "Irkçılığın bir sonucu olarak maskülen hadım, erkeklerin bize bedelini ağır ödettireceği bir aşağılamadır" diyor ve şöyle sonlandırıyor: "Yerli ataerkilliğin radikal eleştirisi, sömürgesizleştirme [décolonial] feminizminin" bedelini ödeyemeyeceği "bir lükstür". Bu durum "cemaatsal bir bağlılık olmak zorundadır. En azından faşizm var olduğu süre boyunca".[14] Kitap tahrik eden, samimi yazı ve usta analiz ile bunları silen ve öncül bir ortak nedeni imkânsız kılan bir balyoz yıkıcılığı arasında gidip geliyor. Bu psikolojik mekanizma yeni değil: Aslında "cemaate bağlılık"-tan dolayı Nazi antisemitizmini tecrübe etmiş birçok Yahudi, ilkesel olarak İsrail'i eleştirmeyi reddediyor ya da komünist militanlar Stalinizmi kınamaktan çekiniyor çünkü düşmanın ekmeğine yağ sürmek istemiyorlar. Bu tutum psikolojik olarak anlaşılır fakat sonuçları her zaman felaket.

14. Houria Bouteldja, *Les Blancs, les Juifs et nous*, s. 84, 95.

Bu kitapta beyazlar da homojen bir kategori, çatlakları olmayan bir blok şeklinde düşünülüyor. Fakat bence meseleler daha karmaşık. En iyi bildiğim yer olduğu için İtalya örneğini veriyorum, bunun için özür dilerim, ama bu durum için en isabetli örnek İtalya gibi geldi. Libya veya Etiyopya'da İtalyanlar kesinlikle beyazdı. Toplama kampları ve kimyasal imha silahları mirasıyla "beyaz gaddarlığın" cisim bulmuş hali olarak görünüyordu. Sicilya kıyılarına güvenli bir şekilde varma ümidiyle botla Akdeniz'i geçen Afrikalılar için İtalya, AB denen zırhlı kalenin sınırı oluyor. Bir yüzyıl önce [New York'taki] Ellis Adası'na varan İtalyan göçmenler o kadar "beyaz" değildi. Güney Avrupa köylüleri, Katolik, "çirkin, pis ve habis" kimseler olarak, en azından bir iki nesil, hâkim WASP'lardan (Beyaz, Anglosakson Protestan) pek farklı olan "aşağı ırk" statüsünden kaçamadılar... Gérard Noiriel'in hatırlattığı üzere yüz yıl önce Fransa, anti-İtalyan pogromlara şahit oldu.[15] Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun varisleri olan ve Kürtlere zulmeden bir devletin vatandaşları olarak günümüzdeki Türk göçmenler, peki onlar da "beyaz" mı? Bu kategorilerin kullanımını daha düzgün ve belirgin yapmak isterim. Houria Bouteldja'nın bazı pasajları, sömürge-sonrasını tersine dönmüş oryantalizmin bir biçimine indirgeyen Vivek Chibber'in analizlerini destekliyor gibi görünüyor.[16]

> *Günümüz Fransası'nda sosyal meselenin kimlik meselesiyle yer değiştirdiğine dair sıkça yapılan gözleme dair görüşleriniz neler? Kimlik konusu, siyasi spektrumda neredeyse her yerde sanki kimlik, sosyal meseleleri bastırıyormuş gibi, büyük düşmanlık uyandırıyor. Fakat kimliği (toplumsal cinsiyet, "ırk") sosyal meselelerle birleşmiş bir şekilde göz önünde bulundurarak meseleleri farklı göremez miyiz?*

15. Gérard Noiriel, *Le Massacre des Italiens: Aigues Mortes, 17 août 1893*, Paris, Fayard, 2010.
16. Vivek Chibber, *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*, Londra, Verso, 2013.

Amerikan feminist Kimberlé Crenshaw'ın kesişimsellik [intersectionality] dediği gibi...[17]

Birleşik Devletler'de *kesişimsellik* kavramı gereğinden biraz fazla kullanıldı fakat Kimberlé Crenshaw'ın sosyal meseleyle ırk meselesinin derinden birbirine girdiği fikrine katılıyorum. Bu verimli fikir, beş yıl önceki Occupy Wall Street (Wall Street'i İşgal Et) eylemlerinden sonra ülkede en çok bilinen *Black Lives Matter* (Siyahların Hayatı Önemlidir) kampanyasına ilham verdi. "Kimlik" sorusu, Kıta Avrupa'sından çok önce Amerika'da çoğunlukla ilginç ve bazen de sorunlu bir şekilde ortaya çıktı. Bu duyarlılığın kaynağında, Afrikalı-Amerikan insan hakları hareketleri vardı ve bu hareketler, talepleri acilen ekonomik olmayan başka hareketlerin (feminizm, LGBT, ekoloji vb) meydana gelişini besledi. Bu durum Avrupa solunun "temelleri"ne dair eleştirel bir tefekkür uyandırdı. Radikal, komünist ve sosyalist solcular her zaman sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk ve dini dile getirmekte zorlandılar. On dokuzuncu yüzyıldan beri, bu farklı yönlere öncelik tanıma eğilimindeydiler ama önceliği hep sınıf boyutuna verdiler; yani bunun etrafında toplumsal cinsiyet, ırk, din gibi şeyleri tali bir şekilde dile getirmek gerekiyordu. Diğer tarafta ise yeni Amerikan solu, bu farklı bileşenler arasında hiyerarşik olmayacak bir şekilde, diğer yönleri "sınıf kimliğinin salt neticesine indirgemeden" dile getirme fikrini çok daha erken ortaya çıkardı. Böylece radikal sağ, sosyal mesele ile kimlik arasında güçlü bir eklemleme öne sürdü. Ulusal Cephe'nin söylemi, bir taraftan tepkisel bir cevap teklif ederken, sosyal eşitsizlikleri en duyulabilir bir şekilde kınadı: "Küçük beyazlar"ın savunması. Başarıları çeşitli faktörlere bağlı, bunlardan ilki Komünist Parti'nin

17. Krş. Kimberlé Williams Crenshaw, "Cartographie des marges: Intersectionnalité, politiques de l'identité et violences contre les femmes de couleur," *Cahiers du genre*, no 39, 2005, s. 51-82; ayrıca bkz. Éric Fassin, "Questions sexuelles, questions raciales. Parallèles, tensions et articulations," Didier Fassin ve Éric Fassin (ed.), *De la question sociale à la question raciale?*, Paris, La Découverte, 2009.

seçimlerdeki çöküşü ve parti kültürünün tükenmesi. Tarihsel olarak faşizm, varlık sebebini, sosyal söyleminin kapsamını sınırlandıran antikomünizmde buldu. Bugün ise aşırı sağ, neoliberal Avrupa eleştirisini neredeyse muğlaklık korkusu olmadan geliştirebiliyor. Soldaki liberalizm karşıtlığının güçlü ve anti-kapitalist bir boyut kazandığı yerde, tıpkı 2015 yazında Yunanistan'daki gibi, aşırı sağ neo-faşist (Altın Şafak) oluyor: Sosyal söylemi tamamıyla ırkçılık ve yabancı düşmanlığıyla örtülüyor. Eğer Ulusal Cephe, seçmenleri bu temel [ne0-liberalizm eleştirisi] üzerinde ikna etmeyi başarırsa, bunun sebebi solun alternatif önermedeki yetersizliği olacaktır.

> *Fakat Ulusal Cephe'nin kimliği ele alışıyla PIR'in ileri sürdüğü kimlik anlayışını aynı seviyeye koyamayız, öyle değil mi? Bana öyle geliyor ki tahakküme altında olan ve damgalanan birinin kimlik talebinde bulunması için çok sebep var. Bu durum, çoğunluğun bir parçası olan Ulusal Cephe'nin asıl seçmeni için öncül bir şey değil...*

Kesinlikle, Ulusal Cephe ve PIR'i aynı seviyeye koyma fikri bana da saçma geliyor. Aşırı sağın –klasik faşizmlerden ve on dokuzuncu yüzyılın sonundaki milliyetçiliklerinden tevarüs edilen– kimlik söylemi tamamıyla negatif. Buna dair Fransa için Drumont, Barrès, Maurras, Drieu La Rochelle'i veya Almanya için Werner Sombart ve Houston Stewart Chamberlain'ı okuyabilirsiniz. Doğru varsaydıkları "kimlikler" her zaman gerici: cumhuriyet karşıtı, Dreyfusçu karşıtı, modernlik karşıtı, sosyalist karşıtı, Bolşevik karşıtı, entelektüel karşıtı ve hepsinden öte antisemitik. Tarihçi Schulamit Volkov'un açıkça gösterdiği üzere Alman antisemitizmi, zayıf milli bilinçliliği bir sınır çekmeyle tanımlamaya imkân veren bir çeşit "kültürel kod".[18] Pozitif kurucu mitlerden (Fransız İhtilali gibi) yoksun Almanlar, yıkıcı modernliğin içeriye nüfuz eden hastalık taşıyıcıları olarak gördükleri azınlıklara

18. Shulamit Volkov, "Antisemitism as a Cultural Code. Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany," *Leo Baeck Institute Yearbook*, 1978, 23, s. 25-46.

karşı geleneksel değerlere geri dönüşe dayanan negatif bir kimlik uydurdular – *Zivilization*'a (uygarlığa) karşı *Kultur* (kültür), 1789'un fikirlerine karşı "14 Fikir" gibi şeylerle Alman olmak evvela Yahudi olmamak anlamına geliyordu. Dolayısıyla Alman ulusu içindeki Yahudileri etkisizleştirmek gerekiyordu. Bu temalar zayıfladı ve günümüzdekilerle aynı değil artık. Fakat yine de sağ kanat kimlik söyleminin temel kaynağı değişmedi: Kimliği savunma meselesi, AB' yi terk etmek, yerel para birimlerine ve eski ulusal egemenliklere dönmek, tekrar evde hissedebilmek için göçmenleri def etmek, küreselleşmeye karşı mitsel-ulusal bir ahenk bulmak gibi şeyler anlamına geliyor. Aslında bu, tam Alain Finkielkraut'un "mutsuz kimlik"i: Helal fast-foodların yaygınlaştığını görmekten ve Fransız banliyölerini mesken tutmuş "etnik-dini" azınlıklar tarafından canına okunan Molière'in dilini duymaktan acı çeken bir kimlik.[19] Bir yüzyıldan daha uzun süre önce, tıpkı 1879'da Prusyalı tarihçi Heinrich von Treitschke'nin acı dolu haykırışını yeniden ürettiği gibi. Heinrich von Treitschke, Alman kültürüne "izinsiz giren" Yahudileri suçlayarak şöyle demiştir: "Yahudiler bizim talihsizliğimiz" (*die Juden sind unser Unglück*).

Aslında kimliğe dair konuştuğunda sağı ilgilendiren şey, hakikatte *kimlik saptama* [*l'identification*] oluyor, yani Avrupa'da on dokuzuncu yüzyıldan beri devreye sokulan sosyal kontrol politikaları: nüfus akışları ve iç göçlerin kontrolü; yabancıların, suçluların, huzur bozanların kaydı. Kimlik kartı icadı, yasal ve siyasi hakların kazanılması olarak vatandaşlığın tanınmasından çok, bu kontrol kaygısıyla alakalı. Foucault'nun *biopolitik* iktidarın gelmesi olarak isimlendirdiği şeyin bir yönü kimlik saptama. Biopolitik iktidar, aygıtları ile toprakları ve nüfusları, yasal-siyasi kategoriler olarak değil canlı bedenler olarak görülen ulusları yönetmek ve kontrol etmek için gelir.[20]

19. Alain Finkielkraut, *L'Identité malheureuse*, Folio-Gallimard, Paris, 2014, s. 111.

20. Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France*

Solun kimlik politikalarının farklı bir doğası var. Dışarıda tutmayı varsaymıyor, tanınmayı talep ediyor. Herkes için evlilik protestoları, homoseksüel çiftlerin tanınması ve mevcut hakların genişletilmesinin talebidir. Diğerlerinin, yani bu durumda heteroseksüellerin haklarının yok sayılması veya daraltılması değildir. Avrupa'da örtülü kadınlar kabul edilmek istiyor, mini eteklerin yasaklanmasını istemiyorlar. *Black Lives Matter*, "beyaz-karşıtı" bir hareket değil, bir azınlığın katlandığı baskıya, artan polis şiddetinin objesi olmaya karşı bir protesto.

Bununla beraber, kimlik söylemlerini saran muğlaklıkları kaldırmak en iyisi olacaktır çünkü (Latince "aynı" anlamındaki *idem*'den gelen) kimlik [*identité*] kavramı, kendisini her türlü kullanıma ödünç veriyor. Paul Ricœur'nün iki tür kimlik arasında yaptığı ayrıma geri dönmek faydalı olabilir: aynılık [*méméité*] ve kendilik [*ipséité*].[21] "Biz neyiz?" sorusuna verilecek ilk cevap, biyolojik bir kimliğe, DNA'mıza, yani bize verili ve sabit bir şeye işaret eder. Bu kimlik, sağ tarafından fantezi haline gelen ontolojik bir kimlikle, bir şahıs *olmak*la ilişkilendiriliyor: "Bizim atalarımız Galyalılar" örneğinde olduğu gibi. Diğer taraftan, kendilik "biz kimiz?" sorusuna cevap verir ve refleksif bir karakteri vardır. Biz, hayatımızın bizi meydana getirdiği ve "bizim" de olmayı seçtiğimiz şeyiz. Bu kimlik özneldir, açıktır ve dönüşüme tabidir. Kendilik, siyasi bir topluluğa ait olmayı isimlendiren *vatandaşlık*tan ayrılmalıdır ve aynı zamanda bu kimlik, faydalı bir laiklik anlayışının temelidir çünkü kültürel ve dini çoğulculuğu ima eder.

Bir topluluğun üyesi olmanın, topluluğa ait olmanın ve ortak bir yazgıya bağlandığını hissetmenin binbir türlü yolu var. Fransa ve Avrupa'yı zengin kılan şey tam da bu kimlik-

---

1978-1979, Paris, Hautes Études, Le Seuil, Gallimard, 2004. Kimliklendirme siyasetinin tarihi için bkz. Ilsen About, *Vincent Denis, Histoire de l'identification des personnes*, Paris, La Découverte, 2010.

21. Paul Ricœur, "A propos de l'identité," *Soi-même comme un autre*, Paris, Le Seuil, 1990.

lerin çokluğudur. Fransa'nın durumunda örneğin, sömürgeci bir imparatorluk olmuş olmanın en azından pozitif bir yönü var, her yerde bulunmayan farklı kimlik ve kültürler zenginliğinin içinde yaşıyoruz... Benjamin Stora'nın analiz ettiği bir örneği vermek istiyorum: Cezayir'den farklı olarak Fransa'da, resmi hafızanın baskın olduğu yerde, Fransız Cezayir'inin varisleri, kara ayaklılar [*pieds-noirs*], sürgün FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi) muhalifleri, savaştan sonra göçen Cezayirliler, harkiler, gaziler ve Fransız sömürge karşıtları var... hepsi bu hafızanın bir parçasını taşıyor.[22] Bu kimlikler "ulusal hikâye"ye, köken anlatılarına indirgenemezler.

Kimlik öznel bir şeydir, sadece sosyal ve kültürel olarak çoğul bir dokunun parçası olabilir. Kimlikler tanınmayı ister ve politika bu ricayı hesaba katmak zorundadır; fakat kimlik politikaları –siyaseti kimlik taleplerine indirgemek– muhakkak miyop kalacaktır çünkü siyasetin rolü bunun ötesine gitmeyi, öznellikleri aşmayı içerir. Anglosakson dünyasında, kimlik politikaları uzun süre var oldu, hem de çelişen sonuçlarla: Bazen hareketler yaratabildi, bazen de herhangi birleştirici perspektife girmeden bu hareketleri, (feminist, gey, siyah, ekolojist, sendikal hareketler) gettolara hapsetti. Bu durum muhafazakâr bir duruşa dönüşme riski taşıyor. Bu yolla ortak neden yaratılamaz.[23]

22. Benjamin Stora, *La Gangrène et l'oubli. La Mémoire de la guerre d'Algérie*, La Découverte, Paris, 2006.

23. Bkz. Nicole Lapierre, *Causes communes. Des Juifs et des Noirs*, Paris, Stock, 2011.

Antisemitizm ve İslamofobi

Bugün İslamofobinin, on dokuzuncu yüzyılda ve 1930'lara kadar antisemitizmin oynadığı rolü yerine getirdiğini söylüyorsunuz.[1] Ne ölçüde bu karşılaştırma geçerli? Bu karşılaştırma "ideolojik fonksiyon" itibarıyla mı söz konusu? Yani, İslamofobi, antisemitizmin yerine mi geçti? İsterseniz antisemitizmle başlayalım.

Böyle düşünen sadece ben değilim fakat son on yılda apaçık görünür hale gelen bu kültürel ve siyasal manzaradaki büyük değişimi anlamaya çalışıyorum. Tarihsel olarak antisemitizm Avrupalı milliyetçiliklerin temel sütunlarından biriydi ve Eski Dünya'nın hiçbir milliyetçi kültürü yoktur ki

1. Enzo Traverso, *La Fin de la modernité juive. Histoire d'un tournant conservateur*, Paris, La Découverte, 2013, yeni edisyon 2016. [*Yahudi Modernitesinin Sonu*, Çev. Zeynep Bursa, Ayrıntı Yayınları, 2016].

bu önyargıdan etkilenmemiş olsun. Fakat antisemitizm hiçbir zaman homojen olmadı da: Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da farklı karakterlere sahipti. Mesela İtalyan faşizmine bakalım: Bu rejim köken itibarıyla antisemitik değildi. 1930'larda Nazizmin sirayet etmesiyle bu hale geldi ve 1938'de antisemitizmi resmi ideolojisi olarak tesis eden, ırk ile ilgili kanunları yürürlüğe koydu – ki bu kanunlar Yahudileri dışarıda bırakmaya yönelik birtakım yargılayıcı önlemler içeriyordu ve bundan sonra onların bir kısmı faşist oldu. Irkla ilgili bu kanunların diğer işlevi imparatorluğun yasal yapısını tanımlamaktı. Bu kanunlar Etiyopya Savaşı'ndan (1935) sonra geldi. Bu savaştan sonra muzaffer İtalya İmparatorluğu'nun doğuşunu ilan etti ve bu durum vatandaş ile yerliyi ayırmayı amaçlayan yasal-siyasal yapının tesisini gerektiriyordu. İtalya'nın zaten bazı sömürgeleri vardı: Eritre, Libya ve Ege Denizi'nde bazı Yunan adaları. Fakat diğer Avrupalı ülkelerle yarışabilecek emperyal bir statü elde etmek istiyordu. Ne olursa olsun, İtalya'da antisemitizm zaten Katolik-muhafazakâr geleneğin bir parçasıydı ve İtalyan milliyetçiği Kilise'ye karşı olduğundan, milliyetçiler özellikle antisemitik değildi. Bu bakımdan İtalyan antisemitizmi Almanya veya Fransa'dakinden çok farklıydı. Bununla beraber Avusturya ve başka ülkelerdeki antisemitizmlerle bazı benzerlikler de görebiliriz.

Fransa'daki eski Yahudi-fobisinin yerine modern antisemitizmin geçmesini, özellikle Hannah Arendt'in iyi analizinden biliyoruz. Bu durum yirminci yüzyılın başında Dreyfus Davası'yla kristalleşmişti. Almanya'da ise antisemitizm 1870'lerde, üniversiteleri de içine katarak ortaya çıktı.

Evet, her ne kadar besteci Richard Wagner'de daha erken bir antisemitizm mevcut olsa da onun için Yahudiler sanata, estetik yaratıya ve müziğe biganeydi. Fakat Almanya'da Wilhem İmparatorluğu'nun kuruluşu üzerinden on yıl bile geçmeden *Berlinerstreit* (Berlin Tartışması) meydana geldi. Bu tartışma, o devrin büyük entelektüel figürleri arasında dönen bir antisemitizm meselesiydi, özellikle tarihçi Heinrich

von Treitschke (antisemitik) ve Theodor Mommsen (Yahudi özgürleşmesinin destekçisi) arasında gerçekleşti. Dahası, tam da Almanya'da antisemitizm terimi ortaya çıktı; kavramı icat eden gazeteci Wilhelm Marr, Yahudi tehdidine karşı Almanlığın bir savunusu olarak antisemitizmi meşrulaşırdı. Bu kavramın ortaya çıkışı, geleneksel, dini Yahudi karşıtlığından "Yahudilere yönelik daha modern bir düşmanlığa" değişimi yansıtıyor, bugün ise onları etnik-ırksal bir topluluk olarak tanımlıyor. Almanya'dakiyle aynı zamanda beliren bu modern antisemitizm, ideolojik seviyede, Arthur Moeller van den Bruck veya Almanya'da yaşayan İngiliz Houston Stewart Chamberlain gibi çeşitli yazarlar tarafından sistemleştirildi. Dolayısıyla bu düşünceler, pan-Alman ve *völkisch* (milli) ittifakları, Nazizmin merkezi unsurlarından biri haline gelmeden önce besledi.

Fransa'da antisemitizm ideolojik boyutundan daha çok, edebi bir tarafa sahip. Antisemitik yazarlar öncelikle Maurice Barrès ve sonra Drieu La Rochelle, Céline gibi edebiyatçılardı. Charles Maurras'ın antisemitizmi edebi çağrışımlara sahipti, tıpkı türünün en yükseği, çok satan kitap *La France juive*'in yazarı antisemitik ideolog Edouard Drumont'taki gibi. Drumont kesinlikle antisemitizmin daha sistematik bir tanımını vermeye çalıştı fakat teori kuramadı: Eseri, devrinin bütün Yahudi karşıtı önyargılarının bir rehberi olarak okunabilecek bir çeşit fenomenolojik risale gibi. Kısacası, antisemitizm Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yayıldı ki bu zamanlar milliyetçiliğin dönüşümüne de tekabül ediyor. Milliyetçilik, evrenselci mirasıyla, Aydınlanma geleneğiyle, Avrupalı boyutuyla –ki bu yönü 1848'te hâlâ baskındı– bağlarını kesti ve ırk kültü, köken miti gibi yeni nitelikler edindi. Bu şekilde milliyetçilikler antisemitik hale geldi. Fakat bu antisemitizm İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kademe kademe kayboldu.

Antisemitizmi Avrupa'ya özge bir şey yapıyorsunuz fakat Birleşik Devletler'de de önemli değil miydi? Antisemitiz-

min daha ziyade Batılı özgüllüğüne dair konuşmamız gerekmiyor mu?

Aslında, Henry Ford bunun ana "teorisyen"iydi. Çarı destekleyen polis tarafından yirminci yüzyılın başında uydurulan *Siyon Liderleri Protokolü*'nü Amerika'ya sunan kişi oydu. Bu antisemitizm açıkça Britanya antisemitizmiyle aynı doğrultuda gitti ve WASP ideolojisinin bir bileşeniydi fakat kıta Avrupa'sında olandan daha düşmanca değildi. Yirminci yüzyılın başında, anti-Katoliklikten daha şiddetli değildi. Ku Klux Klan ve beyazların üstünlüğüne inananlar için ilk başta siyah karşıtı hareketler geliyordu, antisemitizm ikincildi. Ülkenin beyaz, Anglosakson ve Protestan matrisini korumaya odaklanmış WASP ırkçılığı, Birleşik Devletler'e göç dalgasını bir tehdit olarak görüyordu. Buna karşılık Avrupa'da antisemitizm milliyetçiliklerin kalbiydi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni oluşan faşizmleri beslemek için daha da kızıştırıldı. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Holokost bir şekilde antisemitizm "çıbanını patlattı". Hiç kuşkusuz, antisemitik fiiller hâlâ var fakat milliyetçiliğin muhayyilesini, kültürünü ve zihni sistemlerini aynı güçle yapılandırmıyor artık. Nonna Mayer tarafından analiz edilen IFOP kamuoyu yoklamasına göre, Yahudilerin "Fransız halkından birisi gibi" algılanışı savaş sonrası nüfusun üçte biri tarafından paylaşılırken, 2014'te katılımcıların %85'i tarafından paylaşılmakta.[2]

İslamofobi ile karşılaştırıldığında durum nasıl peki?

İslamofobi çok daha yeni bir fenomen. Soykütüğünün izini sürsek, elbette eski kökleri buluruz fakat ifadeye dökülmesi yeni. Her şeyden öte, sömürgeci bir matrise sahip çünkü Arap ve Afrikalı göçmen nüfusunu hedef alan bir mesele. İslam'a karşı husumet Haçlı zamanlarına, yani on birinci yüzyıldan

2. Nonna Mayer, "Vieux et nouveaux visages de l'antisémitisme en France," içinde Pascal Blanchard, Nicolas Bancel, Dominic Thomas (ed.), *Vers la guerre des identités ? De la fracture coloniale à la révolution ultranationale*, Paris, La Découverte, 2016, s. 92

on üçüncü yüzyıla, ortaçağa kadar gidiyor. Fakat İslam korkusu on sekizinci yüzyıldan itibaren yavaş yavaş söndü ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla kayboldu gibi göründü. İslam ile böyle bir yüzleşme, Avrupa "kimliği" mitinin kurucu unsurlarından biri ve bu da Avrupa'nın "Yahudi-Hıristiyan" kökenlerini savunanlar tarafından sıkça hatırlatılıyor. Fakat 1980'lerden itibaren, ilk önce Afganistan'daki savaş, sonra Körfez Savaşı, Irak'taki savaş ve en sonunda da İslamist terörizmin ortaya çıkışıyla İslamofobi hatırı sayılır derecede alevlendi.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda "Yahudi" metaforik bir figür haline geldi: Dini aşan, etnik ve kültürel bir azınlığı isimlendiren bir kelime çünkü sinagoga gitmeyen ve dini türden kimlikleri olmayan Yahudileri de içeriyordu. Bugün, Arap ve İslam benzer bir işlevi icra ediyor. İslamofobik kimseler için İslam bir dinin daha ötesinde bir anlam taşıyor: Fransız nüfusunun büyük bir bölümünü kapsıyor; örneğin dini pratiklere aşinalığı olmak zorunda olmayan, sekülerleşmiş bir İslam'ı temsil eden kimseleri de. Yukarıda söz edilen, negatif bir sınır belirmeyle Alman ulusunu tanımlamadaki zorunlu antisemitik "kültürel kod" gibi, bugün İslam korkusu Rachid Benzine'nin ifade ettiği üzere "yeni bir kimlik bağı" haline geliyor.[3] Burada bir karşılaştırmanın taslağını çiziyorum ki diğer bütün karşılaştırmalar gibi bu karşılaştırmada da belli bazı noktalara dikkat edilmeli: Karşılaştırmalar tam da benzerliklerin ve farkların altını çizmeye hizmet eder. Fakat kolektif hafıza, antisemitizm ve İslamofobi arasındaki karşılaştırma hakkında önyargıya sahip. Antisemitizm, Holokost'u ortaya çıkardığından dolayı antisemitizm ile İslamofobiyi karşılaştırmak bugün Müslümanları hedef alabilecek soykırıma yönelik bir ırkçılık fikrini hemen akla getiriyor. Fakat ırkçılığın zorunlu olarak soykırıma yol açmasına dair bir muhakemenin tutar yanı yok. Bütün tarihçiler, Holokost'un İkinci Dünya Savaşı'nın "istisnai tarihsel şartlar"ı altında

3. Rachid Benzine, "La peur de l'islam, ferment d'un nouveau lien identitaire en France?," *Vers la guerre des identités ?*, ss. 101-109.

gerçekleştiği ve kaçınılmaz bir karaktere sahip olmadığı konusunda hemfikir. On dokuzuncu yüzyılın *Völkisch* ideolojisinde ve antisemitizminde bu durum önceden yazılı değildi. Aynı durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında Ermeni soykırımı veya iç savaşın pençesindeki Ruanda'da Tutsilerin yok edilmesi için de düşünülebilir. Bütün soykırımların temel öncülleri vardır fakat mekanik olarak bu öncüllerden kaynaklanmazlar: Deterministik bir nedensellik yoktur. Bununla beraber, eğer bir karşılaştırma geliştirmek istiyorsak bana göre bugünkü İslamofobi, Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet'inde olandan çok, on dokuzuncu yüzyıl sonu Almanya'sındaki antisemitizme benziyor. Aslında Dreyfus Davası'nda kristalleşen antisemitizm milliyetçi ve cumhuriyet karşıtıydı. Yahudileri "Devletin içindeki Devlet" diye suçladı, "Yahudi Cumhuriyeti" şeklinde yaftaladı ve komplocular tarafından gücü ele geçirmiş bir "anti-Fransa'ya", devletin iplerini elinde tutan "Devletin Yahudileri" olarak algılananlara saldırıldı.[4] Diğer taraftan Almanya'da, on dokuzuncu yüzyılın sonunda, antisemitizm Prusya aristokrasisi tarafından şekillenmiş bir devletin "Hıristiyan ve Germanik" doğasını korumayı amaçlıyordu. Yahudiler etnik ve dini bakımdan Alman ulusuna "yabancı" görülüyordu. İşte bu zamanlarda Yahudileri dışlamayı hedefleyen bir çok hareket ortaya çıktı: "Töton Şövalyeleri"nin parçası olduğunu iddia eden jimnastik toplulukları, *Wandervogel* gençlik hareketleri vb... Birinci Dünya Savaşı'na kadar Almanya bir taraftan modernleşirken diğer taraftan da Prusya monarşisinin mutlakiyetçi yapılarını korumaya çalışıyor ve antisemitik bir dışlama faaliyeti geliştiriyordu: Yahudiler ordudan, yüksek memuriyetten, üniversiteden uzak tutulmalıydı... İşte bundan dolayı Almanya'daki durum, Yahudilerin devlete, elitlere ve devlet aygıtına dahil ve entegre olmasını kınayan antisemitizme sahip Fransa'nın tam tersiydi. Zeev Sternhell'in hatırlattığı

4. Pierre Birnbaum, *Les Fous de la République. Histoire politique des juifs d'État, de Gambetta à Vichy*, Paris, Fayard, 1992. Aynı yazarın başka bir eseri için bkz. *Un Mythe politique: la République juive*, Paris, Gallimard, 1995.

üzere Fransa'da antisemitizm bu "devrimci hak" ve gericilik tarafından taşındı.[5] Bu görüş, Cumhuriyet'i Fransız Devrimi'nin sapkın bir neticesi, devrimi ise toplumun, mitsel-ebedi Fransa'nın bütün geleneksel yapılarını alt üst eden bir "olay" olarak görüyordu.

İşte bu yüzden mevcut İslamofobi, Almanya'daki on dokuzuncu yüzyıl sonu antisemitizmyle daha fazla karşılaştırılabilir gibi görünüyor. Aslında bu önyargının hedef alındığı azınlık kötü bir şekilde entegre olmuş, çeşitli dışlanma biçimlerinden ve ayrımcılıktan mustarip ve kesinlikle baskı aygıtlarının odağında değil. Dolayısıyla bu durum bir dışlama İslamofobisi. Alain Finkielkraut, Éric Zemmour, Renaud Camus vb yazarlarda bulunan "Müslüman istilası", "İslamlaşmış Cumhuriyet" retoriği belli bir Fransız kimliği anlayışını korumak için bir korkuluk tesis ediyor. Ve bu da Almanya'da on dokuzuncu yüzyıl sonlarında "Yahudi istilası"na (*Verjudung*, Yahudileşme) karşı yürütülen kampanyaları yakından çağrıştırıyor. [Müslümanların aleyhindeki] Bu propaganda, 1890'lardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Doğu Avrupalı Yahudilerin göçlerini, özellikle de Polonya Yahudileri'nin Almanya veya Fransa'ya varmalarını "istila" şeklinde tanımlayarak kınayan kampanyayla kıyaslanabilir. Bugün İslamofobi bir istila tehdidi ileri sürüyor fakat 1930'lardaki Léon Blum gibi kamuya mal olmuş bir kişiye odaklanamıyor. Fransa'da, *Soumission* (*İstila*) kitabının yazarı Michel Houellebecq'in edebi hayal gücü haricinde, devletin başında bir Müslüman yok. Sömürge sonrası göçün durumunu şöyle anlayabiliriz: INED ve INSEE'nin son zamanlarda yaptığı anketlere göre ikinci nesil göçmeler ilk nesilden daha az entegre olmuş hissediyor.[6] Bu sonuçlar tarihsel temayülün tersine dönmesini

5. Zeev Sternhell, *La Droite révolutionnaire*. Aynı yazarın başka bir eseri için bkz. *Ni droite ni gauche. L'Idéologie fasciste en France*, Paris, Folio-Gallimard, 2012.

6. Bkz. Maryline Baumard, "Emploi, école, les réussites et les blocages de l'intégration en France," *Le Monde* 8 Ocak 2016, anketin sonuçlarını iyi özetliyor. Fransız islamofobisinin kaynaklarının iyi analizi için bkz. Edwy Plenel, *Pour les musulmans*, Paris, La Découverte, 2016.

gösteriyor ki bu da pek eşi benzeri görülmüş bir şey değil. Daha erken göçlere (Polonyalı, İtalyan ve İspanyol gibi) baktığımızda, ikinci kuşak, menşe ülkeyle bütün bağlarını yitirmesine varacak ölçüde asimile olmuştu. Her ne kadar karşılaştırma geçerli olsa da bu farklar oldukça büyük: Bugün İslamofobi, Avrupalı milliyetçilikleri yapılandırıyor, tıpkı yirminci yüzyılın ilk yarısında antisemitizmin durumunda olduğu gibi.

Günümüz Avrupa'sındaki İslamofobiyi, Dreyfus Davası zamanındaki Fransa'da mevcut antisemitizmle karşılaştıramayacağımızı söylüyorsunuz. Fakat İslamofobiyi, "yabancı serserilerin" [métèques] ve başka yabancıların istilasını kınamak için gerçekleştirilen gösterilerin olduğu iki savaş arası dönemdeki yabancı nefretiyle kıyaslayamaz mıyız?

Tarihsel bağlam çok farklı. 1930'larda faşizm bütün Avrupa'ya tesir etti ve antisemitizm siyasi söylemin radikalleşmesine katıldı; aynı zamanda bu katılımın davranış biçimleri gitgide şiddet haline geldi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupalı toplumların "acımasızlaşma" biçimlerine maruz kaldığını unutmayalım. Bu kavramı kullanan tarihçi George L. Mosse,[7] barış zamanında ve siyasi seviyede, savaştan miras kalan agresif tavırların sürdürülmesini kastediyor. Günümüz Avrupa'sında buna eşdeğer bir travma yok.

Diğer taraftan göze çarpan husus, düşman ve başkalık figürleri temsiline ilişkin mevcut İslamofobi ve 1930'ların antisemitizmi arasındaki yakınlık. Antisemitizm, komünizm karşıtlığından beslendi: Yahudi kimse, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bu devrimci dalgayla hızlıca yayılan Bolşevizmle, Sovyetler Birliğiyle özdeşleştirildi – Nazizm bunun en alevlendirilmiş biçimini "Yahudi-Bolşevizm" mitinin yayılmasıyla temin etti. Günümüzde ise Müslüman kimse, İslamist terörizmle, başka bir ifadeyle Batılı düzene yük olan başka bir tehditle özdeşleştiriliyor.

7. George L. Mosse, *De la Grande Guerre au totalitarisme. La Brutalisation des sociétés européennes*, Paris, Fayard, 1999.

Fakat komünizm, bütün bir halk kesiminin ve ülkelerin kendilerini tanımladığı bir siyasi ideoloji olarak açıkça tesis edilmişken İslamizm çok parçalı bir ideoloji...

Elbette, Bolşevizm ve İslamizm aynı tarihsel kategoriye ait değiller fakat -ötekiliğin tehditkâr ve tehlikeli figürü- düşmanın hayali temsili olarak, sakallı İslamcı terörist, cihatçı, dişlerinin arasını bıçağıyla kaşıyan bir tür yaşlı Bolşevik tipine denk geliyor. Bolşevik ırksallaştırıldı: Fiziksel, entelektüel, psikolojik ve kültürel özellikleriyle bir ulusa yabancı olarak lanse edildi... Bolşevik, bir "anti-ırk"tı. Günümüzde de benzer bir fenomeni gözlemliyoruz: Her Müslümanın içinde uyumakta olan canavar, takıntılı ve basmakalıp cihatçı imgesi.

İslamofobik ideolojinin kökeninin izini sürebilir miyiz? Samuel Huntington gibi neo-muhafazakârların etkisi ve bir Amerikan öncülüğü mü var? Yoksa İslamofobinin Avrupa içinde bir kökeni mi var?

Özellikle George W. Bush'un yönetiminde çok belirgin olan Amerikan neo-muhafazakârları, Soğuk Savaş kategorilerini yeniden düşünmeyi denediler ve İslamofobinin küresel yayılımında önemli rol oynadılar. "Medeniyetler Çatışması"nı teorize etmesiyle hiç şüphesiz en karmaşık İslamofobik teorisyen olmuş olan Samuel Huntington, bunların başında geliyor.[8] Fakat Princeton'dan, meşhur İslam uzmanı Bernard Lewis'i de düşünebiliriz. Ona göre İslam esasen herhangi bir "sekülerleşme" biçimine kapalıdır ve bu yüzden Batı'nın kaçınılmaz düşmanıdır.[9] Medeniyetler savaşı stratejisti Robert Kagan'ı da ekleyebiliriz. İslam'a karşı savaşı felsefi kavramlarla yeniden ifade etti ve itaat ile teslimiyet karşılığında düzen ve emniyet sunan Birleşik Devletler'i yeni Leviathan yaparak Hobbes'u güncelledi.[10] Bu insanların hepsi için siyasal İslam, Birleşik Devletler, Afganistan ve Irak'ta kendini çamura

8. Samuel P. Huntington, *Le Choc des civilisations*, Paris, Odile Jacob, 2000.
9. Bernard Lewis, *Que s'est-il passé ? L'Islam, l'Occident et la Modernité*, Paris, Gallimard, 2002.
10. Robert Kagan, *La Puissance et la Faiblesse*, Paris, Plon, 2003.

batmış bulsa ve bu müdahaleler bütün gözlemcilere göre felaketle sonuçlanmış olsa da yeni düşmandır.

Amerikan neo-muhafazakârlarının İslamofobisi eski tarz bir ırkçılık ya da derin, kültürel bir önyargı değil, daha ziyade siyasi olarak yeni bir dünya düzeni düşünme girişimi. Elbette 11 Eylül travmasından sonra Müslüman karşıtı bir ırkçılık dalgası Birleşik Devletler'i vurdu fakat her şeye rağmen, bu ülkede İslamofobinin tarihsel bir hususiyetinin olduğunu söyleyemeyiz. Bunun sebebi, Müslümanların Amerikan toprağında, eski sömürgeci güçler olan Avrupalı devletlere kıyasla anlamlı bir mevcudiyetlerinin olmamasıdır sadece. Amerikalı Müslümanlar büyük şehirlerin belli başlı muhitlerinde konumlanmışlar ve ırkçı fiillerin özellikle hedefi olmuyorlar; en azından Afrikalı Amerikalıların maruz kaldıklarına göre daha az. Müslümanları Birleşik Devletler'den sürmek isteyen Donald Trump'ın açıklamaları, kendi cenahından bile genel bir "onaylanmama" durumuyla karşılaştı. Buna karşılık, Avrupa'da sömürgeci matris, yeni İslamofobinin aşılandığı ideolojik bir arka plan sağlıyor; her ne kadar bu durum mevcut ekonomik ve sosyal krizden yakıtını alıyor olsa da.

Peki Avrupa'da yeni bir fenomen olarak İslamofobinin yükselişini nasıl anlayacağız? Bu durumu Amerika'daki neo-muhafazakâr düşünceden ayırmayı öneriyorsunuz, öyleyse bunun sosyolojik ve ideolojik sebepleri nelerdir? Çünkü 2000'li yıllara kadar gerçekten dini bir boyutu olmayan Arap karşıtı bir ırkçılık vardı...

Hayır, bağlantılar var. Arap-Müslüman dünyasıyla Batı arasındaki ilişkilerde global bir kriz yüklenildiğinden, Amerikan neo-muhafazakârlarıyla Avrupalı İslamofobikler arasında benzerlikler mevcut. Fakat Birleşik Devletler'den farklı olarak Avrupa'daki İslamofobinin, sömürgeci geçmişten beslendiği gerçeğinde ısrar ediyorum. Bununla beraber, bu kolonyal matris uzun süredir bastırılmıştı. 1980-90'larda göç tarihinin Fransa'daki başını çeken Gérard Noiriel'in eserlerini okuduğumuzda şunu anlıyoruz: Fransa kendi göç tarihini

inkâr etmiştir; her ne kadar göç, Fransa'nın on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda modernleşmesinin temel kaynağı olsa da.[11] Noiriel, dört Fransız'dan birinin yabancı kökenlere sahip olduğunu yani "göçmenleri olmadan Fransa'nın olamayacağını" gösterir. Birçok Fransız, göçmenlerin çocukları, torunları veya uzaktan torunları... Fakat Noiriel, sömürge sorusunu, bu göç meselesinde eritmeye meyillidir.[12] Ona göre Kuzey Afrika veya Afrika kökenli Fransız halkı kesinlikle önyargının, damgalanmanın, dışlanmanın objesidir, tıpkı "Ritaller",* İspanyollar veya Polonyalı Yahudilerin durumunda olduğu gibi. Sömürge sonrası göçün kronolojik olarak iki savaş arasındaki büyük dalgalardan sonra gelmesi durumundan hareketle, benzer bir yolun izleneceğine ve üç nesil sonra, önceki dalgalara karşı uygulanan ayrımcılık gibi olmayacağına veya azalacağına kâni olunabilir fakat durum böyle değil. İtalyan, Polonyalı veya İspanyol sesi veren soyadları şu anda Fransız soyadlarına karıştı fakat Arapça veya Afrikalı bir soyadı, dört kuşaktan sonra bile hâlâ "göçten kaynaklı" görünüyor.

Açıkça görülüyor ki, Kuzey Afrika kökenli milyonlarca birey, kendi ticari işlerinde veya yüksek eğitimlerinde toplumsal olarak başarılı olmuş fakat hâlâ bir tür istisnai statüleri var. Bugün birtakım "örtmece" tabirler, bu nüfus kategorisini adlandırmak için kullanılıyor: "Göç kaynaklı", "çeşitliliğin temsilcileri", "mahallenin meskunları" vb birçok ifade Afrikalı veya Kuzey Afrikalı anlamına geliyor ama Polonyalı, İtalyan ya da Yahudi anlamına gelmiyor! Bu ifadelerin kullanımıyla, bir grup kendisine özel muğlak bir yer atfediyor: Bu grubun ötekiliği hem vurgulanıyor hem de bastırılıyor. Tireyle (-) ayrılan Fransız yok, fakat İtalyan-Amerikan, Japon-Ame-

11. Gérard Noiriel, *Le Creuset français. Histoire de l'immigration (xixe – xxe siècle)*, Paris, Le Seuil, 1988.

12. Gérard Noiriel, *Immigration, Antisémitisme et Racisme en France (xixe et xxe siècle)*, Paris, Fayard, 2007.

* "Rital": On dokuzuncu yüzyılın sonlarında İtalyanlar için kullanılan, muhtemelen İtalyanların Fransızca "Rs" sesini iyi çıkaramamasından kaynaklanan küçümseyici bir ifade. (ç.n.)

rikan, Yahudi-Amerikan vb var. Sadece ikinci sınıf Fransız vatandaşları var. Diğer göç dalgalarını değerlendirmedeki bu fark ne Amerika'da ne de başka ülkelerde bulunabilen bir şey; Fransa'ya özel ve Noiriel'in eserlerinde bunu hesaba katmaması üzücü. Daha da genel bir şey şu ki, göç tarihini yorumlamak için tedavüle sokulan bütün analitik kategoriler Fransa'da bir engelle karşılaşıyor: Eğer bu sömürgeci matrisi hesaba katmazsak, askeriyenin ve cumhuriyetçi okulların, yani bir yüzyıl boyunca göçmenleri asimile ederek "Fransız halkı" üretmeye çalışan makinelerin bu rolü yerine getirmeyi artık beceremediği gerçeğini anlayamayız. Fakat vatandaşlık tanımında, doğumdan dolayı kazanılan vatandaşlık hakkını daha tanımamış Alman ve İtalyan komşularının gözünde Fransa'nın uzun süre bir model olarak kaldığını unutmamalıyız. 1980'lerden itibaren Habermas, Almanya'nın artık etnik değil siyasal kritere göre tanımlanmış bir ulus statüsü elde etmesini mümkün kılmak için "anayasal vatanseverlik" iddiasına odaklandı. Bu durum da AB'nin göçmenlerini (2015'te AB ülkeleri sınırları dışında doğmuş 35 milyon insan ikamet ediyor)[13] benimsemesinin nasıl zor olduğunu gösteriyor.

> *Bu sömürgeci matris ve bunun Fransa Cumhuriyeti'nce ideolojik seviyede inkârı, yirminci yüzyılın ikinci yarısında banliyölerin inşasıyla bu sömürge sonrası nüfusu "içine kapatma"sı ve böylece bu nüfusun kendisini sosyal, ekonomik ve mekânsal olarak daha aşağı seviyede bulmasıyla bir paralellik arz etmiyor mu? Dahası, Fransız bir sosyolog (mesela Didier Lapeyronnie[14]) Amerikan gettolarıyla Fransız gettolarını karşılaştırmaya cesaret eder etmez herkesin ona sanki bir tabuyu yıkıyormuşçasına saldırmasına ne dersiniz?*

13. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained /index.php/Migration_and_migrant_population_statistics.
14. Didier Lapeyronnie, *Ghetto urbain. Ségrégation, Violence, Pauvreté en France aujourd'hui*, Paris, Robert Laffont, 2008.

Devlet sadece toplumsal, etnik ve dini gettolar yaratmadı, bu "gettolaşmış nüfuslar asimile edilemiyorsa, bu onların suçudur", sonucunu çıkardı. Dolayısıyla buradan İslam, Cumhuriyet'in içinde erimez çıkarımına varılıyor... Bu argüman, kamusal alanı şişiren bütün neo-muhafazakâr gazeteciler ve entelektüeller tarafından tekrar tekrar söyleniyor. Bu argüman, Müslümanların sözüm ona "cemaatçiliği"ni [*communautarisme*] suçlamaya hizmet ediyor fakat paradoksal bir şekilde Müslümanlar, topluluğa ait ortak bir tavır benimsemediklerinde, bu kez de bununla suçlanıyorlar; 2015 Ocak'ta IŞİD'in yaptığı saldırıları protesto etmek için sokakları doldurmamakla suçlandılar. Bir örnek verirsek, bu olayda medyada kullanılan ton gerçekten afallatıcıydı. Televizyonların haber bültenlerine davet edilen imamlar ve birlik hareketi liderleri, saldırıları en katı biçimde kınadıklarını tekrar ve tekrar söylediler ve bu terörizm faaliyetlerinin kendi İslam pratiklerine ve görüşlerine tamamen yabancı olduğunu vurguladılar. Fakat gazeteciler tarafından, *Charlie Hebdo* karikatürlerini onaylamaları veya yeni Cumhuriyetçi motto "Ben Charlie'yim"i tasdik etmeleri için de uyarıldılar.

Saldırıları "Müslüman" olarak kınamak ve Fransız vatandaşı olarak İslam'ı inkâr etmek zorunda kaldılar. Cumhuriyet ve laiklik, İslamofobiyle eşanlamlı oldu ve bunlara bağlılık göstermemek terörizmle suç ortaklığı şüphesine maruz kalma anlamına geldi. Dolayısıyla, bir karikatüristin dine hakaret eden (*blasphématoires*) karikatürleri yayınlama hakkını tanıyan ama aynı zamanda bunları şok edici ve kaba bulduğunu ileri süren bir Müslüman şüpheye maruz kaldı... Bir Müslüman olarak her ne şekilde olursa olsun suç ortağıydı. Bu mesele, zaten üzerine konuştuğumuz İslamofobik ve neo-sömürgeci laiklik anlayışına bizi geri götürüyor.

Antisemitizm ve İslamofobiye geri dönelim. Bir taraftan, antisemitizmin popüler çevrelerde komplo teorileri ve Dieudonné veya Alain Soral gibi kimselerin aşırıcı konuşmalarında bulunan "çifte standart" retoriğiyle geliştiği inkâr

edilemez. Diğer taraftan gazeteciler, entelektüeller veya iktidar tarafındaki siyasetçiler İslamofobi kelimesinin tam kendisini ve gerçekliğini yok sayıyor ve aslında İslam karşıtı bir duruşu savunuyorlar... Bu ikici cepheye karşı nasıl mücadele edilebilir?

Bu gözlem bütün Avrupa için geçerli olabilir fakat bu fenomen aslında Fransa'da daha şiddetli. Hem İslamofobik bir dalgayla hem de çok tehlikeli şekiller alabilecek "Yahudi-fobisi"nin –bu kelimeyi Yahudilere karşı bugünkü düşmanlığın eski antisemitizmden farklı olduğunu belirtmek için kullanıyorum– yeni biçimlerinin yükselişiyle karşı karşıyayız. Bu durumu, 2012'de Toulouse ve Montauban'daki ölümlerden sorumlu Mohammed Merah olayında ve Ocak 2015'te Vincennes'deki Hyper Cacher* katliamında gördük. Bu gerçeği inkâr edemeyiz. Onu analiz etmeli, yorumlamalı ve buna karşı mücadele etmeliyiz. Bu sebeple, Yahudi-fobisinin yeni biçimlerini, ne kadar şiddetli ve radikal olursa olsun antisemitizmin uzun tarihi ve devamlılığı içine yerleştiren tezlere katılmıyorum. Bu tezler Yahudi merkezli tarih vizyonunun bir parçası. Böyle bir anlayış, döneme bağlı olarak farklı yüzler alabilse de aynı tözü koruyan bir şey olarak antisemitizmi anlayıp, onu Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasındaki ilişkilerin normal kipi şeklinde yansıtıyor. Fakat şu andaki Yahudi karşıtı faaliyetlerin doğası temelden yeni; on dokuz ve yirminci yüzyılların antisemitizmiyle alakası yok. Yahudilere karşı bu düşmanlık, Fransız milliyetçilik geleneğinden beslenmiyor, farklı sosyal gruplar tarafından taşınıyor ve Yahudileri farklı nedenlerle hedef alıyor. Zengin, spekülatör, kârcı Yahudi gibi bazı basmakalıp inanışlar devam ediyor fakat fenomenin doğası değişti. Çalışmalar, Yahudilere saldırılardaki ani artışla, kamuoyunda antisemitizmin kayda değer düşüşünün rastlaştığını gösteriyor.[15] Bu Yahudi karşıtı nefretin kaynaklarından birisi de hiç şüphesiz İsrail-Filistin

* Fransa ve İtalya'da bulunan koşer market zinciri. (y.n.)

15. Nonna Mayer'in yukarıda alıntılanan makalesine bakınız.

çatışması. Arap dünyasında *Siyon Liderleri Protokolü* çok satan haline geldi ve Kahire'den Beyrut'a kadar kitapçılarda bulunabilir. Fakat bir kere daha üzerinde durmak istiyorum: Hıristiyan köklere sahip, on dokuzuncu yüzyılda ırkla ilgili ve siyasi bir dönüşümü tecrübe eden, ulusalcı ideolojilerin merkezinde bulunan eski Avrupalı antisemitizmle bu yeni Yahudi-fobisinin pek alakası yok. Fransız antisemitizmi, belirttiğim üzere Yahudileri Fransız ulusuna yabancı bir yapı olarak hedef alıyordu. Fakat bu yeni Yahudi-fobisi, kendilerini Fransız ulusundan dışlanmış hisseden azınlıklar tarafından geliştiriliyor ve Yahudileri Batı'nın temsilcileri olarak hedef alıyor. İsrail politikasından dolayı Yahudi, Batı'nın cisimleşmiş haline dönüştü. Dolayısıyla bu durum, Yahudi'yi Batılı ulusların düşmanı olarak gören eski antisemitizmin tam zıddını arz ediyor.

Bu yeni Yahudi-fobisinde trajik olan şey, bastırılmış bir azınlığın, geçmişte ayrımcılığa ve zulme maruz kalmış fakat bugün iyi şekilde entegre olmuş başka bir azınlığa karşı olması. Yahudi azınlığı Fransız toplumuna ekonomik, kültürel ve hatta sembolik olarak çok iyi entegre. Almanya'da bugün Yahudi kökenlere sahip olmak bir seçkinlik alameti; bir yüzyıl önceki "kendinden nefret etme"nin yaygın bir Yahudi patolojisi olmasının tam tersi. Bununla beraber, Yahudiler çok acı bir hafıza taşırken, Fransız toplumunda ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığını hisseden diğer sömürge sonrası azınlıkların şiddetli ataklarının nesnesi oldular. 1960'larda Birleşik Devletler'de "Zenci-Yahudi ittifakı"na dair konuşmalar olduğunu, Yahudilerin siyah Amerikalılar'ın vatandaşlık hakları için mücadeleye dahil olduğunu düşündüğümüzde, şu anki durum dikkate değer bir siyasi gerileme. Rabbi Abraham J. Heschel ve Martin Luther King, 1965'teki Selma Vatandaşlık Hakları Yürüyüşü'nde yan yanaydılar. Yahudiler ve siyahlar gibi zulme maruz kalmış iki ayrı topluluğun birlik olma mecburiyeti hissetmesi gayet açık.[16]

16. Bkz. Nicole Lapierre, *Causes communes. Des Juifs et des Noirs*, Paris, Stock, 2011.

Fakat bugünkü entelektüellerden Alain Finkielkraut gibilerinin İslamofobi taşıması ve diğer yandan da Dieudonné gibilerinin ise antisemitik belirtiler göstermesi çok üzücü. Bu durum, yeterince kaygılandırıcı olan kültürel ve siyasi gerilemenin bir parçası. Fakat, yine de makul kalmalı ve ne olduklarına dair fenomenleri anlamalıyız: Yahudilere karşı düşmanlık ve şiddet pratiklerinin biçimleri kesinkes mevcut fakat okul çocuklarının Auschwitz Müzesi'ni ziyaret ettiği ve ırkçılık karşıtı eğitimin Holokost'a odaklandığı bir toplumda yaşıyoruz. Holokost'un hafızası cumhuriyetçi bir *sivil din* haline geldi, aynı zamanda sömürge suçlarının hafızası hâlâ inkâr ediliyor ve bastırılıyor, sömürgeleştirmenin "pozitif rolü" üzerine tartışmalı 2005 yasaları örneğinde olduğu gibi. Bu durum geçmişin ve bugünün baskıları arasında bir fark yaratıyor.

Bu fenomenin temel bir boyutunu unutmayalım. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, Yahudiler birçok ülkede ve neredeyse aynı zamanlarda her yerde devlet antisemitizmiyle karşılaştılar. Bugün, devlet onları koruyor. Ve dahası, Cumhuriyet, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin sınır dışı edilmesinde Vichy'nin sorumluluğunu tanıdı fakat Sétif veya Madagaskar katliamlarındaki "kendi" sorumluluğunu tanımadı.

Evet, fakat Vel d'Hiv anmalarını içtenlikle karşılayabiliriz ama Sétif Katliamı veya Madagaskar'daki isyanın bastırılmasının anılmayışına teessüf edebiliriz, öyle değil mi?*

Elbette ama bu davranış eşitsizliğinin ciddi sonuçlara yol açabileceği anlaşılmak zorunda: Acı dolu bir hafızanın rahatlatılması başka bir tanınmamış hafızanın acılarını keskinleştirebilir. Ezilenler arasındaki dayanışmanın aksine, "zafer rekabeti" doğal bir şey değil ve böyle bir durum kısa görüşlülük ve ayrımcı hafıza politikası sayesinde sürdürülür. Fakat hatırlama siyasetinin çoğunlukla "beraber yaşama"

* Vel d'Hiv anmaları, 1942'de Almanya'nın emri üzerine Fransa'daki Yahudilerin gözaltına alınmasını hatırlamak için yapılmaktadır. (ç.n.)

perspektifinde adalet için genel bir kaygıdan ziyade maalesef seçim hesaplarına karşılık geldiğine dikkat etmeliyiz.

Yvan Segré ve Houria Bouteldja "devletin semitizm-sevgisi"nden (philosémitisme d'État) bahsediyor, bana sorunlu gelen bu ifade hakkında ne düşünüyorsunuz?[17]

"Devletin semitizm-sevgisi" ifadesini beğenmiyorum, yanlış anlaşılmalara yol açıyor. Bu ifadeyi eleştirmek için benimseyen bazı Yahudileri –Shlomo Sand veya Amnon Raz-Krakotzkin'in, Fransa'daki medyanın semitizm-sevgisi üzerine dediklerini[18]– düşünürsek bunu anlayabiliyorum. Mesela Almanya'da semitizm-sevgisi grotesk biçimlere ulaştı. Nazizm suçlarının tanınması küçük Alman-Yahudi cemaatinin –ayrıca bu cemaatin savaş öncesi Alman Yahudileriyle doğrudan bir bağlantısı yok– büyük bir sembolik rol oynamasına yol açtı: Mevcut olmayan bir cemaatin temsilcileri oldular ve yok edilmiş Alman Yahudiliğinin hafızasını tutuyorlar. Yahudi cemaati başkanı çok dinlenen bir kişilik oldu ve sözlerinin kamuoyundaki önemi, temsil ettiği cemaatin sayısal ve kültürel önemiyle aynı oranda değildi, çok daha fazlasıydı. Bu durum Almanya'nın kendine has durumundan kaynaklı: Bu ülke, Nazi "suçlarını tanımak" durumundan, bir tür kendi kendini sansürleme biçimine evrildi. Bugün Almanlar herhangi bir şekilde İsrail'i eleştirmeye müsaade etmiyorlar, çünkü geçmişte Avrupa'daki Yahudileri yok ettiler. Böylelikle hem çok anti-Alman (*Antideutsche* diye biliniyor) hem de çok Siyonist-sever bir radikal sol ortaya çıktı. Bu, Avrupa'da var olan ve muğlak, hatta sağlıksız boyutlara ulaşabilen "semitizm-sevgisinin" bir örneğidir. Esasen bu "semitizm-sevgisi", İsrail Devleti Arap dünyasında etrafı çevrili Batılı bir yerleşim yerini temsil ettiği ölçüde İsrail'i

17. Yvan Segré, "Une indigène au visage pâle," *Lundimatin*, n° 54, 30 Mart 2016.

18. Shlomo Sand, *Comment j'ai cessé d'être juif*, Paris, Flammarion, 2015 ve Amnon Raz-Krakotzkin, *Exil et souveraineté. Judaïsme, Sionisme et Pensée binationale*, Paris, La fabrique, 2007.

kendi dengi olarak tanıyor. Dolayısıyla "semitizm-sevgisi" ifadesi rahatsız edici geliyorsa, kendi açımdan *Siyonizm-sevgisi* [*philo-sionisme*] üzerine konuşmayı yeğlerim ki bu tutum AB hükümetlerinde, sol kadar sağda da kendisini hususen gösteriyor. Merah olayından *Charlie Hebdo*'ya kadar Fransız toprağındaki her antisemitik saldırıdan sonra Benyamin Netanyahu'yu, Cumhurbaşkanı'nın yanında resmi törenlerde görüyoruz. Fakat Yahudi kurumlarının, İsrail ile tam anlamıyla özdeşleştirilmesi, bu yanlış anlaşılmanın sadece altını çiziyor... İsrailli devlet adamları Fransa Yahudilerinin meşru temsilcileri olarak görünüyor ve böylece Fransa Yahudileri, anma politikaları ve hatırlama törenleriyle Ortadoğu'da Filistinlilere zulmeden bir devletle özdeşleştiriliyor.

Bununla beraber, Porte de Vincennes'te Hyper Cacher'ye saldırıdan sonra Benyamin Netanyahu, Fransa Yahudilerini İsrail'e gelmeye ve yerleşmeye davet etti. Fakat bir ankete göre Fransız Yahudilerinin Fransa'yı terk etmeye istekleri yok. Bu durum, Fransız Yahudilerinin "Siyonizm-sevgisi"yle belki de pek hemfikir olmadığını göstermiyor mu?

Evet, aslında cemaat kurumları hakkında konuşuyordum, özellikle de CRIF (Fransa'daki Yahudi Kurumları Temsilcileri Konseyi) son yıllarda Fransa'da bir çeşit İsrail elçiliği haline geldi. Bu kurumlar bütün Yahudileri temsil etmekten çok uzakta. Benzer değerlendirmeler başka ülkeler için de yapılabilir. İtalya'da savaştan beri Yahudiler anti-faşist ve daha çok sol yönelimliler oysa Yahudi kurumları Berlusconici sağa çok daha yakın.

Yeni Yahudi-fobisi o zaman tuzağa mı düşüyor?

Evet, İsrail politikasıyla mücadele etmeyi düşünürken Fransa ve Avrupa Yahudilerine saldırı tuzağına düşüyor. Aslında, bu yanlış anlamada, antisemitizm ve anti-Siyonizm arasında bir kavşak noktası var, bu iki farklı kategori birbirine yaklaşabiliyor. Bununla beraber bu yeni Yahudi-fobisiyle eski antisemitizm arasında göze çarpan bir benzerlik de

var: Friedrich Engels'in "aptalların sosyalizmi" dediği şey. Burada zulme uğramış bir azınlığın artık zulme uğramayan fakat zulmün hafızasını taşıyan başka bir azınlığa karşı düşmanlığını buluyoruz. Yani bu yeni Yahudi-fobisinde sosyal baskıcı, istismarcı ile Yahudilerin kaba bir özdeşleştirilme biçimini görüyoruz.[19] Bu durum fakirin günah keçisi haline geliyor, İsrail-Filistin çatışmasından dolayı siyasi ve dini bir boyut alan sosyal antisemitizm oluyor.

> *Burada fakirin, alttakinin, yapılandırılmamış, Albert Memmi'nin dediği gibi "dişsiz" olanın ırkçılığı yok mu? Memmi'ye göre "beyaz karşıtı ırkçılık" gerçekten bir ırkçılık değil: Boyunduruk altındaki kişi, ötekini aşağılayabilir fakat bu aşağılama gerçek ırkçılıkta olduğu gibi ideolojik ve sosyo-ekonomik bir sisteme dayanmıyor...*[20]

Katılıyorum. İşte bu yüzden on dokuzuncu yüzyıl antisemitizmiyle günümüzdeki Yahudi-fobisini, özünde aynı fenomenlermiş farz etmek bana yanlış geliyor. Devlet bugün bu antisemitizmin arkasında durmuyor, aksine bununla radikal bir şekilde mücadele ediyor.

19. Michel Dreyfus, *L'Antisémitisme à gauche. Histoire d'un paradoxe, de 1830 à nos jours*, Paris, La découverte, 2010.
20. Albert Memmi, *Le Racisme*, Paris, Folio-Gallimard, 1982.

Radikal İslamizm veya "İslamo-faşizm"? Faşizm Tarihi Işığında IŞİD

Entelektüel ve siyasi dünyada bazı insanlar IŞİD'le yirminci yüzyılın faşizmleri arasında bir karşılaştırma yaptı. "İslamo-faşizm" kavramı hakkında sizin kanaatiniz nedir?

Röportajımızın bu noktasında şunu söylemek istiyorum: Ne İslam uzmanıyım ne de Arap dünyası tarihçisiyim fakat bugün Ortadoğu'nun başına dert olan krizle Avrupalı faşizm tarihi arasında karşılaştırmalı bir yaklaşım sergilemek ilgimi çekiyor. Eğer gereken önlemleri alırsak ve birbirinden ayrı tarihsel tecrübelerin mekanik bir şekilde yerlerini değiştirmekten sakınırsak, bu karşılaştırma aydınlatıcı olabilir. Dahası faşizm kategorisi analizciler ve siyasi liderler tarafından kullanıldığında karşılaştırmalı bir tefekkür elzem hale geliyor.

İslamo-faşizm kavramında beni rahatsız eden şey, kavramın belirsiz ve muğlak bir karakter taşıması. Herkes bu kavramı kullanıyor, ona anlamlar veriyor ve farklı hedeflere varıyor. George W. Bush, Nicolas Sarkozy ve daha yakın zamanda Manuel Valls'tan duyduk; Marine Le Pen'in konuşmalarında ve sağ ile soldan hatta aşırı soldan bazı entelektüellerin yazılarında bu kavramı görüyoruz – özellikle felsefeci Alain Badiou, IŞİD adına gerçekleştirilen saldırılarla ilişkili olarak faşizme dair çeşitli vesilelerle konuştu. Bu durum bir kakofoni yaratıyor. Birkaç istisna haricinde, bu kavram analitik bir kategoriden çok siyasi bir çarpışmada parmak sallayarak yapılan türden bir ikazı andırıyor. Aslında, bu kavramdan hem ürettiği siyasi kullanımlardan hem de tabiatı gereği zayıf bağıntısından dolayı şüphe ediyorum.

Medyada, IŞİD'e katılım mekanizmaları ve üyelerinin davranışları sıklıkla Nazizm ile kıyaslandı. Bu kimselerde ölüm içgüdüsü olduğu, yakıp yıkmaktan aldıkları zevk ve hayatı hafife almaları gibi bazı tariflerle Nazizmi çağrıştıran şeyleri gördüğümüzde böyle bir karşılaştırma meşru olmuyor mu?

Ama Nazizm ölüm içgüdüsüne veya mahvetme keyfine indirgenemez ki. Bu konudaki çekincelerim elbette barbarlıkla, aşırı şiddetle vasıf kazanmış bir grup IŞİD'li tarafından işlenen suçların vahşetini minimize etmeyi amaçlamıyor. Örneğin gaz odalarının varlığını saklayarak suçlarını örtmeye çalışan Nazizmin aksine IŞİD, yaptıklarını görkemli bir şekilde sergilemekle uğraşıyor. Gaddarlık açısından bu kıyaslar açık fakat yine de yüzeysel kalıyor.

Faşizm tarihsel olarak tanımlanmış çoğul bir fenomendir: İki savaş arası Avrupa'da konumlanmış, birbirlerinden farklı rejimleri içeren siyasi bir ailedir faşizm fakat IŞİD bu rejimlerin hepsinden pek uzak gibi geliyor bana. Hiç kuşkusuz faşizmler ve IŞİD, demokrasi ve modern özgürlüklere yönelik aynı radikal düşmanlığı paylaşıyor fakat bu ortak paydaya yaslanırsak, temel farkları örtme riskiyle karşılaşı-

rız... O zaman bunların aralarındaki benzerlikleri ve farkları analize girişelim.

Dikkat etmemiz gereken ilk unsur faşizmin dinin yerinde olmasıdır. İtalyan faşizmi veya Alman Nazizmine "siyasi dinler" diyeceksek, sebebi bunların geleneksel dinlerin yerine kendi değerler sistemi ve sembolleriyle donattıkları pagan inançları koymayı denedikleri seküler rejimler olmalarıdır. Ulusun, ırkın, liderin, savaşın vb kutsallığını savundular ve bu fetişlere ritüelleştirilmiş, dini bir biçimde tapındılar. Kısacası, Raymond Aron'un İkinci Dünya Savaşı zamanında çok iyi idrak ettiği üzere faşizmler dinlerin *yerine geçmişti*.[1] Bununla beraber, bu bakış açısından İtalyan faşizmi ve Alman Nazizminin bitmemiş "siyasi dinler" olduğu da söylenebilir. Faşizm, Laterano Antlaşması'yla (1929) Kilise ile bir uzlaşıya varmıştı, Nazizm ise Katolik ve Protestan Kiliseleriyle hiçbir zaman arasını bozmadı. Ve dahası, diğer faşizmler kendi siyasi sistemleriyle Kiliseyi tek vücut haline getirdi: Dolayısıyla "Frankoizm", "milli-Katolisizm" şeklinde tasvir edilebilir. Başlangıçta ateist-faşist bir hareket olarak ortaya çıkan *İspanyol Falange*'ı milli-Katolik haline gelerek kendisini Franko rejimine entegre etti. Benzer şekilde, Avusturya'da Şansölye Engelbert Dollfuss 1933-34 yıllarında bir çeşit ruhani faşizm ortaya koydu. Slovakya'da faşist rejimin, dini, Katolik bir otorite olan Monsignor Jozef Tiso ile işbirliğini sürdürdüğünü gördük. Vichy'de de faşist akımlar ile geleneksel Katolik akımların işbirliği rejimini, birlikte varoluşun başka bir örneğini gördük. Dolayısıyla, neden faşist nitelikleri benimseyen teokratik bir rejim olmasın ki? Eğer IŞİD'in projesinin yeniden tesis edilmiş bir halifelik olduğunu göz önünde bulundurursak, IŞİD'in durumu bu şekilde tarif edilebilir. Bu durumda, yapılacak kıyas tamamıyla yüzeysel kalmayacaktır. Fakat IŞİD'in "seküler bir din" olmadığı anlaşılmalıdır. Daha çok fundamentalist bir biçimde yorumlanmış, siyasileştirilmiş ve aşırıya doğru radikalleşti-

1. Raymond Aron, "L'avenir des religions séculières" (1944), *Chroniques de guerre. La France libre (1940-1945)*, Paris, Gallimard, 1990, s. 925-948.

rilmiş bir geleneksel dindir. IŞİD, dini hareketleri bünyesine katan, iç savaş zamanında Katolik Kilisesi'nin desteğini alan İspanyol ordusu gibi seküler bir rejim değildir. Tam tersidir aslında: Saddam Hüseyin'in eski Irak ordusunun, yani seküler bir rejimin askeri aygıt bölümünü kendisine katan, İslami fundamentalist bir harekettir.

Diğer benzerlikler devletin (veya onun embriyo halinin) organizasyonuna ve hareketlerin ortaya çıkışına dairdir. Eğer faşizm hukukun egemenliğinin ve temsilci kurumlarıyla (güçler ayrılığı, anayasa tarafından temin edilen bireysel ve kamusal özgürlük, meclis vb) demokrasinin yıkımına dayanıyorsa, IŞİD'e o zaman "İslamo-faşizm" denilebilir. Nereyi ele geçirse orada bütün özgürlükleri ortadan kaldırıyor ve bir terör rejimi kuruyor. Başka bir benzerlik de IŞİD'in ve klasik faşizmlerin oluşumuna dokunuyor: Faşizm, Birinci Dünya Savaşı'nın istikrarı bozduğu bir Avrupa'da doğdu, bilhassa şiddetin devlet tekelinde olmasının radikal sorgulanmasından etkilenen İtalya ve Almanya gibi ülkelerde – ki bu devlet tekelini Max Weber modern devlet olarak tanımlamaktadır. Faşizmin şiddeti, savaşla travmatize olmuş Avrupalı toplumların acımasızlaşmasının bir ürünüdür. Bugün benzer bir fenomeni Arap dünyasında bulabiliyoruz: Irak ve Afganistan yirmi yıl süren kalıcı savaşlarla harap oldu. Bir de Irak ile İran arasındaki fazlasıyla ölümcül savaşı da düşünürsek, Irak için otuz yıl bile diyebiliriz! Bu kesintisiz savaşların sonuçlarını unutursak, IŞİD'in şiddeti idrak edilemez kalacaktır. Fransa'daki saldırıları yapan kimselerin ilk önce Irak veya Suriye'ye geçmesi ve orada şiddete ünsiyet kazanması tesadüf değildir. Orada dini fundamentalizmin ötesine geçmiş özel bir durum var. Dini fundamentalizm gericilik üretir; intihar bombacılarını ve kalabalıkların içine rastgele ateş açmayı değil. Kısacası, IŞİD İslami fundamentalizme indirgenemez.

Aslında tüm bunlar, faşizmler ve IŞİD arasındaki benzerlikler olarak tarif edilebilir. Fakat bu karşılaştırmada nüanslara dikkate etmeli. İlkin, bu rejimlerin tam da doğalarıyla ilişkili farklılıklar var. Faşizm için, tarihçiler "emperyal faşizm"

ve "işgal faşizmi" (yani işbirlikçi rejimler; Vichy'nin Fransa'sı gibi bir yenilgiden sonra belirli ülkelerde ortaya çıkmıştır ve boyunduruk altına giren bir duruma sahiptir[2]) diye ayrım yaparlar. Nazizm tanım itibariyle emperyal faşizmdir, Vichy Fransa'sı ise işgal faşizminin tipik bir örneğidir. Bu bakış açısıyla, 1943'e kadar süren İtalyan faşizmi ile İtalyan Sosyal Cumhuriyeti arasında bir ayrım yapılabilir. İlki, Akdeniz'i bir İtalyan denizi yapma tasarısına sahip ve Afrika, Balkanlar ile Yunanistan'da sömürgeler yaratarak imparatorluğunu kurmak isteyen bir rejim. İkincisi ise, ülkenin sadece bir parçasını kontrol eden ve tamamıyla Nazi Almanya'sının hizmetindeki işbirlikçi bir rejim. "Emperyal" faşizmler Avrupa'da ortaya çıktı ve egemenlik ile zapt politikasını sürdürdüler. IŞİD, orijinal İslam'ın yayılmacılığına referansla bu emperyalist faşizmin bir parçasıdır; her ne kadar yayılmacılığın, rejimin yaratımı ve güçlendirilmesinden sonra geldiği faşist İtalya veya Nazi Almanya'sının aksine IŞİD bu yayılmayla kurulmuş ve yapılanmış olsa da.

Yayılma ve zapt etme politikasının dışında başka bir benzerlik yok mu?

Evet, çok önemli başka bir tane daha var: Teokratik projesinin ötesinde, IŞİD, *radikal bir milliyetçilik* biçimini vücuda getirdi. İslam Devleti, Müslüman dünyasında Sünnilerle Şiileri bölen bir ayrımın, kırılmanın ifadesi. IŞİD'in gücü diyebileceğimiz şey radikal bir Sünni milliyetçiliğidir ve bu da onun fundamentalist boyutunun ötesine geçmektedir. IŞİD'in içinde sadece İslamistler yok, Saddam Hüseyin'in eski ordusunun tam bir bölüğü mevcut. Bu askerler, Irak'ta Amerikalılar tarafından devreye sokulmuş Şii güce başkaldıran seküler Sünnilerden oluşuyor. Nurî el-Malikî, Sünnileri on yıl boyunca dışladı, bu askerler de onun intikamını alıyor.

Bununla beraber IŞİD milliyetçiliği, faşist milliyetçilikten çok farklı. Ne İtalyan faşizminin silsile-kök (*stirpe*) mistisizmi ne de Nazizmin merkezinde duran kan ve toprak kültünün

2. Robert O. Paxton, *Le Fascisme en action*, Paris, Le Seuil, 2007.

IŞİD'le alakası yok. İslami fundamentalizm, Avrupalı faşizmlerde bulunmayan evrenselci bir boyuta sahip. *Ümmet* ilkesine bağlanmış ve bu dini topluluk, etnik veya bölgesel sınırlamalar olmadan, Müslüman diasporayı da katarak bütün inananları birleştirmeyi amaçlıyor. İsrailli tarihçi Moshe Zuckermann, bu kavram ile Siyonizm arasındaki benzerliklerin altını çizmektedir – ki böyle bir analoji Nazizm ile yapılacak olandan daha güçlüdür.[3]

Fakat faşizm ile karşılaştırma, başka birçok noktadan sorunludur. Mesela, Avrupa dışında, Latin Amerika'da ortaya çıkan faşizmleri gördük. Bu faşizmler emperyalizmin, büyük güçlerin desteği sayesinde kendi iktidarlarını tesis ettiler. Şili'de, Latin Amerika'daki faşist rejimlerin en kötüsü, CIA tarafından organize edilen bir darbeyle kuruldu. Aynı şekilde, önceki sömürgeci güçler tarafından öyle ya da böyle desteklenen Afrika'daki para-faşist diktatörlükleri düşünebiliriz. Bunların aksine, IŞİD'in gücünün bugün birtakım Müslümanların gözünde IŞİD'in Batı'nın baskıcılığına karşı mücadele eden bir hareket olarak görülmesi olgusundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum da IŞİD'i faşist olarak tanımlamayı sorunlu hale getirmektedir.

Dahası, liberal demokrasinin iflasa doğru gittiği bir zamanda faşizmin liberal demokrasiye bir alternatif sunduğunu da unutmayalım... İtalya'daki faşizm, genel oy hakkını yeni tesis etmiş liberal Devlet'e saldırıyordu. Almanya'da ise Avrupa'daki demokrasilerin en gelişmiş biçimlerinden birisi olan Weimar Cumhuriyeti'ne. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in altı kazıldı. İspanya'da Frankoizm İkinci Cumhuriyet'e bir tepkiydi... Fakat IŞİD'in doğduğu Arap dünyasında hiçbir zaman demokrasi olmamıştı. Dolayısıyla bu grup demokrasiye karşı bir tepki değil. Daha çok demokrasinin yokluğunda ortaya çıkan bir fenomendir IŞİD ve on yıllardır Arap-Müslüman halkına baskı uygulayan askeri diktatörlüklerin reddedilmesinden beslenmektedir.

3. Moshe Zuckermann, "'Islamofascism': Remarks on a Current Ideologeme," *Die Welt des Islams*, 52 (2012), s. 351-369.

Son olarak, klasik faşizmin temel bir unsuru ve hatta onun var olmasının sebeplerinden birisi de antikomünizmdir. IŞİD, antikomünizmin artık bir rol oynamadığı Soğuk-Savaş sonrası dönemde, uluslararası bağlamda ortaya çıktı. Hatta radikal İslamist terörizmin Müslüman dünyanın çeperlerinde –özellikle Avrupa'daki sömürge sonrası gençlerde– bir cazibe uyandırdı. Bu da bazı açılardan iki savaş arası yıllarda komünizm tarafından kutuplaştırılan siyasi radikalleşmeyle karşılaştırılabilir. Radikal İslamizm genç, işçi sınıfından Müslümanları ve genç orta sınıf mühtedileri kendisine çekti. Radikal sol kutbun cazibesinin yokluğunu da böylece telafi etti.

> *Burada siyaset bilimci Olivier Roy'un tezine katılıyormuş gibi görünüyorsunuz. Ona göre birçok genç Avrupalı'nın cihatçılığı beğenmesi, cihadın düşünce pazarında "elde hazır bulunabilen tek neden" olmasından kaynaklanmaktadır – ve bu durum, 1970'ler aşırı solunun şiddet dolu eylemlerin cazibesine kapılmasıyla karşılaştırılabilir...*[4]

Evet, Olivier Roy ile hemfikirim. Sömürge karşıtı (artık ulusal-cumhuriyetçi olmayan) bir solun uyanışı, dönüşümleri, İslamist radikalleşmeyi ve gençlerin Suriye'ye doğru yola çıkışını durdurabilirdi. Fakat faşizm ve IŞİD arasındaki başka bir farka dikkat çekmek istiyorum. Faşizm, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 1920'lerin başında çöken liberal düzene alternatif olarak ortaya çıktı. Eski muhafazakâr ve gerici ideolojilerle hiç ilgisi olmayan türden hareketler olmak istediler. Sadece bir karşı-devrim sunmadılar, aynı zamanda eski düzeni yeniden canlandırmayı da düşünmediler. Mussolini bazı yerlerde şöyle yazmıştı: "Biz, De Maistre tarzı muhafazakârlar değiliz." Faşizm kendisini geleceğe doğru tasarlar ve "yeni insan"ı şekillendirmek için yeni bir medeniyet inşa etmek ister. Bu açıdan bakarsak, George Mosse'nin faşizmle Fransız Devrimi ve Jakobenliğin aynı soydan geldiğini söylemesi

4. Olivier Roy, "Le djihadiste est une révolte générationnelle et nihiliste," *Le Monde*, 24 Kasım 2015.

doğrudur.[5] Faşizm devrimci bir fenomen olmak ister. Mesela, devrimcilerin 1789'da yaptığı gibi faşizm de yeni bir takvim önerdi. Bu bakımdan faşizm, başka bir gelecek tasarısında bulunan komünizmle rekabete girmiştir. Buna mukabil, IŞİD ütopyalar olmadan açılan yirminci yüzyılda doğmuştur. Gelecek için bir tasarısı olmamasının eksikliğini telafi etmek için halifeliği yeniden canlandırma projesini geçmişten referansla çizmektedir. *Kökenden gelen mitsel ve fantezileşmiş bir halifelik önermektedir*. Faşizmlerin ütopik gerilimini taşımamaktadır. Sonuç olarak, eğer iki savaş arası faşizmlerinkine benzer bir mekanizma varsa, o da muhafazakâr devrimin mantığıdır veya "gerici modernizm"in mantığı da diyebilirsiniz.[6] Faşizm muhafazakâr gelenekten bazı belirli değerleri –otorite, hiyerarşi, düzen– alır ve bunları modernitenin, özellikle de bilim ve her şeyden önce teknolojinin coşkulu kabulüyle ifade eder. Faşist propaganda, Avrupalı avant-gardlardan ilham aldığı kadarıyla aynı zamanda moderndir. İtalyan faşizminde bu propaganda Marinetti'nin fütürizmiyle uzlaşmıştı. Nazizmde ise propaganda yenilikçiydi, kolektif hafıza modern iletişim araçları sayesinde yayılan semboller ve mitler kanalıyla şekillendi. Leni Riefenstahl'ın filmleri ve Nazi yarışlarının "Işık katedrali" bu duruma iyi örnekler olabilir.[7] Şimdi ise IŞİD'de aynı düzenden bir şeyler buluyoruz: Gerici (obskürantist) bir proje ve fantezileştirilmiş bir geçmişe dönüş tasarısı olmasının yanında, IŞİD'in propagandası son derece çağdaş; internette yayınlanıyor ve müzik videolarının formunu kullanıyor... Yeni bir çalışma, IŞİD'in propaganda videolarının Hollywood'un stilistik klişelerini kullandığını gösterdi: çerçeveleme, gerilim, ölüm görünüşü... Claire Talon'a göre "İtalyan film türü peplum, western, gerilim veya bilim kurgu biçiminde

5. George L. Mosse, "Le fascisme et la Révolution française," *La Révolution fasciste. Vers une théorie générale du fascisme*, Paris, Le Seuil, 2003, s. 101-130.
6. Stefan Breuer, *Anatomie de la Révolution conservatrice*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1996; Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism. Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*, New York, Cambridge University Press, 1986.
7. Peter Reichel, *La Fascination du nazisme*, Paris, Odile Jacob, 2011.

olsun, IŞİD tıpkı kendinden önceki El-Kaide gibi, kültürel emperyalizmin kodlarını kendi buyruğu altında kullanıyor. Arabistanlı Lawrance'dan tutun da *Game of Thrones*'a, Salomé ve Vaftizci Yuhanna'ya kadar bütün Oryantalist ıvır zıvırları acımasızca yeniden dönüşüme sokuyor."[8]

> *Bana Omar Omsen'in aşırı detaylı propaganda videolarını hatırlattı. İnternetten erişilebilen bu videolar, muhtemel cihatçılara "seçilmiş" olduklarını hissettirip onların "saf/pak" tarafta şeytanın güçlerine karşı zorunlu bir savaşa katılacağını gösterir. Bu tarz sitelerde, (komplo teorilerinin hazır ve nazır olduğu) paranoyak bir şebeke onları dünyayı kurtaracaklarına ve bunu yapmak için de yeniden asil bir savaşçı olarak doğabilmek üzere eski kimliklerini kaybetmelerine ikna eder. Bu kısa videolar günümüzdeki video oyunlarını hatırlatan ve çok ileri seviyedeki sahnelemeyle yapılmış....*

Bu da başka güzel bir örnek. Burada şuna dikkatinizi çekmek istiyorum: Bu filmler IŞİD'in propaganda cephanesinde sadece bir aksesuar değil. Yeni Batılı teknolojileri kullanma kabiliyetlerini kesin bir biçimde gösteriyor ve daha derin bir şeyi ifade ediyorlar. Aynı şeyi, kendi vukuatlarını sahnelerken de görüyoruz; mimetik bir boyuta sahip. Örneğin, Amerikalı veya Britanyalı bir gazeteciyi infaz ederken maktulü Guantanamo'daki mahkûmları hatırlatan bir şekilde turuncu giydiriyorlar. Tıpkı şiddeti, yakmayı ve boyun kesmeyi sahnelemelerindeki gösterişleri gibi... Bunların hepsi Hollywood'un on yıllardır bizi beslediği sansasyonel filmleri hatırlatıyor. Çölde geçit töreni yapan pikap imgelerini veya Bataclan saldırısını yapacak gençlerin IŞİD'in düşmanlarının cesetlerini sürüklerken dalga geçtiklerini gördüğümüzde, bu sahnelemenin Irak veya Suriye'de kalmaktan gelen şiddete kazanılan ünsiyetten ve aynı zamanda Batılı dünyada önceden benimsenen şiddettin imgeselliğinden kaynaklan-

8. Claire Talon, "Comprendre le djihadisme pour le combattre autrement," *Mediapart* du 5 Ekim 2014.

dığını kendimize söyleyebiliriz. Tüm bunlardan dolayı IŞİD, yirminci yüzyılın başlarında kavramsallaşan "muhafazakâr devrim"in mantığının, yani aşırı obskürantizm ile modernitenin karışımının bir parçasıdır. IŞİD için bu modernite sadece finansal, teknolojik ve askeri değil, aynı zamanda estetik ve medyatiktir.

Faşizm dirimsel bir irrasyonalizme sahip. Bu durum, bireylerin fiziksel dayanıklılığının, kaslarının, hayvani güçlerinin estetik bir şekilde sahnelenmesine dayanıyor: Ernst Jünger'e göre, Büyük Savaş muharebelerinin çeliğinde yeni bir ırk yaratıldı.[9] Felsefi bakış açısına göre bu durum, *hayatı küçümsemeye başladığı ve ölüm içgüdüsüne yol açtığı ölçüde tamamen akıl d*ışıdır. Bunların hepsi IŞİD'de bulunuyor. IŞİD'in doğduğu dünyanın bu kısmının istikrarı bozulmuş ve harap düşmüştür. İki savaş arasında Avrupa'da tecrübe ettiğimizle çok kıyaslanabilir bir şekilde, insan hayatının değerini kaybetmesine burada şahit oluyoruz. Her iki durumda da "şiddetli ölüm", varoluşun normal bir kipi haline geliyor ve bir şekilde "doğallaşıyor". Heideggerci varoluşçuluğun mottosu "Ölüme doğru olmaklık", "*Sein-zum-Tod*" Irak, Libya ve Suriye'de en yüksek ifadesini buluyor bugün.

Sonuç olarak, sizi iyi takip ettiysem, IŞİD ile klasik faşizmler arasında yine de birçok ortak noktanın olduğu söylenebilir, değil mi?

Bu analojiler mevcut ve hesaba katılmalılar da. Fakat bahsettiğim dikkat çekici farklarla beraber düşünülmeli bu analojiler. Bununla birlikte, İslamo-faşizm kavramına dair çekincelerim büyük oranda "kavramın" kullanımlarını ilgilendiriyor. İslamo-faşizmden konuşmak, IŞİD'e karşı mücadeleyi yeni bir anti-faşist mücadele olarak düşünmek gibi anlaşılıyor. Böyle bir düşünceden de şöyle bir çıkarım doğuyor: Tıpkı geçmişte faşizme karşı yaptığımız gibi bugün IŞİD'e karşı harekete geçmeliyiz. Bu durum da bizi "kutsal

9. Ernst Jünger, *La Guerre comme expérience intérieure*, Paris, Christian Bourgois, 1997.

birlik" tuzağına götürüyor ve Batılı ülkelerce bugün Arap dünyasında yürütülen savışın, 1939-45 arası Nazi Almanya'sına karşı yürütülen savaşla eş olduğuna bizi inandırıyor. Fakat bu yanlış: Arap dünyasında yirmi yıldır yürütülen savaşlar aslında IŞİD'in matrisidir. İslami fundamentalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonundan ve sömürgesizleşmenin başlangıcından beri, bir yüz yıldır var fakat bugün bildiğimiz biçimi alması daha olumsal bir sebepten kaynaklanıyor. Dünyanın bu bölgesi savaşlarla perişan oldu, harap edildi ve bu da IŞİD'in var olma sebeplerinden biri. İşte bundan dolayı İslamo-faşizm hakkında konuşmak, Afganistan, Irak, Libya ve Suriye'de yürütülen savaşları, *kötülüğün güçlerine karşı zorunlu bir mücadele olarak anlamaya ve onları bu şekilde onaylama anlamına geliyor.*

Cihatçı söylemde din ve ideoloji arasındaki ilişkiyi nasıl tesis ediyorsunuz? Le Monde'daki köşe yazısını yukarıda alıntıladığımız Olivier Roy'a göre "cihatçılık" "İslam'ın radikalleşmesi"nden değil "radikalliğin İslamileştirilmesi"nden kaynaklanıyor...

Bu tanım bana göre isabetli. Bazıları Roy'un, IŞİD'in ideolojisinde dinin önemini küçülttüğünü iddia ederek ve "İslam'ın mesajının ta kendisinin", açıklayıcı bir sebep olarak ciddiye alınmasını ekleyerek onu eleştiriyor. Anladığım kadarıyla kendi Batılı kültürüm ve entelektüel eğitimimle, IŞİD'in saldırılardan sonra sorumluluğu kabul eden mesajlarını okuduğumda çok afalladığımı fark ediyorum ve onların mesajının bu dilde anlamını çözmek zor geliyor. Dinin, IŞİD ideolojisindeki yerinin tamamıyla değiş tokuş edilebilir ve yüzeysel bir tabaka olabileceğini düşünmüyorum. Bu dini boyut muhakkak ciddiye alınmalı. Fakat dini boyutta bir "sebep" görmüyorum. İslam, seküler bir tarihe sahip fakat belirli bir tarihi bağlamda, bizim dönemimizde bir parçası terörist bir boyut aldı. Osmanlı İmparatorluğu altında İslam, Hıristiyan Avrupa'dan daha hoşgörülüydü ve Avrupa ile ekonomik, teknolojik, kültürel vb alışverişlerini her zaman

sürdürdü.[10] Tıpkı mahkemeleri ve işkenceleriyle Hıristiyanlıkla Engizisyon arasındaki ilişki gibi, İslam ile IŞİD arasında da aşikâr bir ilişki var. Fakat IŞİD şiddetinin yalnızca dini bir açıklamasının yeterli ve doyurucu olacağı fikri bana şüpheli geliyor. Aslında, bu eski bir tartışma. Antikomünist tarih yazımı ve siyaset bilimi, Gulag'ın köklerinin tarihte değil, ideolojide görülmesi gerektiğini ve SSCB'nin bir "ideokrasi"[11] falan filan olduğunu bize her zaman anlatmıştı. Yeni-muhafazakârlık ideolojik kalıplarını değiştirmedi sadece düşman figürünün yerine yenisini koydu: Soğuk Savaş döneminde bu düşman komünizmdi ve günümüzde "radikal İslam" oldu.

> *Belki de öyle fakat birçok yorumcu IŞİD'e katılmak için Suriye'ye giden gençlerin büyük bölümünün İslamlaşmadığını, daha çok "taze din değiştirenler" olduğu gerçeğini vurguluyor. Tekrar alıntılayacak olursak, Olivier Roy'un belirttiği gibi Suriye'ye giderken sınırda yakalanan genç Londralının çantasından çıkan "Aptallar için İslam" kitabının sembolik bir örnek olduğu söylenebilir! Sosyolog Raphaël Liogier tarafından özellikle ortaya konan karşı-argümanı da konu edebiliriz: Fransa'da uzun süredir (radikali de dahil olmak üzere) İslam'la amel eden kişiler, IŞİD'den çok, Selefist sertliğin ve literalizmin [harfi harfine metni yorumlama] çekimine kapılmakta ve IŞİD'e daha çok kişisel krizde olan veya hayatta kendini kaybetmiş gençler arasından katılım olmaktadır.*

Evet, fakat biz IŞİD hakkında konuşuyoruz ve bu harekette, savaşçı güç olarak sömürülmüş ve Batılı ülkeleri korkutmak üzere propagandayla kullanılmış Avrupalı cihatçılar sadece bir azınlığı temsil ediyor. Bu hareketin Fransa, Belçika veya İngiltere'de doğmuş budala gençler tarafından

10. Jack Goody, *L'Islam et l'Europe. Histoire, Échanges, Conflits*, Paris, La Découverte, 2006.
11. Örneğin bkz. Martin Malia, *La Tragédie soviétique. Histoire du socialisme en Russie (1917-1991)*, Paris, Le Seuil, 1999.

yönetilmediğini unutmayalım; yönetenler Arap İslamistler! Aynı zamanda tek taraflı olan iki karşıt yorumdan kaçınmamız gerekiyor. Bir taraftan IŞİD şiddetini açıklamaya sadece dinin yeterli olabileceği tutumu, diğer taraftan ise İslam'ın burada hiçbir rol oynamadığı görüşü. Çeşitli faktörlerin hesaba katılması gerektiğini düşünüyorum. Komünizmle kıyaslamaya geri dönmek istiyorum. Bu tartışma bana Stéphane Courtois'nın *Komünizmin Kara Kitabı*'nda[12] yazdığı komünizmin kriminal bir ideolojiye indirgenmesini *mutatis mutandis* (gereken değişikliğin yapılması şartıyla) hatırlatıyor. Bu kriminal ideoloji Gulag'ı, Rus İç Savaşı'nı, Stalinizmi.... falan açıklayacaktır. Aynı şekilde IŞİD'i İslam'ın kötü içeriğiyle açıklamak istersek belli ki İslamofobik bir yaklaşıma düşeriz. Karşılaştırmaya devam edelim: Bununla beraber Rus Devrimi'nin Stalinist tıkanmasındaki ideolojinin ağırlığını boşaltmaya da katılmıyorum. İdeoloji bir rol oynadı ve eğer Stalin'in suçlarını Marx'a atfetmiyorsak Marx, Marksizm, Rus Devrimi ve Stalinizm arasındaki ilişkiyi çalışmak zorundayız. Bu sorun tahliye edilemez. Aynı şekilde, IŞİD'in İslam vahyi olmadığı ve İslam'ın tek mümkün tezahürü olmadığı aşikâr ama bunlardan da birisi aynı zamanda. Başka bir kıyaslamaya bakalım, Engizisyon, Hıristiyanlığın tek mümkün tezahürü değil, kurtuluş teolojisi de var! Fakat bununla beraber geçmişte Hıristiyanlık adına işlenen, günümüzde IŞİD tarafından İslam adına işlenen gaddar suçların olduğu gerçeğini inkâr edemeyiz.

> *Fakat, dini olgunun her şeyden önce sosyal bir olgu olduğuna ve dinin tek bir öze indirgenemeyeceğine, çok farklı tezahürlerinin olduğuna birisi itiraz edebilir. Engizisyon ve kurtuluş teolojisi arasında bir ilişki yok mu ve ikisinin Hıristiyan olması onları birbirine bağlamaya yeterli olmuyor mu? Benzer bir şekilde, İbn Rüşd'ün İslam'ı ile IŞİD'in İslam'ı arasında bir ilişki yok mu?*

12. Stéphane Courtois, "Les crimes du communisme," *Le Livre noir du communisme. Crimes, Terreur, Répression*, Paris, Robert Laffont, 1997.

Din sosyal köklere sahiptir: Marx bunu Durkheim'dan önce anladı fakat din sosyal bir olguya indirgenemez. Eğer isterseniz, dini Marcel Mauss'la *toptan* bir sosyal olgu olarak tanımlayabilirsiniz ki bu tanım onu şekillendirmeye katkıda bulunan birtakım unsurların analizini ima eder. İşte bu yüzden meseleyi tarihselleştirmek önemlidir. Siyasi İslamizmi ve dolayısıyla bunun kriz şeklinde ortaya çıkışı olan IŞİD'i okumanın anahtarlarından birisi yirminci yüzyıl devrimlerinin yenilgisidir. IŞİD, Arap Devrimleri'nin başarısız olmasından ayrı tutulamaz. Bu hareket, başarıya ulaşamamış bir devrimden beslenen Irak ve Suriye'deki iç savaştan doğdu. Arap Devrimleri başarılı olamadı çünkü siyasi bir projeleri yoktu; bir şeyler aradılar ve yeni bir gelecek icat etmeye zamanları olmadı. Ütopyasız veya mevcut dünya düzenine görünür bir alternatifin olmadığı bir dünyada ortaya çıktılar. Daha önce Arap sosyalizmi, pan-Arap milliyetçiliği vardı. Arap dünyasında laik hareketler vardı. Bu meselede örneğin İran'ı unutmayalım, devrim sadece Humeyni'yle sınırlı değildi, dini olanın bütün laik ve ateist güçleri bertaraf ettiği bir iç savaş dönemi yaşandı. Suriye'de Beşar Esad'ın düzenini protesto eden güçler aslında laik ve demokratik bir hareket teşkil ediyordu. Dahası, IŞİD'in doğumunda Batı'nın sorumluluğunu da göz ardı edemeyiz: Birleşik Devletler ve AB, ilk önce Afganistan'da Sovyetler'e karşı fundamentalist hareketlere askeri destek verdi, daha sonra Esad'a karşı İslamistlere; fakat daha sonra bunların birçoğu IŞİD'e geçti. Bununla beraber, iyi bildiğimiz üzere Birleşik Devletler, IŞİD'in doğumunda en büyük sorumluluğa sahip Suudi Arabistan'ı destekliyor. Amerikalılar'ın bölgedeki diğer büyük müttefiki Türkiye ise sahada IŞİD'e karşı tek mücadeleyi veren Kürtler'i bombaladı. Aşırı derecede karmaşık bir krizle karşı karşıyayız. Bütün bu unsurları hesaba katmak IŞİD'in doğumunu anlamak için oldukça önemli. Batı'nın bir şekilde mimarı olduğu bu kaos içinde, "modern cihat anlayışına göre İslam'ın literal doğasının veya yeniden yorumunun geri dönüşü"ne şahit oluyoruz.

Doğru, Birleşik Devletler'in farklı seviyelerde ve Avrupalıların da başka yerden dahil olduğu bu çok karmaşık olaylar silsilesini göz ardı edemeyiz. Bununla beraber IŞİD'in doğuşu sadece Batılı devletlere atfedilemez. Daha bölgesel seviyedekiler de dahil olmak üzere birçok faktörün birleşimiyle ortaya çıktı; özellikle de Beşar Esad gibi bir diktatörün varlığından. Hal böyleyse, sorumluluk "noktaları"nı şu veya bu baş kahramana atfetmek zor gibi, öyle değil mi?

Kesinlikle. Ne İslam uzmanıyım ne de Arap dünyası tarihçisiyim ve tüm bu faktörleri analitik biçimde tasnif etmekte çok zorlandım. Sadece genel çerçevenin karmaşıklığını hatırlatıyorum. Sorunuza cevap olarak ise dinin siyasi bir ideoloji olarak yeniden yorumlanması meselesine geri döneceğim. Çünkü yirminci yüzyılda Arap dünyasında –sosyalizmden ulusçuluğa, demokratik ve laik hareketlere kadar– birçok alternatif bir köşeye atıldı ve itibarları sarsıldı, en sonda da dine geri dönüş kaldı. Diğer bütün ideolojiler artık geçici ve hatta yanlış yönlendirici olarak görülürken İslam tek sağlam referans olarak kaldı. Burada biz IŞID'i, insan haklarının, temel özgürlüklerin ve demokrasinin radikal bir düşmanı olarak görüyoruz. Fakat küresel tarihin bizi davet ettiği üzere gözlem yerimizi değiştirir ve kendimizi Akdeniz'in güney tarafına yerleştirirsek daha farklı bir manzarayla karşılaşırız. İnsan hakları, liberalizm ve Batılı demokrasi adına savaşların çıktığı ve bu savaşların, "özgürleştirici bir hareketin ortaya çıkışına imkân veren tüm şartları baskıladığı, tahrip ettiği, kökünü kuruttuğu ve sildiği ideolojiler" olarak görünme riski var. Amerikan hamiliğinde Kabil ve Bağdat'ta tesis edilen "demokrasiler" işe yaramadı ve Arap Devrimleri bunları kendilerine model olarak almadılar. Bu bakış açısından, ufuklarına halihazırdaki bir batılılaşmayı koyan Orta Avrupa'da 1989 yılındaki "Kadife Devrimler"den çok daha farklılar. Arap Devrimleri askeri diktatörlükleri devirmeyi istedi –bunu Tunus'ta ve kısa bir zaman Mısır'da başardılar– fakat demokratik ufuklarının, bununla beraber ekonomik ve sosyal projelerinin yeniden icat edilmesi ge-

rekiyordu.[13] IŞİD işte bu hatadan doğdu; o halde bölgenin sosyal ve siyasi yeniden oluşumunun, daha da derinleşecek sürecinin sadece ilk adımı olarak düşünülebilir.

Sizi anlıyorum fakat her şeye rağmen Akdeniz'in bu güney bölümü aynı zamanda IŞİD'in kurbanı da; halkın büyük çoğunluğu IŞİD'in faaliyetini desteklemiyor...

IŞİD çökmeye başladı ve birçok gözlemci, önümüzdeki iki yıl içinde IŞİD'in biteceğini öngörüyor. IŞİD'in tesis ettiği terör rejiminin, sivil halk tarafından çok kötü bir şekilde tecrübe edildiğine hiç şüphe yok fakat IŞİD'in genişlemesi sadece şanstan kaynaklanmıyor, bunun da açıklanması gerekir. Hiçbir hareket, bu büyüklükte bir toprak işgaline halkın desteği olmadan ulaşamaz; günümüz Ortadoğu'su kadar istikrarını kaybetmiş bir bölge olsa bile.

IŞİD aynı zamanda Batılı savaşlara karşı çıkarak kendi meşruiyetini oluşturuyor. Bu savaşlar, on beş yıldan beri –Fransa'nın da 2014'ten beri aktif katılımıyla– terörist faaliyetlerle kıyaslanamayacak ölçüde, hatta onlardan daha fazla sivil ölüme neden olmuştur.

Gerçekten de IŞİD'in halk nezdindeki (bugün yavaş yavaş kaybolan) başarısı etkileyici: Dünyanın her yerinden neredeyse 30.000 insan (yılda) IŞİD'e katılmaya geldi.

Bu bizi faşizm sorusuna geri döndürüyor: Hitler'in kalabalıklardan büyük alkış alması tesadüf değildi. Bu noktadan hareketle, İtalyan tarihçi Renzo de Felice, faşizmi açıklamak için "mutabakat" kavramını öne sürmekte haklıdır.[14] Faşizm aslında yalnızca teröre değil, aynı zamanda nüfusun geniş kesimlerinin ve bazen de büyük bölümünün mutabakatına dayanır. IŞİD için de durumun bu olduğunu söylemiyorum

13. Bkz. Gilbert Achcar, *Le peuple veut. Une Exploration radicale du soulèvement arabe*, Paris, Sindbad, Actes Sud, 2013. [*Halk İstiyor: Arap İsyanları Üzerine Radikal Bir İnceleme*, Çev. Sanem Öztürk, Ayrıntı Yayınları, 2014].
14. Renzo De Felice, *Les Interprétations du fascisme*, Paris, Les Éditions des Syrtes, 2000.

ancak Ortadoğu'daki Sünni toplumun bir kısmı bu hareketi haklı buluyordur veya en azından Suriye'de Esad'a, Irak'ta Şii hükümete ve Libya'da Batı taraftarı otoriteye karşı IŞİD'i destekliyordur. Batılıların çıkardığı savaşlar IŞİD'ten daha fazla insan öldürdü; bu parametre mevcut durumun analizinde hesaba katılmak zorundadır.

Peki IŞİD'e ilişkin bir "totaliterlik"ten bahsedebilir miyiz?

Önsel bir durum olarak totaliterlik kavramının bu fenomeni betimlemekte faşizm kavramından daha geçerli olduğunu düşünmeye meyilliyim. Faşizm tarihsel bir şekilde çerçevesi çizilmiş bir şey ve tanımı da tarih yazımına ilişkin bir şekilde sistemleştirilmiştir. Totaliterlik kavramı diğer taraftan tarih biliminden çok siyasi felsefeye aittir. Max Weber bağlamında totaliter bir "ideal tip" inşa ederek totaliterlik teorisi geliştiren Hannah Arendt'in eserlerini düşünelim. Bana göre totaliterlik kavramının, özellikle de konu yirminci yüzyılın şiddet ve tahakküm biçimlerini tarihselleştirmeye geldiğinde hatırı sayılır miktarda sınırı var. Çünkü bu kavramı kullanarak bütün farkları siliyoruz ve komünizm ile faşizmin birbirine eş olduğu gri bir manzara çiziyoruz – kısacası hiçbir şey anlaşılır olmuyor bundan sonra. Ancak felsefi ve siyasi açıdan totalitarizm kavramının kendine has bir önemi vardır.

Nasıl olur da bir kavram "tarihsel olarak konuyla alakasız" ve "felsefi olarak konuyla alakalı" olabilir ki?

Faşizme dair konuştuğumuzda somut tarihi tecrübeleri düşünüyoruz hemen. Totaliterliğe dair konuştuğumuzda ise kafamız karışıyor... Yine de Arendt bu kavramın bir tanımını veriyor. Her ne kadar bu durum tarihsel terimlerde her zaman dönüştürülebilir olmasa da *Totalitarizmin Kaynakları* kitabı yirminci yüzyıldaki tahakküm mekanizmaları üzerine düşünmemize yardımcı oluyor. Arendt'in tanımı, bazı dikkat çekici görüleriyle beraber tarihsel olarak sorgulanabilir bir soykütüğü sunuyor. Fakat totaliterliğin, geçmişte bilinenlerden farklı bir şekilde, ideoloji ile toprak arasındaki

bir geçişime dayanan, tahakkümün yeni bir biçimi olarak soyut bir tanımını vermeyi beceriyor. [15] Bu noktayı basit bir formülle özetlersek totaliterlik, farklı öznelerin etkileşime girdiği kamusal alan olarak *siyasetin yıkımı*dır. Arendt meşhur *Siyaset Nedir?* makalesinde,[16] siyasetin ontolojiyle, varlıkla alakalı olmadığını çünkü *alttaki* [*infra*] ile –"arada olan"– tanımlandığını ve bunun da en azından iki ayrı aktörü, dolayısıyla sosyal bedenin bir ayrımını, aktörlerin çeşitliliğinin tanınmasını, dünyanın çoğulculuğunu varsaymaktadır. Totaliterlik bu çeşitliliği tahrip ediyor ve yerine hiçbir çatlağı olmayacak, yekpare, homojen bir cemaat koymak istiyor.

Bununla beraber, totaliterliğin bir "ideal-tip" olduğu açıktır. Örneğin Nazizmde rejim tarafından temsil edilen totaliter görünen yüzü ötesinde, hâlâ sivil bir toplum kalmıştı ve Alman toplumunun farklı kesimlerinin Nürnberg Yasaları'na veya Kristal Gece pogromuna farklı şekillerde tepki gösterdiğini bugün biliyoruz. Totaliterlik kavramına dayanan tarih yazımının sınırlarından birisi de bu ideal-tip illüzyonundan kaynaklanan şu yanlış fikir: Alman, İtalyan veya Sovyet toplumlarının, rejimin sergilediği "yüz"le mükemmel bir şekilde örtüşmesi. Fakat bununla beraber, Hitler'in Almanya'sında olduğu kadar Sovyetler Birliği veya faşist İtalya'da da tamamıyla homojen bir toplum inşa etme ayartısının var olduğu söylenmelidir. İşte bundan dolayı, genel bir felsefi-siyasi bakış açısından bu kavram ilginçtir ama totaliter diye nitelenen tarihsel tecrübenin yeterli bir tanımı olarak bunu görmemek şartıyla. "Siyasetin yıkımı" farklı yollarla gerçekleşebilir ve totaliter rejimlerin fenomenolojisi, ideolojilerine ve sosyal temele göre hatırı sayılır miktarda değişebilir. Nazi Almanya'sı ve Stalin SSCB'sinin totaliter olduğuna bütün demokratlar katılır fakat bunu söylemek bu politik sistemlerin nasıl doğduğunu, geliştiğini ve yirminci yüzyıl tarihine damgasını bırakan ölümcül mücadelelere nasıl giriştiklerini anlamamıza yardımcı olmaz. Batı demokrasilerinin Nazizme karşı

15. Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme*, a.g.e.
16. Hannah Arendt, *Qu'est-ce que la politique?*, Paris, Le Seuil, 1995.

savaşlarında komünizmle ittifak yapmak zorunda kaldıklarını anlamamıza da çare olmaz. Fransa, Almanya ve Japonya'nın bugün liberal demokrasiler olduğunu söylemek sıradan bir gözlem olacaktır fakat kendimizi bu gözlemle sınırlarsak bu üç ülkenin tarihine dair çok bir şey anlayamayız.

Ancak bugün yaklaşmakta olan totaliter tehdidin komünist ya da faşist devrimden ziyade, dünyanın küresel metalaşma sürecinin siyaseti ortadan kaldırmasında yattığına inanıyorum: Böyle bir dünyada tüm sosyal ve insani ilişkiler ticari hale geliyor ve tüm davranış ve arzularımız piyasa tarafından şekilleniyor. Bugünün totaliterliği, zihinlerimizin ve bedenlerimizin bireyselcilik ve rekabet ile uydurulan bir "yaşam tarzı"na göre yönelim kazandığı sosyal bir model hatta neredeyse "antropolojik" bir model bile diyebilirim. Günther Anders ve Theodor Adorno'nun, zamanında eleştirel bir şekilde dillendikleri şeye vardık: "Ticari malların bir uzantısı, ikincil organları haline geliyoruz." Bu durum totaliter bir evreni tanımlamaktan başka bir şey için kullanılamaz. Bu soyut kavram faydalı bir şekilde huzur bozan imkânlar ufkuna işaret ediyor.

Yine de IŞİD totaliterliğinin bu tarihsel akımla çok da ilgisi yok. Daha çok, bu aynı akıma verilen geriletici bir karşılık onlarınki. IŞİD'in Arendtçi modele göre ideoloji ve terörü kaynaştırdığı ve "siyasetin yıkımı"nın özel bir biçimini oluşturduğu kesin. Fakat belirttiğim üzere, IŞİD demokrasiyi yok etmiyor çünkü demokrasi Irak, Suriye veya Libya'da zaten yoktu. İslam'a ait olduğunu iddia ediyor fakat IŞİD'i, mevcut neo-muhafazakârların yorumlarına göre, İslam'ın totaliter özünün açığa çıkışı olarak görmek, Stalinizmi Aydınlanma'nın totaliter özünün ortaya çıkışı olarak görmek gibi bir şey olacaktır. Hannah Arendt, kitabının ikinci bölümünün tamamını ayırdığı emperyalizmi, totaliterliğin tarihsel savlarından birisi olarak ele alır. Bu durum hiç şüphesiz faşizm ve Nazizm için doğrudur fakat Stalinizm için biraz, IŞİD için çok daha azdır.

Röportajımızın ikinci bölümünün sonunda bir şey daha sormak istiyorum: IŞİD ile sizin "post-faşist" olarak betimlediğiniz siyasi hareketler arasında bir bağlantı görüyor musunuz?

Eğer post-faşizm mevcut radikal sağı tanımlıyorsa, IŞİD tamamıyla farklı bir doğaya sahip ve onları birbirleriyle ilişkilendirmek, hiçbir bulgusal değeri olmayan yeni bir kategori yaratmaya denk düşecektir. Marine Le Pen, Donald Trump ve IŞİD'i aynı faşist veya post-faşist fenomenin temsilcileri olarak gördüğümüzde mevcut dünyanın daha anlaşılabilir olabileceğini sanmıyorum.

Sonuç: Siyasi Muhayyile ve Post-Faşizmin Ortaya Çıkışı

Yirmi birinci yüzyılın siyasi muhayyileleri meselesine gelmek istiyoruz. Bu meseleyi neden post-faşizm ve IŞİD fenomenleriyle ilişkilendirmek istediniz?

Bu iki fenomenin konumlandığı küresel bağlamı etkilediği için. Faşizm kavramı hem yeni radikal sağ hareketler hem de İslamizmi konuşmak için anımsatıldı ve bunlar ile tarihi faşizm arasındaki ilişkinin aydınlatılması gereği doğdu böylece. Yeni Avrupalı radikal sağ hareketlerin alanı ile sınırladığım post-faşizm kavramı, hem devamlılığı hem de kesintiyi göz önünde bulundurmayı amaçlıyor. Aynı zamanda, belirli bazı mümkün analojilerin ötesinde, "İslamo-faşizm" denen şeyin neden çağdaş radikal sağdan ve klasik faşizmden tamamıyla farklı olduğunu göstermeye çalıştım. Şimdi post-faşizmin ve

IŞİD'in doğduğu daha geniş ideolojik bağlamı anlamamız gerekiyor.

> *Yirminci yüzyılın siyasi muhayyilesi, çok şematik bir şekilde komünizm ve faşizm ideolojilerinden oluşuyor. Fakat 1989'dan sonra, büyük özgürleştirici anlatılar yıkıldı ve tek mümkün ve gerçekçi dünya olduğunu iddia eden bir ideoloji, "neoliberalizm" ortaya çıktı. Post-faşizmin belirmesi bu her şeye gücü yeten eşsiz ideolojinin zamanında oldu değil mi?*

Yirminci yüzyılın ilk yarısının ütopik muhayyilesinden bahsetmiştik. Faşizm bu zamanlarda komünizme rakipti çünkü her ikisi de kapitalizmin krizine ve bunun siyasi ifadesi olan liberal Avrupa'nın krizine bir alternatif sunuyordu. Roosevelt'in Yeni Düzen'i (*New Deal*) sayesinde Birleşik Devletler'de demokrasi daha dinç ve gelecek vaat eden bir şey olarak göründü. Avrupa'da liberalizm on dokuzuncu yüzyılın bir kalıntısı olarak görüldü ve liberal demokrasi, faşizmlerle bir çeşit ortak yaşama evrildi (Sadece 1939'tan sonra çarpıştılar ve 1941'den öncesine kadar demokrasiler SSCB ile anti-faşist askeri bir bloğa girmemişti). Bugün bağlam tamamıyla farklı: Alman tarihçi Reinhart Koselleck'i alıntılarsak artık bir "beklenti ufku" yok.[1] Ütopyalar kayboldu ve ütopya kavramının kendisi itibarını yitirdi. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra, yirmi yıl boyunca bize ütopyaların ölümcül olduğunu açıklayan muhafazakâr medya kampanyalarına tahammül ettik. Onlara göre bütün ütopyalar tehlikeliydi çünkü "zorunlu olarak" totaliterliğe sevk edecekti ve herhangi bir sosyal-siyasi mimari fikri yani gelecek toplum için bir program, sadece "totaliter korku"yla sonlanabilirdi. "Tek mümkün özgürlük kaynağı"nın, temsilci kurumlar tarafından çerçevelenmiş bireysel özgürlükleri merkeze alan bir piyasa toplumunu ilgilendiren liberal paradigma olduğu sonucu çıktı. Bu bağlamda radikal sağ ve İslamizm, kaybolan ütopyaların *Ersatz*'ı

1. Reinhart Koselleck, "'Champ d'expérience' et 'horizon d'attente': deux catégories historiques," *Le Futur passé. Contribution à la sémantique des temps historiques*, Paris, Éditions de l'EHESS, 1990, s. 307-329.

(yerine geçen, yedek) oldu. Bunlar yeni ütopyalar değildi, sadece yedekleriydi. Her ikisi de tepkici çünkü geriye doğru gitmek istiyor: Aşırı sağ, dar bir ulusal egemenlik anlayışıyla beraber, Avrupa'ya dönüş, korumacılık ve göçmenlerin sınır dışı edilmesini savunarak kapalı ulusal sınırları yeniden tesis edebilmek için küreselleşmeyi reddediyor. Cihat ve halifeliğin terörist versiyonlarına sahip İslamizm ise "hayali" bir *gerçek İslam*'a geri dönüşü savunuyor. Bu iki hareket, birbirlerinin karşılıklı zıtlıklarını besleyen farklı cevaplardı. Aşırı sağ, göçmenleri ve sığınmacıları Batılı toplumların İslamlaşmasında bir hastalık taşıyıcı olarak görüyor; İslamizm ise kendisini Hıristiyan Avrupa'nın yabancı düşmanlığına karşı bir müdahale olarak lanse ediyor – fakat gericiliğe mahkûm kalıyor.

Görünmez Komite'nin yazarları bir takım benzeşmeyen unsurları, Zadistler, Podemos, Arap Devrimleri, Rio Başkaldırısı vb, aynı tür halk isyanları olarak yorumluyor. Bu isyanlar partilere değil, vatandaşlara bağlanabilir ki bunlar aynı zamanda yeni bir siyaset yapma yolu öneriyor. Bu listeye Fransa'daki "Nuit debout" hareketini de ekleyebiliriz. Tüm bu isyanların tutarlılığına inanıyor musunuz?

Hepsi birbirlerinden çok farklı olan şeyleri anlama konusunda çok hassasım: Arap Devrimleri, "Wall Street'i İşgal Et" ve sonra Bernie Sanders'ın ABD'deki kampanyası, İspanya'da Los Indignados ile Podemos, Yunanistan'da Syriza, Britanya'da Jeremy Corbin'in İşçi Partisi'nin başına geçmesi ve yakın zamanlarda Fransa'daki Nuit debout hareketi, Latin Amerika'daki bütün hareketler... Bunların hepsi ümit veriyor. Fakat büyük sorun, tüm bu direniş hareketlerinin en azından şimdilik yeni bir ütopya ufku çizmeye, 1989'da dikilmiş deli gömleğini parçalamaya muktedir olamamaları. Arap Devrimleri bir çıkmaza girdi; Avrupa'daki sosyal hareketler krizle yüzleşme ve eşitsizlikleri derinleştiren tasarruf politikalarını durdurma girişimleri olarak doğdu. Çarpıcı olan şey ise küreselleşme çağında bu hareketlerin hepsinin birbirinden ayrı bir şekilde kalması, bir noktada birleşmemesi.

İki savaş arasında, Rus Devrimi yeni bir ufuk açtı ve Avrupa sınırlarının ötesine giden, sömürgesizleşmenin savlarından biri olan küresel bir hareket yarattı. 1960'larda hâlâ şöyle bir şey vardı: Küba'dan Cezayir'e ve Vietnam'a sömürgesizleşme hareketiyle birleşmiş küresel genç isyan. 68'de Paris'teki barikatlar, Vietnam'daki Tet saldırısı ve Prag Baharı diyalog içinde görülen hareketlerdi. Bu hareketlerin birliğinin altında aktörlerinin bunun bilincinde olması yatıyordu. Bu aktörler birbirleriyle dayanışma içindeydi ve faaliyetleri bir noktada birleşiyordu. Eşgüdümlü girişimler bile vardı: Russell Mahkemesi ve Vietnam Savaşı'na karşı uluslararası gösteriler, Küba Devrimi'nden sonra Tricontinental ve hatta Bağlantısızlar Hareketi bu akımın bir parçasıydı. Bugün, bu duygu artık yok.

Aynı teşhisi Nuit debout macerası için de koyuyor musunuz?

Fransa'da yaşamadığımdan dolayı bu hareketi uzaktan büyük dikkatle ve sempatiyle takip ettim. Önceki hareketler gibi, bu hareket de uzun vadede sonuçları olabilecek bir dönemece işaret ediyor gibi geliyor bana. "Wall Street'i İşgal Et" olmadan Bernie Sanders'ın kampanyasını veya Indignados tecrübesi olmadan Podemos'u hayal etmek zor olabilir. Nuit debout da Fransa'da solun yeniden oluşumunun bir müjdecisi olabilir. Şimdilik temel sınırlılığı, çok güçlü sembolik etkisine rağmen taşraya geçmeyi başaramamasında yatıyor. Tasarruf (işçi kanunu) tedbirlerinin öldürücü sentezinin ve (aşırı sağın yükselmesiyle) yabancı düşmanlığının damga vurduğu mevcut iklimde, sömürge sonrası gençliğin isyanıyla birleşen bir sosyal hareketin yükselişi hikâyeyi değiştirebilir, hem de gerçek bir Avrupalı yayılımla. Brexit travmasından sonra, böyle bir şey AB'yi değiştirecek hareketin ateşleyicisi haline gelebilir: Jean-Claude Juncker ile cisimleşmiş piyasaların ve finansal lobilerin Avrupa'sının sonu, federal bir projenin üstüne inşa edilmiş sosyal bir Avrupa'nın başlangıcı.

Dünya genelindeki mevcut sosyal hareketlerin bu şekilde birbirinden kopukluğunu nasıl açıklıyorsunuz?

Bunu, uzun vadede algılanabilir ve giderek artan etkisiyle yirminci yüzyıl devrimlerinin yenilgilerinin bir neticesi olarak açıklıyorum. Bunun sembolik örneği Arap Devrimleri. İsyancılar kiminle mücadele edeceklerini çok iyi biliyordu fakat ne başkaldırdıkları diktatörlüğün yerine neyi nasıl koyacaklarına ne de kendilerini destekleyecek sosyoekonomik modele doğru nasıl değiştireceklerine dair fikirleri vardı. Bu devrimler, son iki yüz yılda gerçekleşmiş ve kendini yeniden icat etmek zorunda olan ama bir referans modeli de olmayan ilk devrimlerdi. Alternatif bir kültürün küresel dokusunu koordine projeler ve değişimlerle yeniden inşa etmek basit bir iş değil. Şimdilik sadece tecrübelerin değişimi ve fikirlerin uluslararası dolaşımı mevcut.

Fakat bu ütopyacı perspektif ve bağlantıların eksikliğini anlamak için bunu tamamıyla ideolojik bir sorundan kaynaklı gibi mi görmeliyiz? Yoksa, tam aksine bazı belirli sosyoekonomik koşullardan (mesela dünyada neoliberal politikaların sertleşmesinden) kaynaklandığı şeklinde mi düşünmeliyiz?

Sosyal bedenin bu dile gelmeyen durumunun inkâr edilemez sosyoekonomik sebepleri var ve bu sebepler küresel ve finansal kapitalizmin yeni biçimleriyle yakından bağlantılı. Arap ülkelerinde, işsiz gençler nüfusun önemli bir bölümünü oluşturuyor fakat onların sosyal güçleri zayıf ve askeri rejimlerin yürüttüğü ekonomik sistemlere meydan okumayı tam olarak başaramadılar. Avrupa'da "post-fordizm" –ekonominin finansallaşması, merkezi iş kipi olarak riskin yayılması, şirketlerin içindeki iş bölümü– denen şey sosyal kimlikleri püskürtmeyi kapsıyor. İşçi sınıfını sosyal ve ekonomik bir özne ve toplumun diğer tabakalarının etrafında toplandığı özgürleştirme işleminin motoru olarak dikkate alan geleneksel sol kültür artık gerçeklikle örtüşmüyor. Bu paradigma çöktü.

O zaman büyük özgürleşme hikâyelerinin kaybolmasının post-fordizmin başlamasına denk geldiğini söylüyorsunuz, değil mi?

Evet, 1980'lerde post-fordizmin ortaya çıkışı ve beşeri bilimlerde post-modernizmin belirişi arasında dikkat çeken bir eşzamanlılık var. Genellikle başlangıç noktası Jean-François Lyotard'ın meşhur makalesi "post-modernizm" olarak kabul edilir ki makale tam da özgürleştirici "büyük anlatılar"ın sonunu varsayıyordu.[2] Fakat aynı zamanda bu bir hafıza meselesi de. Fordizmin sonu, sosyolog Maurice Halbwachs'ın "hafızanın sosyal çerçevesi"[3] dediği şeyin çözülüşüne damga vuruyor. Aktarımın taşınmasıyla donatılmış bir hafıza, yavaş yavaş felce uğruyor. İşçi dünyasının nesilsel, sosyal, kültürel ve siyasal hafızası yirminci yüzyıl boyunca sosyalizm ve komünizmin devamlılığını inşa etti. İşçi dünyasında bütün bir tecrübe zenginliği bir kuşaktan diğerine geçti ve bu nakil, toplumda güçlü köklere sahip siyasi organizasyonlar tarafından yönlendirildi.

Post-fordist dönemde, Komünist Parti geri alınamaz bir düşüşü tecrübe etti. Sosyal kökleri dramatik bir şekilde indirgendi. Kültürünü oluşturan gelenekler, semboller, "ayin"ler şimdi geçmişe ait. Bu noktadan bakarsak, Ulusal Cephe'nin yenilenmesi daha derin görünüyor: Bu parti, artık Paris'in sokaklarında üniformalarla geçit töreni yapan ultra-ulusalcılar tarafından temsil edilmiyor. Gençlerin traşlı kafalarıyla Ulusal Cephe için geçit töreni yapması geleneği 1980'lerde hâlâ görünür bir şeydi fakat bugün neredeyse yok. Eğer Ulusal Cephe, işçi sınıfına geçmişten daha farklı bir şekilde hitap ediyorsa bunun sebebi, faşizm ile komünizmi karşı karşıya koyan yirminci yüzyılın yapısal ayrışmalarından birinin düşmüş olmasıdır.[4]

---

2. Jean-François Lyotard, *La Condition postmoderne*, Paris, Éditions de Minuit, 1979.

3. Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, a.g.e.

4. Bu yönü şurada iyi analiz edilmiştir: Luc Boltanski içinde, Arnaud Lesquerre, *Vers l'extrême : extension des domaines de la droite*, Paris, Éditions Dehors, 2014.

İşçi sınıfı, Komünist Parti şöyle dursun artık solla bile özdeşleşmiyor. İtalya'da da buna benzer bir şeyler görüyoruz: Ülkenin endüstrileşmesi yüksek bölgelerinde Kuzey Ligi en önde giden işçi partilerinden biri oldu. Komünizmin sonu bir tabuyu yıktı ve artık post-faşist hareketler işçi sınıfı dahil olmak üzere halk sınıfının çıkarlarının savunucusu olduklarını iddia ediyorlar. Elbette bu savunuculuk işçi sınıfının çok belirli bir vizyonu: Kuzey Fransa'da Ulusal Cephe için sadece "Fransız" işçi sınıfı mevzubahis. Ulusal Cephe tasarruf karşıtlığı ve anti-liberal söylemi etno-merkezcilik ve yabancı düşmanlığıyla nasıl karıştıracağını biliyor.

Yeni sosyal hareketler, işçi sınıfı hafızasından tamamıyla koptular. Yunanistan'da Syriza'nın ortaya çıkışı bir anda olmadı, daha çok radikal sol güçlerin bir araya gelme sürecinin, birçok entelektüel tarafından desteklenmesinin bir sonucuydu. Podemos için de aynı durum geçerli. Madrid Üniversitesi'nden bir grup siyaset bilimcinin yarattığı bu parti, siyasi alternatifler ve düşünce üzerine küresel terimlerle tefekkür eden entelektüel ve aktivistlerden büyük bir ağ meydana getirdi. Fakat geçen yüzyılın işçi sınıfı hafızası ile devamlılığı iddia etmenin yeterli olmadığını, yeni bir şeylerin icat edilmesi gerektiğini çabuk anladılar. Bu durum solun tarihini reddetme meselesi değil, daha çok bitap düşmüş bir tarihsel döngü ve bunun aşılması gerektiğinin farkına varmaktır. Açıkça görülüyor ki Podemos, Arap Devrimleri'ninkinden çok daha farklı bir bağlamda gelişti fakat her iki durumda da bu hareketler kendi zamanlarının sınırlılıkları içinde davranmaya zorunludur. Bu sınırlılık, yapay bir şekilde yaratılamayacak bir "beklenti ufku"nun feci şekildeki eksikliğidir.

İçinde yaşadığımız toplumun yarattığı hayali sınırlılıklara bu kadar tabi ıniyiz? Öyleyse halimiz çok vahim olurdu çünkü o zaman bize düşünmemiz için ufak bir özgürlük alanı bırakırdı...

Tasvir ettiğim durum kaçınılmaz bir şey değil neyse ki. Güçlü bir muhayyileyle donatılmış yaratıcı zihinler her de-

virde ortaya çıkabilir ve alternatif, başka bir toplum modeli sunabilirler. Sorun, yeni bir ütopyanın, vizyon sahibi bir zihnin dahiliği sayesinde doğmayacak olması: Sosyal güçlerin böyle düşünceleri tutması hâlâ zorunlu. Gerçi şu anda cereyan eden bir dönüşümün, nitel bir sıçramayı üretebilecek moleküler bir sürecin uyarıcı işaretleri günümüzde bu pek mümkün durmuyor. Fakat hâlâ daha meydana gelmedi.

Size göre günümüzdeki "hafıza siyaseti", ütopyaların eksikliğinin yerine geçmek için kötü bir yedek. Bunun nedenini açıklayabilir misiniz?

Bugün Batılı hafıza alanı, savaş ve soykırımın, öncelikle de Holokost hafızasının baskısı altında. Bu fenomen otuz yıl öncesine kadar gidiyor; birbirlerine eşlik eden hadiseler sayesinde gün yüzüne çıktı: Fransa'da Holokost inkârının yükselişi, ardından Claude Lanzmann'ın *Shoah* filminin ortaya çıkışı, ki bu filmin etkisi yirminci yüzyılın hafızasında bir dönüm noktasını belirledi ve sürdürdü. Almanya'da ise Holokost dizisinin yayınlanmasının ardından "Tarihçilerin Tartışması" (*Historikerstreit*) ortaya çıktı. İtalya'da Primo Levi'nin *Boğulanlar Kurtulanlar*'ın yayınlanmasıyla meydana geldi. Bir tür ters etkide, Holokost üzerine yoğunlaşmak çok muhteşemdi çünkü önceki on yıllarda bu mesele nispeten bastırılmıştı. Dönüş noktası 1960'larda, Eichmann Davası'yla başladı ve bu fenomen yirmi yıl kadar sonra büyük önem kazandı. Bugün kültür endüstrisi tarafından kurumsallaşması ve metalaştırılmasıyla artık Holokost hafızası, eğitici veya birleştirici bir işlevi yerine getiriyor gibi görünmüyor. Seçilmiş ve tek taraflı bir hafıza haline geldi; bölmenin ve kızgınlığın kaynağı oldu. Son dünya çekişmesinin, bütün kıtaya yayılmış soykırımın kurbanları Yahudiler, bugün Avrupa ülkelerinde artık baskı gören bir azınlık tesis etmiyor; her ne kadar İsrail'in yaratılışı onları baskıcı bir devletle özdeşleştirmeye yardım etse de. Yahudileri kurbanın paradigmatik figürüne dönüştüren ve aynı zamanda sömürgeci şiddeti bastıran ve önemsizleştiren hafıza siyasetinin makus etkileri hiçbir

zaman iyi bir şekilde ölçülmedi. Antisemitizme karşı mücadeleye odaklanmış kampların hafızası, günümüz toplumunda hızla çoğalan İslamofobiyi görmezden geliyor. Avrupa'da meydana gelmiş soykırımlara ayrıcalık veren bir hafıza bu ve sömürgecilik tarihini işaret ettiği bütün neticeleriyle hesaba katmıyor. Bu hafıza büyük oranda şimdiden, günümüzden kopuk ve dolayısıyla da verimsiz bir halde. *Shoah*'ı okullarda göstermek ve öğrencileri Nazi kamplarına götürmek çok iyi bir şey. Fakat aynı zamanda Ulusal Meclis, sömürgeciliğin menfaatlerini yasalaştırıyor. Tüm bu yapılanlar bir aldatmaca olarak da görülebilir. Siyasi liderlerin, antisemitizmi ittifak halinde ve sert bir dille kınarken, yabancı düşmanlığını ve İslamofobiyi görmezden gelmeleri Holokost'u hatırlamanın erdemlerini boşa çıkarıyor.

Fakat Cité nationale de l'histoire de l'immigration (CNHI) gibi sömürgecilik tarihini ve sömürülenin hafızasını ele alma girişiminde bulunan kurumlar yok mu? Benjamin Stora veya Laurence de Cock gibi araştırmacılar, sömürgeciliğin, köleliğin öğretilmesine önemli bir yer verilmesi için uğraştılar...

Elbette. Kayda değer bir iş yaptılar. Bu hafızayı taşıyan birtakım başka ortak hareketler de var. Fakat yine de anma törenlerinde, müzelerde ve daha genel olarak hafızaya dair kamu politikalarında *Shoah* ile sömürgeciliğe ayrılan yerler arasında göze çarpan bir ikilem mevcut. CNHI'nın durumu bu noktada çok şeyi açığa çıkarıyor: Burası bir bakan tarafından resmi açılışı yapılmamış tek müze. Devletin yüksek otoriteleri tarafından yapılan resmi açılış töreni, müzenin oluşumundan on yıl sonra gerçekleşti. Bu müze, onu inşa edenlerinki de dahil olmak üzere uyuşmazlıktan doğdu. Müzeye ev sahipliği yapan binanın (1931'de Sömürge Fuar'ı için yapılmıştı) sembolik önemi de aynı zamanda tartışılır: Göçmenlik tarihi müzesi, daha önceden sömürge müzesinin olduğu yerde mi kurulmalıydı, ki böyle bir müze Fransa'nın başka yerinde yoktu? Elbette, CNHI geçici sergilerde sömür-

geciliği ele alarak bu eksikliği telafi ediyor. Çok iyi bir müze fakat mevcut tarih yazımı tarafından sürdürülen bir yanlış anlamaya dayanıyor: Sömürgecilik mirasının göçmenlik tarihi içinde erimesi fikri. İkisi arasında hiç kuşkusuz derin bağlantılar var fakat bu iki fenomen arasındaki ayrımı fark etmek, bunların "anlaşılabilmeleri" için önemli duruyor. Yirminci yüzyılda Polonyalı, İtalyan veya İspanyol göçmenlerin maruz kaldığı ayrımcılık ve aşağılanma, sömürgeleştirilenlere karşı uygulanan zulümden daha farklı bir doğaya sahipti. Bu göçmenler "yerli" değildi; hiçbir zaman kafeslerde ya da kolonyal sergilerde egzotik nesneler olarak sergilenmediler.

Bu konuda birçok antropolog, ilkel "önceki din"e bu geri dönüşün gerçeğinden daha fazla bir şekilde fantezileştiğinin altını çizdi – geleneğin devam etmesinden ziyade çoğunlukla bir yeniden yaratımdı bunlar... Olivier Roy buna "kültürsüz din" ve Jean-Loup Amselle ise "retro-evrim" [rétrovolution] diyor.[5] *Fakat dahası, faşizm de bir çeşit "siyasi din" sunmadılar mı? Post-faşizm ne yapıyor bu bağlamda?*

Bugün yirminci yüzyıldan bildiğimiz herhangi bir siyasi veya seküler dinin varlığını görmüyorum. Yirminci yüzyıldakiler dinin yerini almaya çalışan ideolojilerdi. Siyasi bir din olarak totaliterlik tezi, esasen Eric Voegelin, Waldemar Gurian ve daha yakınlarda tarihçi Emilio Gentile tarafından geliştirildi.[6] Bugün böyle bir durum yok. Daha önce de belirttiğim gibi siyasi İslamizmi siyasi bir din olarak görmek yerine siyasileşmiş bir din olarak görmeliyiz. Dinin yerine geçmeye çalışan bir ideolojiden değil, gerici anlamda siyasileşmiş bir dinden bahsediyoruz. Günümüzdeki tek siyasi din,

5. Martin Heidegger, "La question de la technique," *Essais et Conférences*, Paris, Gallimard, 1958; Günther Anders, *L'Obsolescence de l'homme. Sur la destruction de la vie à l'époque de la troisième révolution industrielle*, Paris, Éditions Ivréa, Éditions de l'Encyclopédie des Nuisances, 2002.

6. Eric Voegelin, *Les Religions politiques*, Paris, Éditions du Cerf, 1988; Waldemar Gurian, "Totalitarian Religions," *Review of Politics*, 1952, n° 4, ss. 3-14; Emilio Gentile, *Les Religions de la politique. Entre démocraties et totalitarismes*, Paris, Le Seuil, 2005.

nihai olarak belki de "piyasa putperestliği"dir. Kutlanması ve karşı konulmaması gereken tek kutsal varlık piyasadır. İster sağ olsun isterse sol, gelişmiş ulusların bütün sosyal ve ekonomik politikalarının varsayımı böyledir. Ulusal egemenliği sorgulayabiliriz fakat piyasa bir tabu olarak kalacaktır. Elbette herkes bundan çekiyor fakat hiçbir hükümet buna saldırmaya cesaret edemiyor. Piyasa ideolojisi zamanımızın siyasi dinidir.

Bu durum faşizmde var olan "siyasi din" boyutundan farklılaşmıyor mu? Nazi rejimi tarafından sahnelenen, bir tören ustasının kalabalıkları harekete geçirdiği ve bir dogma dayattığı büyük ayinleri düşünüyorum. Günümüzde bunun bir benzeri yok...

Kanaatimce, bizim düşünce ve davranışlarımızı belirleyen neoliberalizmin antropolojik modelinden dolayı bu tür şeyler yok. Neoliberalizm, mücbir siyasi rejim tarafından otoriter bir şekilde dayatılmıyor ve karizmatik bir liderle özdeşleşmiş durumda da değil. Bu yeni siyasi din, yirminci yüzyılın totaliterlikleri gibi işlemiyor. Bireyi merkeze koyuyor ve hayatını girişimci bir etkinlik olarak organize etmesini, kendisini başkalarıyla rekabete sokmasını gerektiriyor. Bu siyasi din, bireyin mutlak özgürlüğünü varsayıyor ki hakikatte bu da bir tür boyun eğme ve yabancılaşmadır. Yirminci yüzyılın sonuna damgasını vuran sembolik hadisede bunu gördük: Doğu Almanya, "Duvar"ı yıktığında ve komünist siyasi dinin fetişlerinden kurtulduğunda –Sovyet totaliterliğinin amblemlerini büyük bir enerjiyle imha ettiler– Batılı tüketim toplumunun müzik seti, parlak Batılı arabalar, moda elbiseler ve seks dükkânları gibi sembollerine akın etti. Bugün, yeni sağın post-faşizmi yirminci yüzyılın faşistleri gibi üniforma içinde yürüyüş yapmıyor, Marine Le Pen'in karizmasının Mussolini ve Hitler'in karizmasıyla alakası yok. Ulusal Cephe'nin taraftarlara, ululaştırılmış bir lidere veya siyasi bir dine ihtiyacı yok artık. Karizması daha çok çağdaş siyasetin en hükmedici iletişim kodlarıyla, televizyonda yayınlanan imgesi tarafından ifade ediliyor. Siyasi tarza göre bu çok açık bir kırılmadır.

Faşizm birtakım ezoterik sembolleri ve toprağın, ırkın, kanın, saflığın esrarlı havasını harekete geçirdi ve dahası takipçilerinin folklorik geleneklere yönelik büyük bir hayranlığı vardı, mesela Naziler için antik Almanlar... Yeni sağın ideolojik unsurlarında bunu göremiyoruz veya çok tali bir şekilde görünüyor, öyle değil mi?

Siyasi teori, *siyasi dinler* ile *sivil dinleri* ayırmaya meyillidir. Siyasi dinler faşizmlerdir (veya güç sistemine dönüşen komünizmdir): Bunlar dinin yerine geçen ve totaliter, anti-demokratik, özgürlük düşmanı bir rejimi amaçlayan seküler ideolojiler. Fakat yirminci yüzyılın ilk yarısında ihtişamın tadını çıkaran siyasi dinlerin yanında, sivil dinlerin demokrasiye saygılı olduklarını görebiliyoruz. Birleşik Devletler'de ve Fransa'da bu durumun simgesel örneklerini görüyoruz ve bunlar Cumhuriyetçi bir kült sunmaktadır. Cumhuriyet'in kurucu değerleri buralarda kutsal hale gelmiştir ve vatandaşların bunlara bağlı kalmaları iman gerektiren fiillerin bir parçası olarak istenir.

Cumhuriyet kutsal olarak algılanıyor. Manuel Valls, *Charlie Hebdo* ve Hyper Cacher saldırılarından beri böyle söylüyor ve François Hollande de Kasım 2015'teki Paris saldırılarından sonra aynı şeyi söylemişti. Fakat siyasi dinle sivil din arasındaki fark, sivil dinin demokrasiyle uyumlu olmasıdır; sivil din belli bazı ritüel ve semboller aracılığıyla demokrasiyi savunmayı amaçlar.

Peki bugün hâlâ Cumhuriyetçi ritüellerin bir anlamı var mı?

Ocak 2015'te Cumhuriyetçi ritüeller etkiliydi. Régis Debray, 11 Ocak'taki saldırı sonrası gösterilerin Cumhuriyet'in gücünü gösterdiğini ve bunlara katıldığında büyük mutluluk hissettiğini söyledi.[7] Cumhuriyet'in savunulmasındaki seferberliğin ölçüsü aslında etkileyiciydi. Duygu çok kuvvetliydi. Fakat tekrar belirtmek gerekirse bu gösteriler, cumhuriyetçi ulusalcılığın bütün tezatlarını gösterdi. "Charlie" cumhuri-

7. Régis Debray, "Mise au point," *Medium*, 2015, n° 43, s. 8-25.

yetçi sembolün cisimleşmiş haline geldiğinde,[8] sömürgeci kuruntular yüzeye çıktı: Charlie, Cumhuriyet'in mükemmel özüyse, Müslümanlar bunun dışındaydı.

Place de la République'in daha "vahşi" anma törenlerini veya Fransa dışındakiler de dahil olmak üzere birçok insanın Facebook profil fotoğraflarındaki Fransız bayraklarına yönelik aşırı dayatmayı da düşünebiliriz... bunlar da güçlü cumhuriyetçi semboller değil miydi?

Vahşi anma törenlerinde aynı sembolik gücü görmüyorum. "La Belle Équipe"in önündeki çiçekler ve bağlılık sözleriyle yaratılan sunağı gördüm. Bu sunak, hafızanın kendiliğinden oluşan bir zuhur yeriydi, fakat saldırılardan sonraki gösterilerle ne aynı sembolik güce ne de aynı siyasi boyuta sahipti. 11 Ocak'a geri gelirsek, benim buna dair rahatsızlığım şundan kaynaklanıyor: Bir tarafta, olağanüstü bir seferberliğe şahit oluyorduk ve bu hiçbir şekilde yapay değildi çünkü insanlar özgürlüğe ve değerlere bağlılığını, tamamıyla meşru öfke ve üzüntülerini göstermek için sokaklara inme ihtiyacı hissetti. Diğer taraftan ise "Je suis Charlie" (Ben Charlie'yim) sloganı canımı sıktı. Cumhuriyet artık herkes için ifade özgürlüğü hakkı, düşüncelerin ve dinlerin çoğulculuğu ve hatta blasfemi olarak görülmüyordu fakat yeni bir çeper çizdi; artık teröristlerin çok ötesinde, Müslümanlar, her hafta Charlie Hebdo tarafından küçük düşürülenler bu çeperden dışlanmıştı... İşte bu cumhuriyetçi sivil din ile İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık arasındaki ilişkinin muğlaklığıdır. Bu çelişki on dokuzuncu yüzyıldan beri Cumhuriyet tarihinin içinden geçmektedir. Görüntüyü kurtaran şey ise Marine Le Pen'in bu gösteriye katılmamış olmasıydı.

Röportajımızın sonuna geldik. Son sözünüz nedir?

Muhtemelen çok yüzeysel bir şekilde, çeşitli fakat birbirleriyle ilişkili konulara değindik. Geniş ölçüde paylaşıldığını

8. Emmanuel Todd, *Qui est Charlie? Sociologie d'une crise religieuse*, Paris, Le Seuil, 2015.

düşündüğüm hissim, büyük bir belirsizliktir. Bir geçiş zamanında yaşıyoruz: Yirminci yüzyıl bitti, daha en baştan 11 Eylül ile yeni bir şeyi, Arap dünyasını harap eden savaşları, küresel ekonomik krizi, Avrupa'ya saldırıları tecrübe ettik. Bunlar sadece kaygılarımızı arttırdı. Yeniyle, bilinmeyen senaryolarla karşılaştık fakat elimizde sadece geçen yüzyıldan miras kalan kelime dağarcığı vardı. Bunun da kelimeleri yorgun fakat artık yenilerine biçim vermek zorundayız. İnanıyorum ki yapacağız. Faşizm etrafındaki bütün bu tartışma bu geçiş durumunun bir parçası. Yirmi birinci yüzyılın bir mutluluk çağı olmayacağını biliyoruz fakat bizden öncekilerin aksine, bir gelecek tasarısı tanımlamak artık bize zor geliyor. Geçmişin başarılarını koruyabilmek, her geçen gün biraz biraz içi boşalan demokrasiyi koruyabilmek için en beterini def etmeyi deniyoruz. Hal böyleyken kazanın kaynadığını biliyoruz ve kazanın kapağı ileride açılacak. Büyük değişiklikler olacak, bunun için hazır olmalıyız. Kelimeler kendi kendilerine gelecekler.

Ek: Yirmi Birinci Yüzyıl Faşizmi: Durduğumuz Yer

Son on yıl boyunca dünya, aşırı sağ hareketlerin artışını tecrübe etti.* 1930'ların hayaletleri yeniden uyanıyor ve yeni –veya– post-faşist dalga farklı kıtalar üzerindeki gölgesini genişletiyor gibi görünüyor. 2016-18 arası Birleşik Devletler'de Trump'ın ve Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun seçimiyle başlayan süreç, Fransa'da Marine Le Pen ve Emmanuel Macron arasındaki çarpışmayla zirveye ulaştı. Birçok aşırı sağ parti AB hükümetlerine girdi ve Alternative für Deutschland'ın Alman, Vox'un İspanyol siyasi sahnesinde belirişi ve Matteo Salvini'nin liderliğindeki İtalya'da Lega Nord'un genişlemesiyle bazı "istisnalar" sona erdi. Otoriter, ulusalcı ve yabancı düşmanı hükümetler her yerde ortaya çıktı.

* Bu makale *New Politics* dergisinin 2021 yaz sayısında yayımlanmıştır. Yazarın isteği üzerine elinizdeki çeviriye eklenmiştir. (ç.n.)

Dünyaya karanlık çöküyor: neo-faşizm, post-faşizm, sağcı popülizm? Ortaya çıkan bu durumun nasıl isimlendirileceği tartışması hâlâ devam ediyor fakat herkes faşizmin tarihsel bir akademik alandan çok daha fazlası olduğunu ve bir kez daha çağdaş gündem üzerine bir meseleye denk geldiğini anlamış bulunuyor.

Benim de dahil olduğum birçok gözlemci, yeni bir ekonomik krizin bu genel eğilimi dramatik bir şekilde hızlandıracağını düşünmüştü ve bundan dolayı bu korkunç yeni senaryo için hazırlanmalıydık. Kriz gerçekleşti: 2020'nin başlangıcından beri Covid-19 pandemisi gezegeni küresel bir gerilemeye itti. Fakat aynı zamanda –bereket versin– bizim belayı çağıran teşhisimiz galebe çalmadı. Elbette, küresel bir krizin ortasındayız, aşırı sağ hareketler kaybolmadı ve birtakım neticeler hâlâ mümkün. Yine de faşizmin yükselişinin görünüşteki insafsız dinamiği dikkate değer bir geçici başarısızlığı tecrübe etti. Bu değişimin en açık işareti Trump'ın 2020 Kasım'ındaki yenilgisiyle geldi.

Bu heterojen ve çelişkili manzaraya, tek bir ülkeyle sınırlamadan genel bir perspektiften bakarsak pandemi iki küresel eğilimin matrisi olarak belirir: Biopolitik dönüş ve potansiyel olarak otoriter dönüş. Bu eğilimlerin elbette daha önce de var olmasından dolayı, bir matrise dair konuşmanın muhtemelen isabetsiz olmasının yanında, pandeminin bunları güçlü bir şekilde arttırdığı ve hızlandırdığına şüphe yok. Biopolitik dönüş herkesçe malum: Hükümetler halklar üstündeki kontrolünü, yönetilebilir ve korunabilir biyolojik objeler olarak hayatlarımızı –literal anlamıyla fiziksel bedenlerimize– gözetlemeyi sınırsızca geliştirdi. Küresel ekonominin geleceği bu sağlık politikalarının etkenliğine bağlı oldu, bunlardan ilki hızlı, geniş ve etkili aşılama kampanyasıydı. Hükümetlerimizi bu sağlık politikalarını yerine getirebilmelerine göre destekliyor veya eleştiriyoruz. Fakat meselenin ikinci bir boyutu var: Bize artık biopolitik nesneler olarak tesir etmiyor, daha çok hukuki ve siyasi özneler olarak, vatandaşlar olarak bu mesele bizi etkiliyor.

Bu ikinci boyut, hükümetlerimizin "istisna haline" dönüşmesinin altında yatan potansiyel olarak otoriter bir dönüştür ki bu istisna hali, kamusal ve bireysel özgürlüklerimizi radikal biçimde sınırlamaktadır. Elbette, kolektif emniyet adına tertip edilmiş kapanmaları ve kısıtlamaları kabul ettik fakat bu politikaların hayat tarzlarımızı, çalışma yollarımızı, sosyalleşme biçimlerimizi değiştirdiğinin ve toplumlarımızın sınıf farklarını çarpıcı biçimde arttırdığının gitgide farkına vardık. Virüs karşısında hepimizin eşit olduğu doğru değil çünkü sosyo-ekonomik statüye ve ulusal aidiyetimize göre virüse seçici olarak maruz kalıyoruz. Küresel Güney'in virüsten daha fazla etkilendiğine hiç şüphe yok. Bu demek oluyor ki eşitsizlikler her seviyede büyüyor ve böylece bu da daha fazla eşitsizlik, daha fazla otoriter güç anlamına geliyor. Çin'de pandemi Orwellcı kanunlara layık despotik önlemlerle etkisiz hale getirildi. Bazı Avrupa ülkelerinde kapanma ve kısıtlamalar, terör karşıtı yasaların uygulanmasıyla başladı ve bu da polis şiddetindeki dikkate değer artışa yol açtı.

Böyle bir bağlamda, aşırı sağ hareketler "istisna haline yönelik otoriter dönüş"e önderlik edecek iyi adaylar olarak görülebilir. Fakat en önemlisi, bu hareketler biopolitik dönüşü yönetebilecek ciddi, yeterli bir kazanım önermiyor. "İyi çobanlar" olarak Trump, Bolsonaro, Modi, Le Pen ve Salvini pek muteber değiller. Fransız filozof Michel Foucault'nun terimleriyle, kimse onlara etkili bir "pastoral iktidar"ın cisimleşmiş hali olarak bakmıyor. Bu, mevcut aşırı sağ hareketler ile klasik faşizm arasındaki kayda değer farklardan biri ve bu fark, farklı tarihsel bağlamlarımızla ilişkin birçok diğer ayrışma hattının çok daha ötesine uzanıyor. 1930'larda Benito Mussolini, Adolf Hitler ve Francisco Franco bir gelecek vaat ettiler. Birçok insanın gözünde, çökmüş siyasi düzeninin kalıntılarını şekillendiren tükenmiş liberal demokrasilere karşı ve ekonomik krize de etkili bir cevap olarak göründüler. Elbette bu tehlikeli bir illüzyondu –yeniden silahlanma ve savaş yürütmeyle işsizliği sonlandırma çabaları felaketle

sonuçlandı– fakat İkinci Dünya Savaşı'na kadar propagandaları yeterince iyi işledi.

Aynı durum mirasçıları için geçerli değil. Trump'ın, Bolsonaro'nun, Modi'nin, Le Pen'in ve Salvini'nin pandemiye karşı cevapları basitçe inkâr, idrak edememe, ehliyetsizlik ve sonuç vermeme içeriyor. Pandeminin ilk yılı, küresel cevaplar gerektiren küresel acil vak'ayla yüzleştiğimiz bilincini arttırdı. Geleneksel aşırı sağ çözümleri –milliyetçilik, muhafazakâr değerlere ve ulusal egemenliğe geri dönüş ve günah keçileri arama– hiç işe yaramadı. İtalya'da, milliyetçi ve yabancı düşmanı Lega'nın karizmatik lideri Salvini, kitlesel mitingler organize etmeye alışmıştı ve bu mitinglerde ülkesinin başına bela olan berbat hastalıkları ifşa ediyordu: Göçmenler, mülteciler ve elbette İslam. Nefret vaazı, pek popüler bir egzersiz olarak kendini kanıtlamış ve oyları toplamıştı. Bununla beraber pandeminin birkaç ayında İtalya'nın Avrupa'daki salgının merkez üstü haline gelmesi ve ülkedeki hastanelerin dolup taşmasıyla, İtalya'daki meslektaşlarının yardımına koşan Arnavut, Tunuslu ve Çinli doktor ve hemşireleri övgüye boğdu insanlar.

Bu bir tersliğin işaretiydi fakat yenilgi veya dönülmez bir düşüş değildi. Neticeleri daha bilinmeyen ve açık kalan bir geçiş sürecinin ortasındayız: Ya iklim değişikliğiyle yüzleşebilecek ve kırk yıllık neo-liberalizmin ürettiği dönüşümü tersine çevirecek yirmi birinci yüzyıl "Yeni Düzen"i ya da gezegeni tahmin edilen felakete doğru itecek "aşırı bir sağ". Mevcut bağlamda, her iki netice de pek muhtemel.

Yirminci yüzyılda faşizm, etnik olarak homojen ve ırksal topluluk olarak görülen ulusu "ıslah etme" projesiydi. Faşizmin özü böyleyse mevcut aşırı sağ hareketleri, pek çok aşikâr farka rağmen, klasik faşizmin mirasçıları olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Elbette, faşist sözlük değişti ve faşizmin "hayali cemaatleri" yeni özelliklere ya da başka bir ifadeyle yeni mitlere sahip oldu. Düşmanlarına karşı savunulan veya yeniden tesis edilen sözüm ona asli bir saflık tayin etti. Bu düşmanlar göç ("büyük yer değiştirme"), beyaz karşıtı ırksal

istila, geleneksel değerlerin feminizm ve LGBT ile yozlaşması, İslam ve temsilcileri (terörizm ve "İslami solculuk") gibi şeyler. Bu neo-faşist dalganın ortaya çıkışı için öncüller, küresel elitlerin hegemonya krizinde yatıyor. Bu hegemonyanın eski ulus devletlerden tevarüs ettiği hükmetme araçları, modası geçmiş ve artarak etkisiz hale gelmiş gibi görünüyor. İtalyan Marksist Antonio Gramsci'nin, Niccolò Machiavelli'yi tekrar ele alarak açıkladığı üzere "hâkimiyet, siyasi bir rejimi gaddar ve zalim değil de meşru ve faydalı göstermeye imkân tanıyan kültürel hegemonyanın ve baskıcı aygıtların bir terkibi"dir. Neo-liberal politikaların hüküm sürdüğü birkaç on yıldan sonra, yönetici sınıf kendi refah ve iktidarlarını muazzam derecede büyüttü fakat aynı zamanda belirgin bir meşruiyet ve kültürel hegemonya kaybına maruz kaldı. "Neo" veya "post-faşizm"in yükselişinin öncülleri bunlardır: Bir taraftan yönetici sınıfın "acımasızlığa kapılması" ve diğer taraftan ise hâkimiyetlerini doğuran genel otoriter eğilimleri.

Ulusu "ıslah etme" projesi olarak bir faşizm tanımı tarihsel devamlılığın temel unsurunu yakalıyor fakat muhtemelen yetersiz kalıyor. Tarihsel gözle bakılırsa, faşizm radikal bir milliyetçilik biçiminden ve ırk temelli bir millet fikrinden daha fazlasıydı. Faşizm aynı zamanda bir siyasi şiddet pratiğiydi, militan bir anti-komünizmdi ve demokrasinin tamamıyla yıkımıydı. Özellikle sola ve komünizme yöneltilen şiddet, faşizmin siyasi aksiyonunun ayrıcalıklı biçimiydi ve her nerede iktidara geldiyse –ister İtalya ve Almanya'daki gibi yasal olsun isterse İspanya'daki gibi askeri darbeyle– orada demokrasiyi yok etti. Bu bakımdan aşırı sağdaki yeni hareketler, demokrasi ve şiddetle daha başka bir ilişkiye sahip. "Halkı" elitlere karşı savunma ve düzeni yeniden tesis etme iddiasındayken, yeni bir siyasi düzen yaratmayı dileyemezler. Avrupa'da, AB içindeki enstitüleri yok etmek yerine, otoriter ve milliyetçi eğilimleri yürütmekle ilgileniyorlar. Macaristan'daki Viktor Orbán'ın ve Polonya'daki Mateusz Morawiecki'nin vaziyeti böyle, aynı zamanda Fransa'da Le Pen'in ve İtalya'da Salvini'nin de – her iki lider de nihai olarak avro para birimini

kabul ettiler. İtalyan Lega yakın zamanda, neo-liberalizm ve finansal elitlerin göstermelik yöneticisi, eski Avrupa Merkez Bankası yöneticisi Mario Draghi tarafından önderlik edilen bir koalisyon hükümetine girdi. Hindistan, Brezilya ve Birleşik Devletler'de, aşırı sağ liderler kendi ülkelerinin kurumsal altyapılarını sorgulamadan iktidara geldi ve otoriter ve yabancı düşmanı eğilimler geliştirdi. Bolsonaro ve Trump'ın güçleri meclisi feshetmeye yetmedi ve aynı zamanda meclisin yönelttiği birtakım görevi kötüye kullanma suçlamalarıyla karşılaşarak yetkilerini bitirdi (veya bitiriyor).

Son aylarda çokça tartışılan Trump'ın durumu özellikle ders verici. Trump'ın faşist gidişatı başkanlığının son döneminde, yenilgiyi kabul etmediğinde ve seçim sonuçlarını geçersiz kılmaya çalıştığında açıkça ortaya çıktı. Amerikan Kongre Binası'nı işgal eden partizanlarının folklorik "ayaklanmaları" başarısız bir faşist darbe değildi. Aslında, demokrasinin en temel kurallarını kesin biçimde yıkan –ki bu da onu bir faşist olarak tasvir etmeyi mümkün kılıyor– fakat siyasi bir alternatifi işaret etmekten aciz bir liderin seçimleri geçersiz kılmak için giriştiği umutsuz bir durumdu. Franco ve Pinochet, 6 Ocak "başkaldırısı"nı hiç şüphesiz acınası amatörlerin işi olarak görürdü. Kongre Binası hadiseleri, Birleşik Devletler'de faşist bir kitle hareketinin varlığını su götürmez biçimde açığa çıkardı – ve dahası, silahlı milisler ağı aracılığıyla organize edilen faşist bir hareketi gösterdi. Yine de bu hareket galip bir güç olmaktan çok uzakta kalıyor ve bunun dolaysız neticesi Cumhuriyetçi Parti'yi derin bir krizin içine soktu. Trump 2016 seçimlerini şöyle bir partinin adayı olarak kazandı: Ekonomik elitlerin, vergi kesintileriyle ilgilenen üst orta sınıfın, muhafazakâr değerlerin savunucularının, Hıristiyan fundamentalistlerin ve protesto oyunun cezbettiği fakirleşen beyaz halk sınıflarının bir koalisyonu. Bu koalisyon elbette yeniden yaratılmalıydı.

Beyaz ırkın üstün olduğunu savunan ve gerici-milliyetçi hareketin faşist lideri olarak Trump, bununla beraber yeniden seçilme şansına sahip değil. Dahası arkasındaki faşist hareket,

uygun bağlamda anlaşılmalıdır. 1920-25'te İtalya'daki faşist milisler (Kara Gömlekliler) veya 1930-33'te Nazi Taarruz Bölüğü, savaş sonrası İtalya ve Almanya'da şiddet üzerine devlet tekelinin düşüşünü ifade ediyordu. Bunların aksine Trump'ın milisleri Amerikan tarihinin zehirlenmiş meşruiyetidir, bu öyle bir ülkenin tarihidir ki şahsi silahlar, siyasi özgürlüğün bir niteliği olarak görülmektedir. Ne kadar korkutucu olursa olsun, bu çöken bir devletinin işareti değildir. 1930'larda Avrupalı endüstriyel, finansal ve askeri elitler, bölgeye ait siyasi krizlere, kurumsal felçlere bir çözüm olarak ve her şeyden öte Bolşevizme karşı savunma olarak faşizmi desteklediler. Bugün, onlar neo-liberalizmi destekliyor. Birleşik Devletler'de "tesis edilmiş düzen" Cumhuriyetçi Parti'yi Demokrat Parti'ye karşı alışılagelmiş bir alternatif olarak destekleyebilir fakat Pentagon, Joe Biden'in yürütmeye seçilmesini engellemek için beyazlığın üstünlüğünü savunanların darbesini hiçbir zaman uygun bulmaz. Avrupa'da tesis edilmiş düzen AB tarafından cisimleşmiştir ve "milli egemenliklere" geri dönmeyi savunan bütün bu popülist, milliyetçi ve post-faşist hareketlere karşıdır.

Klasik faşizm büyük savaşla harap edilmiş bir kıtada doğdu ve devletlerin derinden çalkantılı olduğu ve siyasi çekişmelerden kurumsal olarak felçli hale geldiği bir iç savaş ikliminde büyüdü. Radikalliği, Bolşevizm ile karşılaşmasından ortaya çıktı ve bu da ona "devrimci" bir karakter verdi. Faşizm "ütopik" bir ideolojiydi. "Yeni insan" ve "ulusal mükemmellik miti"ni yaratan hayali bir şeydi. Yeni aşırı sağ hareketler tüm bu öncüllerden yoksunlar: Avrupa'nın 1930'larda yaşadığı çöküntüyle karşılaştırılamayacak bir hegemonya krizinden ortaya çıktılar. Radikalliklerinde "devrimci" hiçbir şey yok ve muhafazakârlıkları –geleneksel değerlerin, geleneksel kültürlerin, tehdit edilen "milli kimliklerin" ve cinsel "sapmalara" karşı burjuvazi saygınlığının– faşist ideolojileri ve ütopyaları derinden şekillendiren bir istikbal fikrine sahip değil. İşte bundan dolayı onları "neo-faşist" yerine "post-faşist" diye tasvir etmenin daha isabetli olacağını düşünüyorum.

Bu durum, hiçbir faşist tehlikenin olmadığı anlamına mı geliyor? Hiç de değil. Aslında, bugüne tarihsel bir gözle bakarsak bu ihtimal hariçte tutulamaz. Aşırı sağ hareketlerin, partilerin ve hükümetlerin dramatik yükselişi faşizmin bir alternatif olabileceğini açıkça gösteriyor. Fakat yeni post-faşist devrin ihtimali bir tarafta dururken, pandeminin yarattığı ekonomik krizin bu yeni post-faşist devri güçlendirmediğini kaydetmek de önemli olacaktır. Aşırı sağın "sistem karşıtı" bir alternatifi cisimleştirdiği iddiası dolayısıyla bugün beş yıl öncesine nazaran daha az ikna edici görünmektedir. Son tahlilde, radikal sağ hareketlerin geleceği yalnızca kendi içindeki evrimlerine, ideolojik yönelimlerine ve stratejik seçimlerine bağlı değil, ne de küresel elitlerden edinecekleri desteğe bağlı. Eninde sonunda, solun kapasitesinin çizeceği bir alternatife bağlıdır.

Yirminci yüzyılın soykırımlar, savaşlar ve sömürgecilikle dolu tarihinden sonra düşmanlıkların yeni kılıflara büründüğü, ideolojilerin artık eski anlamlarını yitirdiği, kısacası hemen her şeyin kabına sığmadığı ve aynı zamanda kabuk değiştirdiği bir yüzyıldayız. Kaynayan bu kazanda, geçen yüzyıldaki gelişmeleri, akımları tanımlamak için kullanılan kavramlar da buharlaşıyor. Soykırım ve faşizm tarihçisi Enzo Traverso, tam da bu bağlamda, Avrupa'da her geçen gün kendisini daha da gösteren ve dünyanın başka yerlerinde ise farklı şekillerde beliren yeni sağ hareketleri merceğine alıyor. Avrupa içinde bile birçok farklılık gösteren mezkûr hareketlerin "faşizm" ile açıklanamayacağını iddia eden Traverso, bu hareketlerin yarattığı heterojen ve karma duruma dikkat çekerek "post-faşizm" kavramını öneriyor. Bu hareketlerin nevi şahsına münhasır unsurlarına, kendilerini geçmiş faşist ideolojilerden nasıl ayırdıklarına dikkat çeken Traverso, günümüz dünyasını etkileyen yabancı düşmanlığının yanında İslamofobi, antisemitizm gibi birçok meseleyi de tartışmanın merkezine alıyor.

Elinizdeki kitabın Fransızca yayımlandığı tarihten bugüne kadar geçen sürede aşırı sağ hareketlerin Avrupa siyasetinin kalbine yerleşmesi ve adından daha fazla söz ettirmesi, Enzo Traverso'nun analiz ve tespitlerinde ne kadar keskin ve hassas olduğunu gözler önüne serdi. Röportaj formatında hazırlanmış bu eser, akıcı üslubu ve analitik tartışmalarıyla bugünün dünyasına dair en net fotoğraflardan biri. Haliyle, daha da büyüyecek gibi görünen aşırı sağın yarattığı birçok sorunu ve ilgili kavramları anlamamıza yardımcı olacak derinliğe ve güncelliğe sahip. Kitap Türkiye'yi doğrudan mesele edinmese bile, bir ayna olarak tutulduğunda, Türkiye'deki tabloyu da hakkıyla gösterecek parlaklıkta bir perspektife sahip.

KDV'den muaftır.
AYRINTI • İNCELEME
ISBN-13: 978-605-314-652-0
9 786053 146520